

DR. STOJAN ČMELIĆ

**VASPITANJE
VOJNOG KOLEKTIVA**

VOJNO DELO

Б И Б

ДОМА ЈНА - БЕОГРАД

Сл.
Тур.

~~III-10-315 пр. 1~~

Инв.
Бр.

~~14911060~~

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA TRIDESET ŠESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

Martin DASOVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Branislav JOKSOVIĆ,
Veljko MILADINOVIĆ, Gojko NIKOLIŠ, Bogdan OREŠCANIN,
Rajko TANASKOVIĆ, Milisav NIKIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

Dr STOJAN CMELIĆ

БИБЛИОТЕКА	
ДОМА ЈНА -- БЕОГРАД	
III-10-315 пр. 1	
Инд.	1491/060
Бр.	

VASPITANJE VOJNOG KOLEKTIVA

БЕОГРАД
1965

Apsolutne odbrane nije postojalo ni od jednog oružja u prošlosti, pa ipak su se slabiji sa uspehom borili protiv jačeg. Apsolutne odbrane neće biti ni od atomskog oružja, ali unapred smatrati opasnost tako velikom da je uopšte odbrana nemogućna i da je »poslednje naprezanje snaga« uzaludno — znači biti na defetističkom stanovištu. Iako će eventualni rat biti neuporedivo razorniji od bilo kojeg rata u prošlosti, smatramo da je vaspitanjem moguće stvoriti moralno otporni vojni kolektiv koji će ne samo izdržati već i uspešno izvršavati svoje borbene zadatke.

METODOLOGIJA

U vojnoj pedagogiji, koja još nije sistematizovala problematiku, kao, na primer, druge grane pedagogije, problem vaspitanja borbenog morala — ili moralne otpornosti — nesumnjivo je aktuelan. O njemu su fragmentarno, i to više sa stanovišta vojnog rukovođenja, pisali mnogi vojni autori — kao što su Sun Cu Vu, Vegecije, Klauzevic, Ardan di Pik, Fuller, Razin, Skopin i dr. — ali jedne specijalne studije, koja bi taj problem osvetlila sa stanovišta naučne pedagogije, zasad, koliko je poznato, nema.

Pokušaće se odrediti metode koje će biti primenjene u ovoj studiji. Jer, *određivanje metoda* radi istraživanja nekog problema znači, u dijalektičkom smislu, zahvatanje njegove suštine.

Predmet pedagogije uopšte je veoma kompleksan: u njemu se prelamaju i prepliću zakonitosti različitih društvenih nauka, bez kojih pedagogija ne može da izgradi teoriju vaspitanja. Tako je i sa vojnom pedagogijom. Konkretno, kad je reč o vaspitanju moralno otpornog vojnog kolektiva, u istraživanju tog problema neophodno je imati u vidu zakonitosti, pre svega, psihologije, zatim sociologije, istorije, strategije i taktike, ideologije i etike. Što se tiče metoda u istraživanju tog problema, nije lako odrediti specifične metode pedagogije, kao što u prirodnim naukama postoje, na primer, specifične metode hemije koje, mada u vezi sa me-

todama matematike i fizike, ipak imaju relativnu samostalnost i prema tome specifičnost. To ne znači da se time negiraju specifične metode pedagogije, već se ukazuje da one nisu u tolikoj meri samostalne i nezavisne od metoda ostalih društvenih disciplina. Uopšte uzev, metode društvenih disciplina međusobno su više zavisne i uslovljene, nego što je slučaj sa prirodno-naučnim disciplinama. Da su metode pedagogije u tolikoj meri zavisne i uslovljene metodama ostalih društvenih disciplina, razloge svakako treba tražiti u kompleksnoj prirodi predmeta pedagogije.

Iz tih razloga je u pedagogiji, kao i u ostalim društvenim naukama, aktuelno tzv. *međudisciplinsko prilaženje*. Danas se susreću doista paradoksalne pojave u razvitku društvenih nauka. Dok je donedavno bio aktuelan problem diferencijacije jedne društvene nauke od druge, danas, pošto je taj proces uglavnom završen — a to se ogleda u tome što su se predmeti društvenih nauka u priličnoj meri specificirali — sve se više u oblasti društvenih nauka ističe ideja o međudisciplinskom prilaženju. Danas je teoretski nemoguće naći realnu tačku prelaza između pedagogije i psihologije, pedagogije i sociologije kao i pedagogije i filozofije. Nadalje, dok naučne polemike oko autonomije ove ili one društvene nauke i oko određivanja »demarkacionih linija« među njima jenjavaju, sve se više ukazuje na potrebu koordinacije i uzajamnog približavanja društvenih disciplina radi što temeljitijeg proučavanja različitih problema koje postavlja društveni život. Dok su ranije, osobito mlade nauke, bile ugrožene od starijih društvenih nauka, da im ne nametnu svoje metode i da time izgube relativnu samostalnost, danas se vrši razmena metoda na »ravnopravnoj bazi«. Na primer, metodama kvantifikacije, izrazito matematskim metodama, služe se pedagogija i psihologija a da pri tom ne postoji bojazan da će izgubiti predmete proučavanja i napustiti svoje specifične metode. Najzad, u savreme-

nim društvenim naukama pokazuju se doista pozitivne tendencije da se umanje metodološki nesporazumi.

Sudeći po svemu, može se očekivati da će međudisciplinsko prilaženje biti pozitivan podsticaj za razvitak društvenih nauka. »Sledeća dekada« — pisao je 1946. godine Kurt Levin, pobornik ove ideje — biće svedok ozbiljnih pokušaja međudisciplinskog prilaženja u socijalnom istraživanju.«¹⁾ Međutim, pogrešne su pretpostavke da će ovaj razvitak društvenih nauka naposljetku dovesti do ukidanja posebnih nauka, odnosno do njihove »amalgamacije« u jednu socijalnu nauku. Nije ovde u pitanju ukidanje nauka, već njihovo podizanje u dijalektičkom smislu na viši stepen.

Svojevrsno međudisciplinsko prilaženje u socijalnim naukama je tzv. *teorija polja* Kurt Levina. U stvari, kao što i sam autor ističe, to nije teorija već »metoda analize uzročnih veza i izgradnje naučnih pojmova.«²⁾ »Teorija polja« kao metoda u istraživanju socijalnih pojava može se prihvatiti jer je u suštini dijalektička, ali »teorija polja«, kao koncepcija se odbacuje jer je idealistička. »Polje« obuhvata dva elementa: subjekt i sredinu. Kad bi pod sredinom Kurt Levin mislio na objektivnu realnost, fizički svet, onda ta koncepcija ne bi bila idealistička. Međutim, sredina je za njega fenomenalni svet koji postoji samo u zavisnosti od subjekta, a objektivna realnost ili fizički svet je »tuđa oblast.«³⁾

Zašto je Levinova metoda u suštini dijalektička?

Umesto da se pojave i činjenice uzimaju u razmatranje izolovane i zatim da se »sistemizuju«, odmah se zahvata totalna situacija. Na taj način se najbolje može sagledati unutrašnja veza među pojavama i činjenica-

¹⁾ Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts*, New York, 1948, p. 204.

²⁾ Kurt Lewin, *Field Theory in Social Science*, New York, 1951, p. 45.

³⁾ Kurt Lewin, *Principles of Topological Psychology*, New York, 1936, p. 87.

ma, kako se one upotpunjuju i sukobljavaju — a to je osnovni zahtev dijalektičke metode, jer »nauka prestaje da postoji tamo gde gubi snagu nužna veza«⁴⁾ Nadalje, Levinovi funkcionalni pojmovi omogućavaju da se u razmatranju prelazi sa opšteg na pojedinačno, i obrnuto, a da se pri tom ne gubi iz vida unutrašnja veza između pojava i činjenica.

Levinovi genetički pojmovi omogućavaju da se pojave i činjenice posmatraju u razvitku. Nasuprot Aristotelovom načinu posmatranja pojava i činjenica kakve su one u poslednjoj fazi razvitka i njihovog klasifikovanja na osnovu sličnosti i različitosti (fenotipovi), Levin ističe Galilejev način posmatranja pojava i činjenica u razvitku (genotipovi). Levin je protiv krutih dihotomija i pojmovnih antiteza i opisivanja i objašnjavanja gotovih, formiranih pojava i činjenica. Nasuprot tome on ukazuje na »fluidne prelaze i gradacije koje lišavaju dihotomije njihovog antitetičkog karaktera.«⁵⁾ Ako se takvi stavovi o metodi mišljenja uporede sa nekim Engelsovim stavovima u »Dijalektici prirode«, onda se neće naći suštinske razlike u pogledu između ta dva autora. »Dijalektika«, kaže Engels, »koja isto tako ne pozna nikakve hard and fast lines, nikakav bezuvjetno primenljivi 'ili-ili' koja nepomične metafizičke različitosti prevodi jedne u druge, te osim 'ili-ili' poznaje također 'i jedno - i drugo' na pravom mjestu, ta dijalektika posreduje između suprotnosti, i ona je u posljednjoj instanciji jedini ispravni način mišljenja.«⁶⁾

»Polje« sa svim svojim delovima (pojednostima) Levin smatra dinamičnom celinom. U tom smislu celina nije prosta suma, pojedinih delova, ona uvek predstavlja kvalitativno nešto više od samo njenih delova.

⁴⁾ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*, том 14, стр. 503.

⁵⁾ Kurt Lewin, *A Dynamic Theory of Personality*, New York, 1935, p. 10.

⁶⁾ F. Engels *Dijalektika prirode*, prev. I. Erlih i dr. Zagreb, 1950, str. 166.

Svaka promena u jednom delu celine izaziva promenu u drugim delovima. Uostalom, reč »dinamis«, koja na grčkom znači »sila«, objašnjava promene u nekoj pojavi, izazvane delovanjem unutrašnjih i spoljašnjih sila. Postoje dinamične celine različitih stepena jedinstva: nižeg, srednjeg i visokog. Shvatajući kolektiv kao dinamičku celinu Levin ističe da pri definisanju kolektiva treba u prvom redu uzeti u obzir međuzavisnost njegovih pripadnika, odnosno *interakcije* koje postoje u tom kolektivu. Prema tome, osobine kolektiva, kao što su organizacija i stabilnost, razlikuju se od organizacije i stabilnosti pojedinaca, koji pripadaju tom kolektivu.

Tu dijalektičku pojavu odlično je shvatio Napoleon, zato ga je i citirao Engels kad je navodio primere za dijalektičke zakone: »Dva Mameluka bila su bezuslovno nadmoćnija od tri Francuza; 100 Mameluka vredeli su koliko i 100 Francuza; 300 Francuza uvek su tukli 1.500 Mameluka.«⁷⁾ Dakle, karakter vojnog kolektiva kao dinamičke celine više određuju interakcije njegovih pripadnika nego njihove individualne osobine. Naravno da se stepen interakcije razlikuje kod kompaktne jedinice i slabo organizovane mase. Francuski konjanici su jahali lošije ali su za kolektivnu akciju bili disciplinovaniji i obučeniji, stoga su kao celina bili nadmoćniji nad Mamelucima, nesumnjivo najboljom konjicom onog vremena za pojedinačnu borbu, ali nedorasli za kolektivnu akciju.

Prema tome, ako su osobine vojnog kolektiva, kao dinamičke celine, u interakcijama njegovih pripadnika, znači da ne treba proučavati najpre izolovane individume i okolnosti u vezi s njima, kao ni izolovane interakcije među pojedinim pripadnicima vojnog kolektiva. Na primer, istraživanja velikih razmera u američkoj armiji metodom pismenih anketa, čiji su rezultati objavljeni na preko 2.300 stranica četvorotomnog dela »Američki vojnik«, prema mišljenju nekih autora, nisu

⁷⁾ F. Engels, *Anti-Dühring*, Zagreb, 1945, str. 132.

jedna valjana vojnosociološka teorija, upravo zbog toga dala materijal na osnovu kojeg bi se mogla izgraditi što se vojni kolektiv nije razmatrao kao dinamička celina. »Većim delom ‚Američki vojnik‘ je baziran na individualnim stavovima. Tu nema direktnog posmatranja vojnih kolektiva u akciji već samo slučajnih, indirektnih kolektivnih delatnosti.«⁸⁾ — Uostalom u prvom tomu se ukazuje da problem ispitivanja »kooperativnih nastojanja jedinice« nije rešen na zadovoljavajući način, te da će to biti glavni zadatak sociologije i psihologije u budućnosti.⁹⁾

U sociologiji, socijalnoj psihologiji i etici postoji dilema o tome da li je kolektiv socijalna činjenica, tj. entitet pristupačan naučnom istraživanju, ili je to samo apstrakcija, odnosno neizbežni »modus operandi« kad je reč o složenom fenomenu socijalnog života.

Ova dilema znak je metodološke krize u socijalnim naukama na Zapadu i može se objasniti sa dva momenta.

Prvo, zato što u tim naukama još uvek prevladaju empirijske metode, preuzete iz prirodnih nauka, a one nisu u stanju da temeljito rešavaju probleme koje postavlja socijalni život. Dr Jože Goričar kaže da su »društvene nauke na Zapadu izrazito empirijske i deskriptivne« te da se »kreću po površini društvenih pojava i procesa.«¹⁰⁾ Paul Lazarsfeld, istaknuti američki sociolog (austrijskog porekla) i predstavnik empirijske metodologije, na IV međunarodnom sociološkom kongresu, septembra 1959. u Italiji, u referatu »Metodološki problemi empirijskih socijalnih istraživanja«, je izjavio: »Pre svega, treba reći da je naše vreme — vreme gorućih socijalnih problema. Međutim, američki sociološki časopisi su puni sitnih i beznačajnih istraživanja o to-

⁸⁾ E. A. Shils, *Studies in the Scope and Method of 'The American Soldier'*, Glencoe 1950, p. 10.

⁹⁾ S. A. Stouffer and others, *The American Soldier*, Princeton, 1949, vol. I, p. 85.

¹⁰⁾ Jože Goričar, *Sociologija*, Beograd, 1959, str. 105.

me kako studenti i studentkinje ugovaraju sastanke, ili o popularnosti radio-programa... Može se postaviti pitanje — da li u SAD postoje aktuelni socijalni problemi? Naravno da postoje! Međutim, oni su toliko složeni da je empirijskim metodama istraživanja, kakvima danas raspolažemo, teško tim problemima pristupiti.¹¹⁾ Ako se imaju u vidu te činjenice onda će biti jasno zašto se danas, kad se postavlja pitanje da li realno postoji kolektiv kao celina — zbog toga što se metodologija socijalnih nauka izgrađivala u atmosferi koja je priznavala samo fizičke činjenice kao »realne« u naučnom smislu reči — jednostavno negira postojanje kolektiva kao celine. Taj stav u socijalnim naukama sasvim ispravno je Kurt Levin nazvao »fizikalnim pozitivizmom«.¹²⁾

Drugo, socijalne nauke na Zapadu, koje još uvek u velikoj meri metodološke probleme rešavaju formalno-logički (ili, kao što bi Kurt Levin rekao, na »aristotelovski« način), kad su se našle pred problemom kolektiv — individuum, tj. opšte i pojedinačno, taj problem nisu mogle sagledati u dijalektičkom jedinstvu i suprotnosti kolektiva i individuuma. Naime, jedinstvo je u tome što kolektiv postoji bez individuuma, a individuum ne postoji drukčije nego u toj vezi koja ga čini delom kolektiva; suprotnost je u tome što je kolektiv, mada je sastavljen od individuuma, po kvalitetu nešto više i nešto drugo nego što je individuum. Pošto na taj način nisu mogli rešiti problem, jedni predstavnici socijalne nauke na Zapadu su hipostazirali »kolektivnu dušu« kao nešto »... što postoji duže od životnog veka individuuma,«¹³⁾ dok su drugi jednostavno negirali probleme

¹¹⁾ Paul F. Lazarsfeld, *Problemi di metodo della ricerca sociale empirica*. — *Sociologia: applicazioni e ricerche*. Atti del IV Congresso mondiale di sociologia, Bari, 1959, p. 352.

¹²⁾ Kurt Lewin, *Field Theory in Social Science*, New York, 1951, o. 1957.

¹³⁾ D. F. Aberle and others, *The Functional Prerequisites of Society, Ethics*, 1950, vol. 60, p. 100-111.

kolektiva kao specifične smatrajući da su »problemi kolektiva samo problemi ljudi koji deluju i žive zajedno...«¹⁴⁾

U ovoj studiji biće zastupano stanovište da je kolektiv kao celina moguć predmet naučnog istraživanja. Ali pri tom neće biti primenjena metoda eksperimenta, koja se koristi u prirodnim naukama, na taj način da istraživač postupa sa kolektivom kao što hemičar postupa sa nekim rastvorom ili biolog sa protoplazmom. Kod eksperimenta u prirodnim naukama, koji se redovno vrši u laboratoriji, okolna sredina je veštački reducirana i stavljena pod uslove koji se mogu kontrolisati u većoj meri nego što je to moguće kad se predmeti istraživanja nalaze u svojoj prirodnoj celini. Ako bi se, analogno tome, eksperimentisalo sa kolektivom, okolna sredina bi bila reducirana na minimum faktora bezuslovno neophodnih za eksperiment. Nesumnjivo je da bi takav eksperiment — mada u veštački stvorenoj sredini, koja ni u kom slučaju nije ono što i realna situacija u kojoj inače kolektiv živi — dao masu značajnih činjenica, ali uvek nedovoljnih da bi se sagledale unutrašnje interakcije kolektiva. Tako se, na primer, pokazao nesvrshodan pokušaj da se jednom instalacijom — koja proizvodi akustične, vizuelne i kinestetičke draži, imitirajući situaciju iz prve borbene linije — ispituje ponašanje novoobrazovanih jedinica i na osnovu toga predskazuje njihovo ponašanje u borbi.¹⁵⁾ Jer, jasno je da međuzavisnosti i interakcije u imitirajućoj situaciji, kad je vojni kolektiv svestan da mu ne pretila nikakva opasnost, nisu jednake stvarnim borbenim uslovima.

Najzad, kad je reč o tome koje metode da se primene u istraživanju vaspitanja moralno otpornog voj-

¹⁴⁾ F. H. Allport, *Methods in the Study of Collective Action Phenomena*, Journal of Social Psychology, 1942, vol. 15, p. 166.

¹⁵⁾ J. W. Bellah and A. F. Clark, *Lunk Trainer*, The Infantry Journal 1943, vol. 52, p. 72.

nog kolektiva, u vezi sa onim što je dosad izloženo, može se reći da metoda eksperimenta — u prostorno i vremenski ograničenoj situaciji, kako se primenjuje u prirodnim naukama — neće biti pogodna, jer se njom ne može istražiti sva ona kompleksna problematika, koja je, tako reći, neograničena u prostoru i vremenu.

Rečeno je da »teorija polja« sa svojim funkcionalnim pojmovima omogućava da se u razmatranju pojava i činjenica prelazi sa opšteg na pojedinačno, i obrnuto. To znači da »teorija polja« kao metodologija nije isključivo nomotetička; naprotiv, ona zahteva primenu uobičajenih idiografskih metoda. Stoga će se u proučavanju vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva i koristiti *idiografske metode*, kao što su: proučavanje slučaja (pod kojim se podrazumeva direktno posmatranje i razgovor), analiza izjava, izveštaja, memoara i drugih pisanih dokumenata koji se odnose na jedinku. Detaljizirani materijal dobijen idiografskim metodama potkrepiće sa svoje strane uopštenja do kojih će se doći ako se koristi »teorija polja« kao metoda mišljenja (a ne tehnike u operacionističkom smislu) o jednom složenom problemu. Jer, iako su u studijama iz oblasti društvenih nauka neophodna uopštavanja, a ne samo da se opisuje i registruje ono što se vidi i čuje, to ne znači da se uopštavanja postižu jedino metodama apstrakcije. Stoga se ne sme izgubiti iz vida konkretan čovek, odnosno neposredno individualno prilaženje putem kojeg se dobija dragoceni materijal za uopštavanja.

Sem toga, kad je reč o zahvatanju kolektiva kao celine, smisao te celine nije u tome da ona sadrži sve pojedinosti koje nju sačinjavaju, već, pre svega, one koje tipiziraju karakter celine. Iako opšte postoji samo u pojedinačnom i kroz pojedinačno, iako pojedinačno ne postoji drukčije nego u toj vezi koja vodi opštem, ipak je potrebno na osnovu posmatranja oceniti i odabrati tipične pojedinačne slučajeve. Ako je neki vojni kolektiv pokazao hrabrost u mnogim borbama, onda se

neće uzeti kao tipičan slučaj onaj kad nekolicina njegovih pripadnika u nekoj situaciji privremeno podlegnu strahu. Na primer, interesantno će biti kako se u vojnom kolektivu pokazuju hrabri i oni njegovi pripadnici koji ne bi bili takvi da su sami, izolovani. Drugim rečima, kako se hrabrost kao pozitivna osobina vojnog kolektiva prenosi, odnosno širi, sa jednog vojnika koji je hrabriji na drugoga koji nije tako hrabar. Dakle, postoje tipični slučajevi koji su po svojoj očiglednosti i neposrednosti veoma prikladni za svrsishodne analize i, samim tim što tipiziraju karakter celine, predstavljaju svojevrsna uopštenja, odnosno put za uopštenja na višem stepenu, značajna za kolektiv kao celinu.

Budući da će se u ovoj studiji upotrebljavati poznati funkcionalni i genetički pojmovi iz »teorije polja«, kao što su »lokomocija«, »regresija«, »vremenska perspektiva« i drugi, neophodna je *istorijska metoda*. Uostalom, istorijska metoda je svojstvena svim naukama, jer su — kao što je Engels ubedljivo dokazao — »sve nauke istorijske«. ¹⁰⁾ Istorijska metoda koja će se primeniti u ovoj studiji, neće biti istovetna sa metodom Teofila Riboa, koji je proučavao proizvode ljudske delatnosti da bi zaključivao o psihičkim osobinama ljudi iz prošlosti, ni sa metodom Lava Vigotskog, koji je proučavao »naturalne« mehanizme ponašanja u ontogenetskom i filogenetskom razvitku da bi ustanovio u kojoj je meri psihički život uslovljen kulturno-socijalnim faktorima, ni sa istorijskom metodom Morisa Levinea i drugih psihoanalitičara, koji ispituju prošlost čoveka sa posebnim osvrtom na potisnute seksualne želje i strahove u detinjstvu. Istorijskom metodom, pokušaće se zahvatiti problem vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva u vremenskoj perspektivi, tj. da se prouči u svim odnosima: prošlosti, sadašnjosti i budućnosti — uvek imajući u vidu konkretne istorijske uslove.

¹⁰⁾ F. Engels, *Dijalektika prirode*, prev. Ivo Erlih i dr., Zagreb, 1950, str. 21.

Kad je reč o vojnom kolektivu, tad se ne misli na jednu određenu skupinu ljudi u određeno vreme. Vojni kolektiv je socijalna činjenica, koja se po svom sadržaju, kvalitetu, formi i veličini stalno menja. Na primer, kroz Prvu proletersku brigadu tokom rata i posle njega prošlo je brojno ljudstvo. Proučavati ovu Brigadu u vremenskoj perspektivi znači imati u vidu njenu prošlost — slavne borbe kroz koje je prošla u toku narodno-oslobodilačkog rata, njenu sadašnjost — mirnodopski život i rad, odnosno vaspitanje i obuku novih generacija i njenu budućnost — njenu borbu ako bi neprijatelj eventualno ugrozio slobodu naše socijalističke domovine. Da bi se bolje proučila ova brigada, neophodno je kroz prošlost i sadašnjost gledati na budućnost. Na taj način će se bolje shvatiti kako ideali pokreću jedan vojni kolektiv u borbi i kako mu daju snage da izdrži do pobeđe.

Nadalje, pod »vojnim kolektivom« ne smatra se samo jedna konkretna jedinica, kao što je na primer, Primorska četa, posada partizanskog čamca »Kornat«, bataljon »Marko Orešković«, Prva proleterska brigada, Devetnaesta severodalmatinska divizija ili nemačka Sedamnaesta pešadijska divizija, posada američkog bombardera B-17, niti samo neki primarni vojni kolektiv, kao što je četa uopšte ili bataljon uopšte, budući da danas s obzirom na nove koncepcije ratovanja, postoje različiti promenljivi kriteriji o tome šta je osnovna taktička jedinica (čak se to drži u tajnosti). Ovde se misli na vojni kolektiv uopšte — a to može biti ova ili ona konkretna jedinica, četa ili bataljon, pa čak i čitava armija. No, ipak će se u razmatranjima pretežno imati u vidu *niže jedinice*, (pešadijska četa i bataljon i odgovarajuće jedinice u drugim rodovima i službama) jer, sudeći po svemu, takve jedinice — ili po veličini približne njima mada mogu imati drukčije nazive — biće, najverovatnije, osnovne taktičke formacije u eventualnom ratu.

Koristiće se istorijska metoda ne zato što će se pomoću nje opisivanjem dobiti slika o ovoj ili onoj situaciji u prošlosti, već zato što će se u sadašnjoj situaciji, kad se ima uvek u vidu budućnost i eventualni rat, postaviti konkretni zahtevi u pogledu vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva. To znači da se ti zahtevi neće izvoditi iz teleologije koja nema osnove ni u vremenskoj perspektivi ni u psihološkim zakonitostima menjanja vojnog kolektiva kao dinamičke celine.

Istorijska metoda, samo po sebi se razume, odnosi se na konkretno proučavanje istorijskog materijala, kao što je: opšta istorija, istorija ratne veštine zatim vojno-političke i taktično-operativne studije i vojna dokumentacija.

Naposletku — ali ne i po značenju na poslednjem mestu — ukazaće se još na jednu metodu. Reč je o *metodi introspekcije*, najstarijoj i najpristupačnijoj metodi psihologije. Bez obzira što je najstarija, ona nije izgubila ništa od svoje vrednosti, jer je osnova gotovo svih metoda psihologije. Introspekcija — znači posmatranje sebe, sopstvenog psihičkog života. To je, u stvari, neposredna introspekcija: u trenutku kad čovek nešto doživljava — tad sebe i posmatra. Ali za razmatranje interesantni su upravo oni doživljaji koji se, u mirnodopskom periodu retko doživljavaju. Na primer doživljaji čoveka u ratnim opasnostima koje ugrožavaju njegov život. Stoga će metoda introspekcije biti u većoj meri posmatranje ranijih ratnih doživljaja. Jer, kao što kaže prof. Baja Bajić, »iskustvo nas uči da je svakome moguće da bude posmatrač svojih doživljaja svesti još na osnovu samog sećanja... Umesto posmatranja u samom času doživljavanja, ovde se, dakle, radi o posmatranju onoga što je jednom ranije bilo doživljeno, usled čega introspekcija postaje stvarno retrospekcija.«¹⁷⁾

¹⁷⁾ Baja I. Bajić, *Opšta psihologija*, I deo, Beograd, 1954. str. 34.

Introspekcija — a još više retrospekcija — nije nikad izolovano unutrašnje posmatranje. Podaci unutrašnjeg posmatranja uvek su uzajamno vezani i uslovljeni podacima spoljašnjeg posmatranja. Introspekcija je moment u posmatranju sopstvenog psihičkog života, koji pri pokušaju da se proverí — na primer, da se sopstveno ponašanje uporedi sa ponašanjem drugog čoveka — nužno prelazi u objektivno posmatranje. Ovakva proširena introspekcija je redovno retrospekcija ličnog iskustva.

Retrospekcija ličnog iskustva jednog pripadnika vojnog kolektiva u prošlosti (konkretno autora ove studije) biće korisna dopuna istorijskoj metodi, pod uslovom da se izbegne jedna metodološka greška. Naime, samim time što je neko bio pripadnik vojnog kolektiva u prošlosti, on ima neposredno iskustvo, ali to još ne znači da u predstavi ima čita " situaciju u kojoj se nalazio sa svojim vojnim kolektivom. Stoga on može na osnovu parcijalne predstave da pogrešno zaključuje o celini u prostornom i vremenskom smislu. Da bi se izbegla ta greška, retrospekcija ličnog iskustva mora uvek biti korigovana istorijskom metodom, koja obuhvata čitavu situaciju kako u pogledu prostornih relacija tako i u pogledu vremenske perspektive.

II

ISTORIJSKI OSVRT

Vojno vaspitanje je jedan od prvih vidova vaspitanja uopšte. U *prvobitnoj zajednici*, najstarijem društvenom uređenju, nije bilo specijalne vojne organizacije, već su se sama plemena, u slučaju sukoba, pretvarala u samostalne borbene grupe. Radi razvijanja borbenog duha, stariji članovi plemena upoznavali su mlađe generacije sa herojskim delima predaka i poučavali ih veštini bacanja koplja, rukovanja lukom i strelom. Kod većine plemena mladi ljudi su priznavani za sposobne borce, nakon niza veoma teških ispita na kojima su morali pokazati svoje veštine i izdržljivosti u prisustvu plemenskih starešina.

Pojavom društvene podele rada i porastom proizvodnosti rada stvoreni su uslovi za eksploataciju čoveka po čoveku. Prvobitna zajednica se počela raspadati, a oružani sukobi između plemena doprineli su razvitku *ropstva*. Dok su ranije zarobljenici odmah ubijani ili pretvarani u ravnopravne članove plemena, u novom društvenom uređenju oni su postajali svojina nove, posedničke klase koja ih je prinudila da za nju rade i da joj obezbeđuju bogatstvo. Prisvajanje tuđeg bogatstva i sticanje robova postali su cilj oružanih napada. U takvim okolnostima se može govoriti o ratu u pravom smislu reči. Za vođenje rata izdvojile su se specijalne grupe koje su imale vojne starešine i živele odvojeno od plemena.

Egipatska vojska je prva robovlasnička oružana snaga o kojoj postoje neki verodostojni podaci. Prema antičkim historičarima u Egiptu je postojala specijalna vojnička kasta kao privilegisan deo stanovništva, obavezna da vrši vojnu službu nasledno. Deca vojničke kaste su kolektivno vaspitavana u specijalnim logorima. Da bi razvijali otpornosti oni su se vežbali u maršovanju, plivanju, skakanju, rvanju i trčanju. Disciplina se održavala najpre telesnim kaznama a kasnije lišavanjem časti, koju je vojnik mogao da povрати hrabrošću u borbi.

Privilegisana vojnička kasta, tzv. kšatrija, postojala je i u *staroj Indiji*. Za razliku od ostalih robovlasničkih vojski, koje su vaspitane, manje ili više, surovim metodama, kšatrija je vaspitavana pod snošljivom umerenom stegom. To se može objasniti time što je stara indijska država vodila odbrambenu politiku, te joj nije bilo potrebno da surovom disciplinom razvija čvrstinu i agresivnost kod svojih vojnika. U skladu s odbrambenim karakterom indijske vojske, zakoni »Manu« su formulisali etiku rata, što u istoriji vojne nauke predstavlja jedinstven primer. Tako je indijskim vojnicima bilo zabranjeno da upotrebljavaju zupčaste i otrovne strele, da ubijaju one koji traže milost, beže, ili sede, koji spavaju, nemaju oklopa, koji nemaju oružja ili im se polomilo i koji su teško ranjeni.

U *staroj Kini* vojnici su regrutovani na bazi seoskih opština. Za svoje vreme kineska vojska je bila najbrojnija i relativno dobro organizovana. Tako, na primer, 1112. god. pre n. e. objedinjena plemena oko reke Vejhe obrazovala su državu Čjou koja je izdržavala preko 100.000 boraca. Stari Kinezi su prvi počeli da teoretski uopštavaju svoje ratno iskustvo. *Sun Cu Vu*, krajem 6. veka pre n. e. u svojoj studiji »Veština ratovanja«, pored organizacionotehničkih principa, u aforističkoj formi je izrazio i dragocene misli u pogledu borbenog morala. Njegovu suštinu on vidi u unutrašnjoj koheziji

i jedinstvu vojnog kolektiva. Vojni starešina ne sme zahtevati suviše od pojedinaca već treba da koristi dejstvo udružene snage. »Primenjujući udruženu snagu«, pisao je on, »njegovi će borci postati slični balvanima i kamenju koje se valja. Jer, priroda balvana i kamena sastoji se u tome da ostaju nepomični na ravnom zemljištu, a na nagibu oni počinju da se kotrljaju; ako su oblika četvrtastog zaustaviće se, ali ako su okruglog oblika, oni će se otkotrljati naniže. Na taj način snaga koju razvijaju dobri borci slična je snazi okruglog kamena koji se sručio sa planine visoke hiljadama stopa.«¹⁸⁾ Misli koje je izneo Sun Cu Vu o komandovanju, obuci, disciplini, nagradama i kaznama, strahu i gnevu kod vojnika mogu se bez preterivanja oceniti kao prvi doprinos vojnoj pedagogiji.

Vremenski docnije od Kineza — 12. vek pre n. e. na kvalitativno nižem nivou, pojavljuje se vojna organizacija *starih Grka*. To je tzv. period patrijarhalnog ropstva. Plemenske starešine su istovremeno bile i vojne starešine. Na kultu lične hrabrosti vojnih starešina vaspitavale su se generacije grčkih boraca. U to vreme veća se važnost pridavala dvobojima među vojnim starešinama nego sudaru vojničkih masa.

Patrijarhalni period robovlasničkog uređenja postepeno je nestajao i u 5. i 6. veku pre n. e. formirali su se gradovi-države, viši tip robovlasničkog uređenja. Države-gradovi su imale bolju vojnu organizaciju. To je bila robovlasnička milicija. Sparta i Atina su imale najbolji sistem vojne organizacije i vojnog vaspitanja.

Sistem *spartanskog vaspitanja* je imao izrazito vojni karakter. Od sedme pa do tridesete godine svaki Spartanac je bio podvrgnut surovom vaspitanju. Veliki deo vremena dečaci i mladići su provodili u trčanju, rvanju, bacanja diska i koplja i vojnim vežbama. Često su bili prinuđeni da gladuju, da trpe hladnoću i

¹⁸⁾ Sun Cu Vu, *Veština ratovanja*, Beograd, 1952, str. 53.

fizički bol. Bičevanje pred oltarom boginje Artemide smatralo se svojevrsnim takmičenjem u strpljivosti i izdržljivosti. U vezi s tim stari grčki historičar Lukijan je pisao: »Ne smej se ako vidiš da krvlju oblivene spartanske mladiće bičuju pred oltarima, a majke i očevi tu stoje i ne žale ih već im prete ako ne bi izdržali udarce i mole ih da dalje trpe bol i sačuvaju samosavlađivanje. Mnogi su umrli pri tom takmičenju, ne želeći dok su živi da očima zatraže milost ili da pokažu da su oslabili. Pogledaj spomenike koje im je država podigla. I tako, kada vidiš to sve, nemoj misliti da je to glupost i ne govori da oni podnose muke bez ikakve potrebe, po naređenju tiranina ili pod pritiskom neprijatelja... Ja mislim da ćeš ti shvatiti da takav mladić, ako padne u ropstvo, neće odati tajne domovine i čak i onda kad ga neprijatelji budu mučili, on će sa smeškom na licu podnositi udarac biča, takmičeći se sa onima koji ga bičuju, ko će od njih prvi da se zamori...«¹⁹⁾ S druge strane spartanska vlada je s vremena na vreme, radi razvijanja borbene gotovosti, agresivnosti i nečovečne čvrstine, dozvoljavala svojim vaspitanicima da, ne pridržavajući se nikakvih pravnih formalnosti, na najzverskiji način ubijaju bespravne robove. To su bile tzv. kriptije, o kojima se Platon, ideolog robovlasničkog uređenja, pohvalno izražavao. Međutim, Hegel je sasvim ispravno okarakterisao unutrašnji život u spartanskoj državi kao stanje latentnog rata, pošto su se robovi često bunili pod nesnošljivim terorom u kome su živeli.²⁰⁾

Dok su Spartanci više pažnje posvećivali fizičkom vaspitanju, *Atinjani* su na harmoničniji način shvatili odnos između fizičkog i moralnog vaspitanja. Takvo shvatanje nije Atinjane zavodilo u mekoću i neborbe-

¹⁹⁾ Г. Жураковский Г. Е., *Очерки по истории античного педагогике*, Москва, 1940, стр. 15.

²⁰⁾ G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, prev. V. Zonenfeld, Zagreb, 1951, str. 242.

nost. Oni su bili odvažni i smioni, ali su istovremeno razumno sudili o svojim postupcima. Razmatrajući sa današnjeg stanovišta, značajno je Tukididovo poređenje (izraženo kroz usta Perikla) dveju koncepcija o vojnom vaspitanju: »...dok se naši protivnici još od detinjstva prekaljuju u hrabrosti putem teških vežbi, mi ne provodimo prinudan način života i odatle s ne manje rešenosti polazimo u borbu protiv neprijatelja iste snage... Premda se mi spremno izlažemo opasnostima, više zbog ravnodušnog odnosa prema njima nego zbog navike na teške vežbe... ipak se naše preimućstvo sastoji u tome što mi sebe ne zamaramo pre vremena i prethodnim lišavanjima, već podvrgavajući im se pokazujemo se hrabrim ništa manje od naših protivnika koji provode vreme u stalnim naporima... Snaga Atinjana se sastoji ne u muštranju i lukavstvu već u građanskom oduševljenju i patriotskoj težnji za opštu stvar...«²¹⁾

Bez obzira na razlike u sistemu vojnog vaspitanja, i spartanska i atinska falanga pokazale su u ratu svoje visoke kvalitete. Blagodareći svojoj organizovanosti i disciplini Grci su redovno razbijali brojno jače ali slabije organizovane i manje disciplinovane perzijske trupe. Čak neki istoričari (na primer, Herodot) pretpostavljaju da perzijski vojnik individualno nije bio ništa manje hrabar od grčkog. Snaga Grka bila je u kolektivnoj akciji i taktičkoj koheziji koje su svakog pojedinca činile hrabrijim no što bi se on pokazao da je izolovan.

Opadanjem grčkog robovlasničkog uređenja, nakon peloponeskog rata (4. i 3. vek pre n. e.), i u vezi sa osiromašenjem građanskih slojeva, opada i kvalitet grčke vojske. Nezadovoljni svojim položajem, široki građanski slojevi, iz kojih je regrutovana osnovna masa boraca, postali su nepouzdati za vojnu službu. Sem toga, imućni građani i aristokrati, umesto da vrše svoju voj-

²¹⁾ *Thukydides Geschichte, Stuttgart, 1856-1857, Bd. II, S. 37-39.*

nu obavezu, smatrali su da im je pogodnije da plaćaju zamenike. Imućni Grk se nije više oduševljavao patriotskim idealima, on je postao razmažen, plašljiv i nije želeo ići u rat. Fizičku kulturu je zanemario; ona ga je interesovala samo kao priredba, koju je posmatrao da bi se rasonodio. Kao posledica takvog stanja vojnici-najamnici su sve više potiskivali staru milicijsku vojsku. U borbenoj pripremi elementi obuke i treninga prevlašćivali su nad elementima vaspitanja, pošto *vojnici-najamnik* nije imao nikakvih ubeđenja i ideala koji bi ga pokretali u borbu.

Na tradicijama stare grčke vojske vaspitavala se nova, neodoljiva u svom poletu makedonska vojska *Aleksandra Velikog*. Pod uslovima savršenijeg naoružanja stvorena je ogromna falanga od 18.000 ljudi koja je uprkos ovolikom broju bila pokretljivija od stare grčke falange. Vojno vaspitanje sintetički je u sebi sadržavalo elemente spartanskog i atinskog vaspitanja. Brzina, rešenost i disciplina osnovne su osobine makedonske vojske koja je blagodareći njima kroz niz borbi prošla put od reke Granik u Maloj Aziji preko Sirije, Egipta i Perzije sve do reke Hidaspi u Indiji. Na tom putu je Aleksandar Veliki umešno rešavao problem popunjavanja vojske nekad političko-vaspitim merama, nekad vrbovanjem najamnika a nekad prinudnim merama. Mada je makedonska vojska pokazala vanrednu izdržljivost, prevaljujući ogromne prostore u borbi protiv mnogih neprijatelja, ipak se pokazalo da su granice ljudskih sposobnosti ograničene. Gedrozijska pustinja, tropska priroda Indije, kiše i nepogode, bolesti, zamor i, najzad, nostalgično raspoloženje koje je obuzelo vojnike su razlozi koji su prinudili Aleksandra Velikog da napusti dalje ratovanje u Indiji.

Nakon grčke i makedonske vojske na istorijskoj pozornici se pojavila *rimska vojska*, koja je u periodu od okupacije Grčke (146. god. pre n. e.) pa do propasti Zapadne Rimske Imperije (476. god. pre n. e.) predstavljala najorganizovaniju oružanu snagu robovlasnič-

kog društva. U prvo vreme to je bila milicija koja se sakupljala za ratne pohode a nakon njihovog završetka raspuštala se kućama da bi se s vremena na vreme pozivala radi vežbe. No, postepeno razvitkom robno-novčanog prometa, akumulacijom bogatstva u rukama robovlasnika i osiromašenjem seljaštva rimska vojska se sve više pretvarala u najamničku. Taktika rimske legije je zahtevala vanrednu borbenu gotovost i disciplinu, kako od vojnika tako i od komandnog kadra. »Obuka vojnika je«, pisao je Engels, »bila veoma stroga i sračunata na to da razvije njegovu telesnu snagu u svim pravcima koji se mogu zamisliti. Trčanje, skakanje, jahanje, penjanje, rvanje i plivanje, najpre bez odeće a zatim pod punom ratnom spremom, široko su se upražnjavali pored redovne obuke u rukovanju oružjem i u raznim pokretima. Dugi marševi u teškom marševskom poretku, pri kojima je svaki vojnik nosio 40 do 60 funti težine, vršeni su brzinom od 4 milje na čas. Rukovanje šančanim alatom i brza izgradnja utvrđenih logora takođe su ulazili u borbenu obuku. Ne samo regruti već i legije ratnih veterana morali su da izvode sve ove vježbe da bi vojnici održali svoju svježinu i gipkost i navikli se na napore i oskudicu. Takvi vojnici doista su bili spremni da pokore svet.«²²⁾

U vreme dok je rimska robovlasnička država imala dovoljno energije za svoje postojanje, smelo joj se suprotstavila prva u istoriji organizovana revolucionarna vojska, armija robova i proletarizovanih seljaka, na čelu koje se nalazio Spartak, »veliki general, plemeniti karakter i istinski predstavnik antičkog proletarijata.«²³⁾ *Spartakova vojska* je nanela niz teških poraza Rimu. Prema nekim podacima Spartak je imao oko 120.000 ljudi. Preduzeo je različite mere da podigne disciplinu i ojača borbenu gotovost svoje vojske. Nije primao pre-

²²⁾ F. Engels, *Izabrana vojna dela*, Beograd, 1953, str. 30.

²³⁾ Marks u pismu Engelsu od 27. februara 1861, *Сочинения*, tom 23, str. 15.

beglice, nije dopuštao da se u njegovoj vojsci prodaju zlatne i srebrne stvari, već je nabavljao samo bakar i gvožđe za izradu oružja. On je mrzeo novac smatrajući ga izvorom svih nesreća, a maštao je o nekoj idealiziranoj prošlosti, kada su svi bili jednaki, kada nije bilo novaca, siromašnih i bogatih, robova i slobodnih. To je bio »zlatni vek«, carstvo dobrog boga Saturna, u čast kojeg su robovi praznovali. No, ostvariti tu utopističku ideju nije bilo moguće, a predstavu o savršenijem društvu Spartak nije imao. Sem toga, u Spartakovoj vojsci došlo je do nesuglasica: seljački elemenat nije bio sklon da napusti teritoriju Apeninskog poluotoka, dok su robovi težili da se prebace u zemlje iz kojih su poticali. Iskoristivši tu situaciju, rimski vojskovođa Kras je napao razjedinjenu Spartakovu vojsku. Godine 71. pre n. e. došlo je do presudne bitke u Apuliji u kojoj je, uprkos svoje lične hrabrosti, poginuo njen komandant. To je, istovremeno, bio kraj prve u istoriji organizovane revolucionarne vojske. Subjektivne sposobnosti Spartakove daleko su prevazišle objektivne socijalno-ekonomske mogućnosti tog vremena: još je robovlasničko uređenje bilo jako i još nisu bili sazreli uslovi za njegovo obaranje.

Tri stotine godina nakon Spartakovog ustanka sazreli su potencijalni uslovi za propast rimske države. Robovlasnički poredak je protkan mnogim suprotnostima. Česti ustanci robova i upadi susednih naroda u pogranične krajeve poljuljali su temelje rimske države. Robovlasnici nisu bili u stanju da čvrsto drže vlast u rukama. Rimska vojska, koja se sve više popunjavala neromanizovanim elementima, nije ni izdaleka naličila na onu vojsku kojom je komandovao Julije Cezar. Uzaludni su bili pokušaji nekih imperatora da podignu jako oslabljenu disciplinu rimske vojske uvođenjem starog sistema obuke, a nedostatak borbenog morala da nadoknade moćnijim i brojnijim naoružanjem, stalnom fortifikacijom i organizacijskim reformama.

Vojni teoretičari iz rimskog perioda Frontin, Onisandar i Vegecije, u okviru vojne problematike koju su razmatrali, izneli su neke misli o vojnom vaspitanju i borbenom moralu. Frontin je davao ovakva uputstva vojnim rukovodiocima: da umire vojnike u slučaju meteža, da ne dozvoljavaju prevremeno nastupanje u borbi, da stvaraju borbeno raspoloženje i suzbijaju strah izazvan nepostojećim opasnostima. *Onisandar* je smatrao da će se najbolje osigurati moralna čvrstina vojske ako se vojnicima objašnjavaju moralni uzroci rata koji ona vodi. Međutim, rimska vojska nije vodila pravedne ratove, a to što Onisandar misli pod pravednim ratovima odnosi se na ratove koje je ona vodila u 1. i 2. veku n. e., da bi odbranila i sačuvala ranije osvojene teritorije i ugušila otpor porobljenih naroda. Najveći vojni teoretičar *Vegecije*, u svom delu »*Epitoma rei militaris*« obraća se na prošlost, ističući da je obuka u rukovanju oružjem u najvećoj meri doprinela svim pobedama rimske vojske u prošlosti: »In omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitum solent praestare victoriam.«²⁴⁾ (Broj i neobučena hrabrost nisu uvek u svakoj bici toliko preduslov za pobedu, koliko su to veština i vežba.) Njegova teza da je otvorena bitka u ratu odlučujuća, koja je preko Makijavelija i Klauzevica sve do naših dana predmet diskusija u vojnoj nauci, verovatno je formulisana u vezi sa opadanjem veštine i morala rimske vojske, čiji su komandanti počeli izbegavati otvorenu bitku oslanjajući se na utvrđenja i manevrisanje.

Propast zapadnog rimskog carstva krajem 5. veka označava završetak robovlasničke vojske i početak perioda *srednjovekovnih vojski*. No, srednjovekovna vojska u poređenju sa robovlasničkom u svakom je pogledu bila na nižem nivou. Srednji vek sve do Makijavelija (16. vek) nije dao ni jednog vojnog teoretičara na nivou

²⁴⁾ Citirano u delu: F. Mering, *Ogledi iz istorije ratne veštine*, Beograd, 1955, str. 280.

Sun Cu Vu-a ili Vegecija. Vojskovođe u bici nisu delovale kao rukovodioci, jer čim je bitka otpočela oni su stupali u dvoboj i, naravno, pri tom nisu imali pregled nad bitkom. Udar i brojna nadmoćnost su rešavali bitku. Vojno vaspitanje nije bilo ni državno ni kolektivno. Bogati feudalac poverio bi svog sina nekom iskusnom vitez, tzv. senioru. Od 7 do 14 godina dečak je posluživao seniora, učio se od njega rukovanju oružjem, jahanju, mačevanju itd. Od 14 do 21 godine postao bi oružonoša svom senioru i dalje nastavio sa učenjem vojnih veština. Promaknuće u zvanje viteza obavljalo se u prisustvu većeg broja plemića na veoma svečan način.

Viteško vaspitanje, međutim, nije se sastojalo samo u sticanju vojnih veština, ono je bilo istovremeno usmereno na razvijanje osećanja viteške časti. U tome je svakako značajnu ulogu odigrala srednjovekovna epska poezija, koja je opevala viteške ideale: snagu, hrabrost i vernost. Međutim, pojam viteške časti nije imao objektivno i šire značenje. Često se on svodio na subjektivno samozadovoljstvo zbog postignutog spoljašnjeg efekta. A što se tiče vernosti, pod time se nije razumevao stav viteza prema državi, narodu ili eventualno nekom kolektivu već njegova slepa potčinjenost senioru ili lokalnom vladaru. Srednjovekovni duh je bio isuviše uzak da bi kod ljudi mogao razvijati šire poglede.

Dok je unutrašnja kohezija evropskih feudalnih vojski bila veoma slaba, *azijski tip* odlikuje se neuporedivo većom unutrašnjom kohezijom. Mongolska vojska, bila je sastavljena od kompaktnih vojnih jedinica čiji su članovi bili u međusobnoj rodovskoj vezi.²⁵⁾

²⁵⁾ Nemački sociolog Ferdinand Tenies je razlikovao dve vrste kolektiva »Gemeinschaft« ili prirodni socijalni rad i »Gesellschaft« ili planiranu socijalnu organizaciju. Za mongolsku vojsku (kao i prvobitne plemenske borbene grupe) moglo bi se reći da su bile strukturane u smislu Teniesovog pojma »Gemeinschaft«. Nesumnjivo da je takav tip kolektiva čvršći sa većom unutrašnjom kohezijom, čime se može objasniti visok moral mongolske vojske.

I turska vojska je u tom pogledu bila na višem stepenu od evropskih. Turske spahije imaju sličnosti po svom socijalnom položaju i vojnim obavezama sa evropskim feudalcima, ali se od njih razlikuju što su čvršće vezane za svog vladara i što su se spremnije odazivale njegovom pozivu. Najbolje jedinice turske vojske bile su sastavljene od janičara koji su se, blagodareći specijalnom religiozno-vojnom vaspitanju, u borbi pokazivali fanatično hrabri i okrutni.

Istoriju srednjeg veka obeležavaju mnogi oružani *ustanci seljačkih masa* protiv feudalaca i terora katoličke crkve, kao što su: žakerija u Francuskoj, taborićani u Češkoj, zatim pod vođstvom Vot Tejlora u Engleskoj, Tome Mincera u Nemačkoj, Stjepana Razina u Rusiji, Matije Gupca u Hrvatskoj i dr. Naoružane seljačke mase, u borbi često veoma žilave, pokretala je ideja za socijalnu pravdu i jednakost. Iako su doživljavale poraze protiv brojno nadmoćnijih i bolje opremljenih feudalnih vojski, ipak su one u konačnoj liniji doprinele propasti feudalizma.

U periodu formiranja centralizovanih feudalno - apsolutističkih država (16-18. vek) i sve većom primenom vatrenog oružja menja se i karakter vojske. U svom čuvenom spevu »Besni Rolando«, Ariosto je ispričao kako je Rolando, njegov junak i oličenje svih viteških vrlina, bacio sa prezirom u morske dubine zaplenjeno *vatreno oružje*, jer je u njegovom pronalasku naslućivao propast viteške slave. Hrabrost kao način ličnog samosticanja, koja je imala značaja u viteškim dvobojima, sada postaje nerazumna i nekorisna. U novom periodu traži se da hrabrost pojedinca bude potčinjena disciplini vojnog kolektiva, u kome se osobine njegovih pripadnika međusobno usklađuju i interpoliraju.

Feudalno-apsolutističkoj državi, koja je težila ka administrativnom i vojnom centralizmu, nije bilo u interesu da se oslanja na rascepkane viteške odrede i njihove samovoljne vojskovođe koji se nisu mogli pogoditi novom načinu ratovanja. Stoga se ona orijen-

tisala na najamničku pešadiju — švajcarsku, špansku i kasnije nemačke landsknehte. To su bili vojnici od zanata, inače deklasirani elementi — avanturisti, propalice i siledžije. Njima nije bilo stalo kakvu politiku vode njihovi najmodavci već mogućnosti za pljačku. »Švajcarci su«, pisao je Mering, »ostali najamnici koji su se prodavali čas jednoj čas drugoj strani, ne obazirući se na interese sopstvene zemlje već na bolju platu i tačnu isplatu, oni su se prodavali ponekad čak i jednoj i drugoj zaraćenoj strani, tako da je u borbi dolazilo do međusobnog istrebljivanja.«²⁶⁾

Najbolju organizaciju najamničke vojske je stvorio pruski kralj *Fridrih Drugi*. On je poklanjao veliku pažnju formalnoj vojnoj disciplini. Samo gvozden red je mogao da stvori gvozdenu snagu od vojnika među kojima nije bilo unutrašnje kohezije. Pošto se od takvih vojnika nije moglo očekivati oduševljenje za borbu, a oni su se na neki način morali prinuditi da aktivno učestvuju u njoj *Fridrih Drugi* je svojim potčinjenima dao uputstva kako da postupaju sa vojnicima: »Što se tiče vojnika, on treba da se plaši više svojih oficira nego opasnosti kojima ga izlažemo; inače nećete moći nikada povesti na juriš pod ubitačnom vatrom tri stotine topova koji ga kose. U takvim opasnostima dobra volja ne može da pokreće običnog čoveka, ovo može da učini samo strah.«²⁷⁾ Zato ako bi vojnik za vreme akcije gledao u stranu levo-desno, ili ako bi samo stavio nogu izvan linije, oficir je bio dužan da ga odmah ubije.

Period najamničkih vojski je prekinula *francuska revolucija* koja je postavila osnove za formiranje nacionalnih armija. Još početkom 16. veka *Makijaveli* je istupio protiv kondotijera, vođa najamničkih odreda, pokušavajući da na bazi opšte vojne obaveze formira nacionalnu miliciju, mada u to vreme nisu bili sazreli

²⁶⁾ Op. cit., str. 265.

²⁷⁾ Op. cit. str. 256.

uslovi za masovnu nacionalnu armiju. Te uslove je u Evropi tek kasnije stvorila mašinska proizvodnja, koja je revolucionisala ne samo društvene odnose već metode regrutovanja i vaspitanja armije. Stoga mladoj buržoaziji nije bilo teško da pod patriotskim parolama povede mase dobrovoljaca na juriš protiv feudalne monarhije i inostrane intervencije. Ukaz Konventa, revolucionarnog parlamenta Francuske, od 23. avgusta 1793. o opštoj vojnoj obavezi (*levée en masse*), kojom se ostvarila ideja »naoružanog naroda«, predstavlja istorijsku prekretnicu u načinu regrutovanja. Taj akt je bio posve realan jer je francuska revolucija stvorila uslove za masovnu armiju na taj način što je, prvo, ekonomski oslobodila građane i seljake i, drugo, što se intenzivnim idejno-političkim vaspitanjem koje se nastavilo na tradicijama revolucionarnih demokrata, podigla nacionalna svest kod širokih narodnih masa.

No, kasnije, u periodu *reakcionarne vojne diktature Napoleona*, ista ta armija, koju je stvorila i vaspitala francuska revolucija za ostvarenje progresivnih težnji, iskorišćena je u nepravednim pohodima. Istinsko patriotsko oduševljenje, koje je pokretalo armiju za vreme revolucije, zamenjeno je šovinističkim strastima i pljačkaškim težnjama. Napoleon je iz jedne oslobodilačke armije stvorio bezdušnu soldatesku, vaspitajući je u duhu prezira prema sopstvenom i drugim narodima.

Proučavajući ratove uopšte a napose Napoleonove, nemački vojni teoretičar *Klauzevic* — za razliku od ostalih koji su isključivo razmatrali fizičke snage: naoružanje, broj divizija, geografske uslove i sl. — ukazao je na primarnu važnost »nemerljivih« ili moralnih snaga, ne potcenjujući istovremeno važnost fizičkih snaga. Za njega su fizičke snage »drveni balčak«, a moralne »sjajna oštrica« mača. Moralne snage, po njegovom mišljenju, nisu prirodne osobine pojedinca već se razvijaju, odnosno vaspitanjem stvaraju u vojnom kolektivu u mirnodopskom periodu a još više u ratu. Ako je već jednom

vojni kolektiv stekao moralne snage, kao rezultat zajedničkog naprezanja i savlađivanja teškoća i opasnosti, on će podnositi najveće teškoće. Dakle, moralne snage nisu vezane samo za trenutne uspehe i pobjede, već je njihovo dejstvo možda važnije u situacijama kad vojni kolektiv doživljava neuspehe i privremene poraze, kad mu je nadasve potrebna unutrašnja kohezija i otpornost.

Posle Klauzevica, čije misli o moralnim snagama doista daju podsticaja za razmišljanje o ulozi vojnog vaspitanja u podizanju borbene gotovosti armije, jedini od vojnih buržoaskih autora u drugoj polovini 19. veka, koji zaslužuje da se istakne, jeste *Ardan di Pik*. Mada on u svojim fragmentarnim studijama o borbi jednostrano i naturalistički svodi psihički život vojnika na nagon za samoodržanjem i strah, ipak su njegova zapažanja o ponašanju vojnika u borbi interesantna za savremenu vojnu psihologiju i pedagogiju. Posmatrajući kako mnogi vojnici beže iz borbe, on je stvorio zaključak da se oni u stvari bore bez volje i da bi postojeću armiju trebalo brojčano smanjiti i u njoj zadržati samo profesionalne vojnike. »Koje dobro«, pisao je on, »od vojske od dve stotine hiljada ljudi od kojih se samo polovina doista bori, dok druga stotina hiljada nestaje na stotinu načina?«²²) To se — treba imati u vidu — odnosilo na moral francuske armije koja je šezdesetih godina prošlog veka vodila kolonijalne ratove u severnoj Africi i na Srednjem istoku.

Prvi svetski rat, u kome su, pored teške, dalekometne artiljerije, bili masovno upotrebljeni mitraljezi, tenkovi i avioni, suočio je milione vojnika — koji u većini nisu bili oduševljeni za rat — sa novim, neuporedivo većim opasnostima nego i u jednom ratu u prošlosti. To dokazuje gustina vatre kao jedan od najpouzdanijih indikatora opasnosti u ratu. Evo, na primer,

²²) *Ardan di Pik, Studija o borbi*, prev. Drag. Stojanović, Beograd, 1911, str. 74.

kako se gustina artiljerijske vatre povećala. Godine 1719. je Eugen Savojski, kad je vodio rešavajuću bitku kod Malplakea, imao na raspolaganju 11.000 zrna; stotinu godina kasnije Napoleonova artiljerija kod Vagrama je izbacila 71.000 zrna, a 1813. u bici kod Lajpciga 175.000 zrna; u prvom svetskom ratu 1915. i 1916., bilo je izbačeno nekoliko miliona zrna.

Još šezdesetih godina prošlog veka, u vezi sa sve većom upotrebom artiljerije, Ardan di Pik je pisao: »Čovek u roku od pet minuta mora da proguta onu dozu straha koja se u Tirenovim danima uzimala u toku jednog časa.«²⁹⁾ Međutim, šta bi Ardan di Pik rekao za prvi svetski rat? (A da ne govorimo za drugi ili *eventualni budući svetski rat!*) On je sasvim ispravno ukazao kako se povećavaju razorna dejstva oružja u psihološkom smislu, ali nije imao u vidu mogućnost menjanja, odnosno vaspitanja emocionalne sfere psihičkog života vojnika adekvatno novim uslovima ratovanja, kad je tvrdio da se u emocijama divljaka iz kamenog doba i savremenog borca nije ništa izmenilo, da su strah i nagon za samoodržanjem ostali isti.

Drugi svetski rat, čija su se razorna dejstva u psihološkom smislu povećala do neslučenih razmera, pokazao je da se ne može osloniti na urođene i tobože nepromenljive osobine čoveka već da je potrebno *razvijati i vaspitati* moral vojničkih masa. Rukovodioci oružanih snaga SAD u početku drugog svetskog rata su smatrali da je psihološkom selekcijom, prilikom regrutacije ljudstva za različite vidove i rodove oružanih snaga, obezbeđena borbena efikasnost jedinica. Međutim, tokom rata, kada je iz oružanih snaga prema zvaničnim podacima otpalo preko 3 miliona ljudi (pored 2 miliona koji su otpali odmah na regrutaciji) zbog psihičkih nedostataka,³⁰⁾ došli su do saznanja da je po-

²⁹⁾ Op. cit., str. 77.

³⁰⁾ T. A. C. Rennie and L. E. Woodward, *Mental Health in Modern Society*, New York, 1948, p. 4.

treban sistematski rad radi razvijanja i podržavanja moralnih snaga.

Ovaj istorijski osvrt na vojno vaspitanje — iako je suviše kratak i fragmentaran — ne bi bio potpun ako ne bismo nešto rekli o istorijskom razvitku *revolucionarnih vojnih formacija* u borbi protiv kapitalističkih sistema, imperijalizma i kolonijalizma.

Revolucionarni odredi pariske komune, u istoriji prve vojne formacije radničke klase, pokazali su veliku hrabrost u borbi protiv kontrarevolucionarne vojske francuske buržoazije. Vojno iskustvo revolucionarnih odreda pariske komune, Lenjin je visoko cenio 1905. godine, za vreme borbi na barikadama u Moskvi, Odesi i drugim gradovima Rusije. Isto tako se pobjeda oktobarske revolucije ne može objasniti ako se nema u vidu kontinuitet istorijskog vojno-političkog iskustva radničke klase Rusije, koja se sa svoje strane vaspitala na iskustvu borbe svih porobljenih masa kroz istoriju čovečanstva. Marks, Engels i Lenjin u svojim delima uopštiti su to revolucionarno iskustvo i dali mu osnove za vaspitnu delatnost u prvim jedinicama Crvene Armije.

Posle oktobarske revolucije, pod specifičnim uslovima i u različito vreme, nastajale su i formirale se narodnooslobodilačke i revolucionarne armije, u kojima se proces vaspitanja odvijao u duhu marksističko-lenjinističkog učenja. (O vaspitanju u našoj armiji biće govora gotovo u svim poglavljima ove studije.)

Iako se nema mnogo podataka o narodnooslobodilačkim armijama koje se bore protiv kolonijalizma — i bez obzira što one nisu u celini usvojile marksističko-lenjinističko učenje — može se tvrditi da i one posvećuju ozbiljnu pažnju moralno-političkom radu, što dokazuje postojanje političkih oficira u nekima od njih (na primer, u alžirskoj armiji).

III

MORALNA OTPORNOST

Što se podrazumeva pod terminom »moralna otpornost«?

Pre svega, očigledno je u pitanju složena psihička pojava koja predstavlja važan faktor u ratu. Za razliku od ostalih faktora, koji su materijalne prirode, moralna otpornost je nematerijalne prirode.

Isticanjem da je moralna otpornost psihička pojava, time još nije data njena potpuna definicija. Iako je tačno da su sve definicije ograničene i nepotpune, i da bi se mogla dati relativno potpuna tek nakon dužeg izlaganja u ovoj studiji, ipak će se iz didaktičkih i konvencionalnih razloga odmah dati.

Budući da je moralna otpornost psihička pojava to će se i definisati sa psihološkog stanovišta. Prema tome, najadekvatnija definicija bi bila: to je *borbena volja*, tj. težnja ka cilju i delatnost da se postigne cilj ili pobjeda.

Kasnije, u toku izlaganja će se pokazati da ova definicija nije isključivo psihološka već da ima široko ideološko-političko značenje.

U svakodnevnom sporazumevanju pojam borbene volje ima jasno značenje. Ne analizira se njegov psihološki sadržaj zato što se smatra da je samo po sebi jasno što se pod njim podrazumeva. Što se tiče vojne psihologije, ne umanjujući njena postignuća kao najmlađe grane opšte psihologije, može se slobodno reći

da problem borbene volje još nije dovoljno osvetljen. Najčešće se borbena volja negirala kao »psihološka činjenica« a njen sadržaj se svodio na elementarne motive. Ukoliko se ona priznavala, redovno se mislilo na mešavinu raznorodnih psihičkih »komponenata«, pri čemu unutrašnja veza među njima nije dovoljno jasna.

U poslednje vreme, međutim, osobito nakon iskustva u drugom svetskom ratu, kad se problem izgradnje vojničkog morala postavio u novom svetlu, sve više se rehabilituje pojam borbene volje.

To vredi i za *američku psihologiju*, mada je ona u periodu između dva svetska rata zanemarila ne samo borbenu volju već volju uopšte kao psihološki problem. Psiholozi i vojni rukovodioci SAD su u toku drugog svetskog rata vojnički moral definisali pojmom borbene volje: Ulio kao »ponos jedinice na sopstvenu volju«, Apel kao »volju za borbu«, Hoking kao »zdravo stanje volje«, a Gordon Olport kao »koordinaciju inteligencije i volje« (ovo potonje vredi i za civilni moral). I u psihološkoj selekciji za različite rodove i vidove oružanih snaga, koja se uglavnom osniva na tradicijama elementarističke psihologije, rehabilituje se pojam borbene volje. Kimbal Jang, opisujući psihološku selekciju u bivšoj nemačkoj armiji, koja je u prvom planu ispitala voljne osobine ljudstva, predlaže da se u američkoj armiji u okviru selekcionarne procedure ispituje »snaga volje« pomoću specijalnih testova a ne samo elementaristički specificirane sposobnosti. Marej, Mekinon, Goldštajn i drugi psiholozi koji rade na selekciji ljudstva za obaveštajnu službu, obrazlažući teoretske osnove svog rada, ističu volju kao glavni faktor koji oblikuje »celovitu ličnost.«²¹⁾ Pošto borbenu volju shvataju kao de-

²¹⁾ A. J. Ulio, *Military Morale*, American Journal of Sociology, 1941, vol. 47, p. 321-330., J. W. Appell, *Psychology and Morale*, in Manual of Military Neuropsychiatry, Philadelphia, 1945, p. 459., W. E. Hocking, *The Nature of Morale*, American Journal

latnost usmerenu cilju (a ne samo kao neki unutrašnji proces), oni je ne ispituju u učionici pomoću testova »olovka i papir«, već specijalno konstruisanim testom, koji se sastoji od niza zadataka u vidu grupnih vežbi na zemljištu. Izvršavanje tih zadataka, koje je ponekad vezano sa opasnostima, zahteva velike napore. Pri tom se borbena volja ocenjuje ne kao delatnost izolovanih pojedinaca već povezano sa kolektivnom delatnošću.

S druge strane, *sovjetska psihologija*, imajući u vidu od kolikog je značaja za vaspitanje vojničkog morala problem borbene volje, nije ga nikad zanemarila ma da mu je prilazila bilo usko-fiziološki ili apstraktno-filozofski. U poslednje vreme primećuje se tendencija ka otklanjanju takvih jednostranih prilazanja problemu borbene volje. A. G. Bazanov ističe značaj volje u savladivanju straha na bojnopolju. M. G. Žuravkov dokazuje da »pogledi (ideje) čoveka, njegovi doživljaji (osećanja) i njegova čvrsta rešenost da pobedi (volja) ne postoje sami po sebi već su iznutra međusobno povezani«. G. D. Lukov problemu borbene volje prilazi doista psihološki: »Važno je skrenuti pažnju na to« — kaže on — »u kakvom je suodnosu unutrašnje stanje objektivno s njegovim ponašanjem. U zavisnosti od karaktera tog suodnosa treba razmatrati volju vojnika i njene manifestacije«. Najzad, K. K. Platonov, predstavnik vazduhoplovne psihologije u SSSR-u, ukazuje: »Premda se volja javlja svugde — i u velikim i u malim postupcima, no osobito visoko naprežanje volje zahteva od čoveka vazdušni boj.«³²⁾

³¹⁾ *Journal of Sociology*, 1941, vol. 47, p. 302-320., G. W. Allport, *The Nature of Democratic Morale*, in Watson G. *Civilian Morale*, New York, 1942, p. 5., Kimbal Young, *Social Psychology*, New York, 1944, p. 342., *Assessment of Men, Selection of Personnel for the OSS*, New York, 1950, p. 46.

³²⁾ A. G. Bazanov, *Педагогика*, Москва, 1961, стр. 159., M. G. Журавков, *Морально-политический фактор в современной войне*, Москва, 1958, стр. 23., Г. Д. Луков, *Психология*, Москва, 1960, стр. 103., K. K. Платонов, *Психология летного труда*, Москва, 1960, стр. 112.

*
* *
*

Da bi se analizirala borbena volja prethodno će se odrediti tri njena karakteristična momenta: *svest o ciljevima borbe, rešenost da se stupi u borbu i izdržljivost u borbi* dok se ne postignu ciljevi. Redosled nije vremenski pošto se u živoj borbenoj volji oni međusobno uslovljavaju i preplicu. Uostalom, ti «momenti» zasad su samo verbalno-logička određenja koja bi trebala da se odnose na stvarne momente u živoj borbenoj volji. Najzad, potrebno je razmotriti *nesvesnu motivaciju*, kako ona sa svoje strane pokreće vojnika u borbu i u kakvoj je vezi sa svesnom motivacijom.

SVEST O CILJEVIMA

Pod pojmom *svest o ciljevima* podrazumeva se ne samo poznavanje ciljeva, kao rezultat intelektualnih procesa, već i emocionalnih doživljaja koji neizbežno prate taj proces. U tom smislu treba razumeti Engelsovo određenje volje »razmišljanjem« i »strašću«. ³³⁾ To su, naime, psihički procesi bez kojih nema moralne otpornosti. Nezavisno od toga Klauzevic je objašnjavao da rat nije samo »akt razuma« ni samo »strast« već jedno i drugo, ³⁴⁾ što se u stvari podudara sa Engelsovim određenjem volje. To podudaranje nije slučajno ako se ima u vidu dijalektička misao kako Engelsa tako i Klauzevica, koju je ovaj potonji razvio pod uticajem Hegelove filozofije.

U volji je najpotpunije preovladana dihotomija intelektualno-emocionalno. Naime, intelektualni i emocionalni procesi se ne mogu suprotstaviti volji; odnosno

³³⁾ F. Engels, *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije*, Zagreb, 1947, str. 44.

³⁴⁾ Klauzevic, *O ratu*, prev. M. Lazarević, Beograd, 1951, str. 42 i 58.

na intelekt, emocije i volju ne može se gledati kao na tri međusobne isključujuće komponente, pošto je često jedan te isti proces istovremeno i intelektualni i emocionalni i voljni. To znači da nema »čistih« intelektualnih kao ni »čistih« emocionalnih procesa koji ne bi bili usmereni ka ovom ili onom cilju. Ako su svesno usmereni — a redovno su takvi kad je reč o intelektualnim i višim emocionalnim procesima — onda su to voljni procesi. To je u stvari dijalektičko jedinstvo intelekta, emocije i volje: volja u sebi sadrži intelektualne i emocionalne procese, koji sa svoje strane mogu biti voljni. To vredi ne samo za procese, već, možda, u većoj meri, i za svesne delatnosti. Svesna delatnost uvek je istovremeno intelektualna, emocionalna i voljna. Pogrešno je smatrati da u svesnoj delatnosti (ili »izvršnoj regulaciji«) preovlađujuću ulogu imaju intelektualni procesi a u svesnoj motivaciji emocionalni procesi. Uostalom, sam Engels, kad je pisao o »idealnim težnjama« i »idealnim silama«,*) mislio je i na emocionalne i na intelektualne procese, koji upravo, zato što su svesno usmereni predstavljaju volju u potencijalnom vidu.

Borbena volja, koja involvira idejnu usmerenost i praktičnu delatnost, jedinstveno je sredstvo za uništenje jednostranosti kako subjektivnosti tako i objektivnosti, o kojoj je Lenjin pisao u »Filozofskim sveskama«.**) Preovlađujući jednostranu subjektivnost, na primer, ideje o slobodi i nezavisnosti (koja je takva dok je samo procesualna, tj. u svesti vojnika), borbena volja teži da tu ideju učini adekvatnom stvarnosti. I, obrnuto, preovlađujući jednostranu objektivnost stvarnosti borbena volja u delatnosti teži da je učini adekvatnom ideji o slobodi i nezavisnosti. Uostalom, i sama borbena volja nije jednostrano subjektivna ni jednostrano objektivna, pre svega, zato što je uvek rezultanta volje

*) Op. cit., str. 27.

**) V. I. Lenjin, *Filozofske sveske*, Beograd, 1955. str. 130.

živih konkretnih ljudi, koji su povezani sa kolektivnim interesima i kolektivnim ciljevima, i drugo, zato što kao takva nikada nije mehanička, bezlična.

Kad se ističe svest o ciljevima kao bitan momenat ne samo u borbenoj volji već u volji uopšte, to ne znači da je reč o teleološkoj koncepciji koja posmatra ciljeve kao »imanentnu predstavu« iz koje proističe određivanje volje. Ne sme se gubiti iz vida čovek sa svim njegovim potrebama i pobudama, koje sa svoje strane određuju sadržaj njegove volje. Postavljanje ciljeva, naime, uvek je vezano sa postojanjem ovih ili onih pobuda koje su često nesvesne ali usmeravajući se prema svesnim ciljevima one postaju manje ili više svesne. Tad su pobude prema ciljevima u recipročnom odnosu: one određuju ciljeve a ciljevi njih. Prema tome, dinamičke tendencije u ponašanju, koje se najočiglednije ispoljavaju, određene su istovremeno pobudama i ciljevima.

Svest o ciljevima — osobito kad je reč o borbenoj volji — uvek je vezana sa objektivnim vrednostima, koje redovno imaju *ideološko obeležje*. Kroz objektivne vrednosti, koje su date u formi ideja, principa i moralnih normi, izraženi su interesi kolektiva. Upravo zbog toga ciljevi koji su vezani sa takvim vrednostima imaju objektivno značenje. Šta više, subjektivne pobude se preinačuju usmeravajući se prema objektivnim ciljevima i postaju više motivi delatnosti čime gube svoj usko-lični karakter.

Koje su to objektivne vrednosti s kojima je vezana svest o ciljevima borbe?

To su u stvari moralne vrednosti u etičkom smislu, budući da je vojnik svestan da učestvuje u pravednom ratu. Prema tome, borbena volja sadrži uvek moral kao vojničku i etičku kategoriju. Pod »moralom« se ne podrazumeva vojnički moral u užem smislu reči tj. vojnička disciplinovanost, borbenost i efikasnost — kao što

se to ponekad podrazumeva u drugim armijama.³⁷⁾ Isto tako je neprihvatljiva tvrdnja da je svaka ocena u pogledu karaktera i ciljeva rata relativistička u etičkom smislu. Lenjinova podjela ratova na pravedne i nepravedne dokazuje da postoji objektivni *istorijsko-etički kriterij* za ocenu karaktera i ciljeva rata.³⁸⁾ Pitanje ocene karaktera rata veoma je važno, jer je s njim u vezi svest o ciljevima borbe, koja je bitan momenat u borbenoj volji.

Svest o ciljevima borbe uvek postoji u *vremenskoj perspektivi*. Uostalom, svest kao psihičko na najvišem stepenu svog razvitka nije ograničena ni prostorom ni vremenom. Svest usmerava ne samo na ono što vremenski i prostorno nije dostupno već i na ono što je pod izvesnim uslovima nerealno (ali u mogućnosti da postane realno). Kad toga ne bi bilo onda bi vojnik živio stalno u sadašnjosti, bez ideala, bez viših motiva. Tad bi jedini pokretači njegove delatnosti bile uskolične pobude koje usmeravaju samo na ono što donosi neposrednu korist. Svest o ciljevima borbe, pre svega, određuje budućnost. Vojnik u svojoj predstavi ima sliku budućnosti koja je bolja i lepša nego sadašnjost. To nije njegova lična budućnost, već budućnost kolektiva kome pripada ili, u širim razmerima, njegovog naroda. Kad poseduje visoku svest o ciljevima borbe vojnik je spreman da žrtvuje život — kad je to potrebno — znajući da je bolja i lepša budućnost obezbeđena ne samo njegovim drugovima, njegovoj porodici i njegovom narodu, već i budućim generacijama. Dakle, budućnost, koja je uvek u mislima (ali u mogućnosti da postane stvarnost), pokreće vojnika u borbi. Drugim rečima, moral vojnika često je uslovljen više idealnim,

³⁷⁾ U engleskom jeziku postoji semantička i etimološka dihotomija: »morale« znači moral u vojničkom smislu a »moral« u etičkom smislu.

³⁸⁾ V. I. Lenjin, *Сочинения*, Tom 35, str. 155, 181, 195 201, Tom 33, str. 107-109.

tj. onim što on očekuje u budućnosti, nego stvarnim, tj. momentanom situacijom, bez obzira da li je prijatna ili ne.

Međutim, ako bi se sadašnje ponašanje vojnika posmatralo samo u perspektivi budućnosti — i to apstraktne budućnosti — onda bi to bilo u skladu sa teleološkom koncepcijom. Svest o ciljevima se odnosi i na prošlost koja inspiriše vojnika za budućnost. Bobene tradicije vojne jedinice ili čitavog naroda — koje su simbolički uopštene u ratnim zastavama, imenu jedinice ili oznakama na uniformi — izazivaju kod vojnika osećanje ponosa i želju da u duhu tih tradicija postupa u sadašnjosti i budućnosti.

Dakle, vremenska perspektiva, u kojoj postoji svest o ciljevima borbe, obuhvata prošlost, sadašnjost i budućnost. Ona se stalno proširuje u svim odnosima — a time se podiže i produbljuje svest o ciljevima borbe. Naime, svest o ciljevima borbe nije statična — jer bi tada oslabila i nestala — već dinamička u svim odnosima: u sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, tj. u celokupnoj vremenskoj perspektivi. Ocenjujući nove događaje vojnik ih povezuje i u novom svetlu posmatra ciljeve borbe. Sem toga, vojnik proširuje svoja znanja o prošlosti — štampom, literaturom, filmom, radijom i živom reči učesnika prošlih borbi. Na taj način, on sa više razumevanja prati događaje u sadašnjosti i sa novim momentima upotpunjuje svoju predstavu o budućnosti. Te forme komunikacija, koje redovno imaju, manje ili više, ideološki karakter, proširuju vremensku perspektivu a time podižu svest o ciljevima borbe.

REŠENOST

Svest o ciljevima borbe još ne predstavlja borbenu volju u pravom smislu reči. Potrebna je, sem toga, i rešenost da se za ostvarenje tih ciljeva bori s oružjem u ruci. Retki su slučajevi da vojnik samo na osnovu

prihvatanja ciljeva nekritički i bez dovoljno razmišljajna stupa voljno u borbu. Takva delatnost je nerealistička, a kad su ciljevi iluzorni i neostvarljivi, reč je o fanatizmu. Nemački general Liters je u jednom poverljivom izveštaju okarakterisao borbu naših boraca kao fanatizam, ne mogavši drukčije da objasni njihovo herojstvo i samopožrtvovanje.³⁹⁾ Međutim, to nije fanatizam jer su naši borci bili svesni ciljeva borbe.

U većini slučajeva rešenju da se postupa u skladu sa prihvaćenim ciljevima prethodi specifičan emocionalno-intelektualni proces. Mada je u principu prihvatio ciljeve borbe, ipak vojnik razmišlja o uslovima pod kojima treba da ih postigne i što se u vezi s njima od njega traži. Naravno da on pri tom doživljava različite emocije. O tome kakav je njegov stav prema tim uslovima, s jedne strane, i prema ciljevima, s druge strane, zavisi sadržaj tog emocionalno-intelektualnog procesa. Međutim, bez ikakvog idealiziranja i bez ikakvog psihologiziranja ljudske prirode, može se reći da u takvim situacijama nastaju, u manjoj ili većoj meri, unutrašnje teškoće ili kolebanja zavisno od individualnih razlika među vojnicima i uslovima u kojima se nalaze. To je sukob protivurečnih unutrašnjih težnji ili, kazano uobičajenim terminom iz psihologije, to je *borba motiva*. Ona se pojavljuje u sledećim slučajevima: prvo, kad se usko-lične pobude suprotstavljaju višim, principijelnim motivima koji pokreću vojnika u skladu sa prihvaćenim ciljevima; drugo, kad postoji suprotnost između želje da se postignu prihvaćeni ciljevi i neželjenih posledica vezanih sa borbom za postignuće tih ciljeva; treće, kad se vojniku nameću još i drugi ciljevi, suprotni onima koje je prihvatio.

Borba motiva je praćena izvesnom napetošću, te se stoga na prvi mah čini da ona slabi psihičku in-

³⁹⁾ Deo tog izveštaja iz 1943. god. čija se kopija nalazi u Vojnoistorijskom institutu JNA, bio je citiran u »Borbi« od 4. jula 1958, str. 5.

tegraciju. Možda se to u stvari i dešava sve dok se vojnik nije rešio da dejstvuje u skladu sa prihvaćenim ciljevima (ili, kao što se kod nas kaže, »dok u sebi nije prelomio«). To znači da su preovladali viši, principijelni motivi, koji su — za razliku od usko-ličnih pobuda ili nižih motiva u većoj meri prožeti idejnošću. Odnosno, ako se emocije, prožete u većoj meri idejnošću smatraju »jačim efektima«, onda vredi ono isto što je tvrdio Spinoza: »Affectus nec coerceri tolli posse, nisi per affectum contrarium et fortiorem affectu coerendo.«⁴⁰) (Afekat može biti ograničen ili uništen samo suprotnim ili jačim afektom.) Međutim, kad je taj unutrašnji emocionalno-intelektualni proces ili borba motiva završena, psihička integracija postaje još i čvršća, još potpunija nego što je bila pre toga. To znači da napetost ovakve vrste ne slabi borbenu volju i nije dezintegrirajuća pojava. Naprotiv, takva napetost omogućava prevladavanje viših, principijelnijih motiva nad nižim motivima ili usko-ličnim pobudama, tj. uspostavljanje psihičke integracije na višem stepenu.

Kao rezultat uspešnog završetka borbe motiva, tj. prevladavanja viših, principijelnijih motiva nad usko-ličnim pobudama ili nižim motivima, nastupa rešenost za borbu. Odnosno, ako se borba pojavila kao iskušenje ili psihička kriza u toku same borbe, onda je reč o rešenosti da se nastavi borba. Rešenost u psihološkom smislu može se okarakterisati kao polazna tačka za borbu (odnosno za novu fazu borbe) ili stanje spremnosti i unutrašnje mobilisanosti koje je uslovljeno psihičkom integracijom na višem nivou.

Mada je borbena volja selektivni i ocenjivački akt, što znači da uključuje izbor ciljeva i rešenost, ipak se borba motiva ne može okvalifikovati kao bitna, kon-

⁴⁰) *Etika*, gl. 4, teor. 7. Potrebno je napomenuti da je Spinoza pod afektom podrazumevao emocije uopšte a ne samo ekstremne, intenzivne emocije kao što je uobičajeno u psihopatologiji.

stituirajuća oznaka borbene volje. (Čak u nekim slučajevima — to se više odnosi na druge voljne akte a manje na borbenu volju — cilj je istovremeno i motiv delatnosti, a to znači da je time isključena protivurečiva aktivnost unutrašnjih pobuda i prema tome nema borbe motiva ni napetosti.) U stvari, bitna oznaka borbene volje je u svesnoj usmerenosti ka ciljevima kako u njejoj početnoj fazi tako i u toku same borbe do realizacije tih ciljeva. Međutim, s obzirom na ovo određenje borbene volje, pogrešno bi bilo zanemariti borbu motiva kao unutrašnji proces, koji vojnik doživljava ne samo u momentima kad se rešava da stupi u borbu već kasnije, u toku borbe, kad pada u različita iskušenja i kolebanja koja su redovno vezana za spoljašnje teškoće.

Ovde se mogu primetiti dva krajnja stanovišta. Jedno, precenjajući ulogu borbe motiva kao unutrašnje, subjektivne pojave, neizbežno zanemaruje značaj ciljeva kao objektivnih, socijalnih vrednosti. Pri tome stanovištu čovek je stalno u konfliktnoj situaciji, nikad da reši da postupa u skladu sa određenim ciljevima. Drugo stanovište, precenjajući ulogu svesti u apstraktno - intelektualističkom smislu, zanemaruje stvarnu prirodu čoveka, njegova kolebanja i manje ili više prolazne slabosti. Po njemu je čovek idealno biće, koje bez rezerve prihvata postavljene ciljeve i u skladu s njima postupa. Ni jedno ni drugo ne može se prihvatiti u pedagogiji, osobito kad je reč o vaspitanju borbene volje. Drugo stanovište, koje odeljuje konkretnu motivaciju čoveka od voljnog akta, vaspitanje borbene volje čini isuviše dogmatskim i šablonskim.

Vaspitanje borbene volje ne može biti uspešno ako se pri tom istovremeno nemaju u vidu, s jedne strane, konkretna, živa i često protivurečna motivacija vojnika i sve pobude i svi impulsi koji ponekad jačaju a ponekad slabe njegovu borbenu volju (ili moralnu otpornost), a s druge strane, ciljevi borbe, koje treba uvek objašnjavati, iako ih je u principu vojnik prihvatio, ne dog-

matski i šablonski već u vezi sa konkretnim borbenim zadacima i konkretnim događajima.

Vaspitanje našeg vojnog kolektiva u toku narodno-oslobodilačkog rata nije bilo dogmatsko i šablonsko. Na borca se gledalo realistički sa svim njegovim slabostima i vrlinama. Sa razumevanjem se prilazilo onima koje je ponekad obuzimalo nestalgično raspoloženje zbog udaljenosti od svojih domova i zbog produženja rata. Čak sami borci, da bi se oslobodili onih unutrašnjih pobuda koje su ih privlačile domu i porodici, pevali su sledeće stihove:

*»Druže, pođi kući, tvoje čedo plače!
Nek, neka plače, neka cikne jače,
Ja ne mogu ići borbu ostaviti.«*

Ovi stihovi, u stvari, predstavljaju borbu motiva od kojih jedan podstiče borca da se vrati domu i porodici, a drugi mu i vidu osećanja dužnosti i obaveze to ne dozvoljava. Ovde nije reč o protivurečju između pojedinca i kolektiva, već o protivurečju između motiva u samom pojedincu. Od onih mogućnosti, koje su navedene za borbu motiva, najčešće se kod naših boraca pojavljivala prva i druga mogućnost, tj. kad su se uskolične pobude suprotstavljale višim, principijelnim motivima ili kad je postojala suprotnost između želje da se postignu prihvaćeni ciljevi i neželjenih posledica vezanih za njihovo postignuće. Obe mogućnosti borbe motiva predstavljale su unutrašnju borbu kao prirodnu i samoniklu psihičku pojavu kod borca, bez uticaja, na primer, neprijateljske propagande. Te suprotnosti ređe su se pojavljivale u vidu suprotnosti pojedinac — kolektiv, koje su imale političko obeležje.

Međutim, što se tiče treće mogućnosti borbe motiva, ona se pojavljivala samo kod veoma malog broja politički kolebljivih, koji su slučajno dospeli u redove naših boraca i nisu čvrsto prihvatili ciljeve borbe. Takvi su bili podložni neprijateljskoj propagandi, skloni dezer-

tiranju i čak prelaženju na stranu neprijatelja. Ova borba motiva ispoljavala se u suprotnosti pojedinac — kolektiv. U oštrijim formama te suprotnosti, koje su najčešće imale političko obeležje, pojedinci a ponekad i grupe su dezertirali i prelazili na stranu neprijatelja. Tad je naš vojni kolektiv opravdano sa prezirom osuđivao takve kao izdajnike.

IZDRŽLJIVOST

U ratu se vojni kolektiv bori oružjem u ruci da bi postigao konačni cilj pobjede nad neprijateljem. U stvari to je njegova lokomocija iz jedne borbe u drugu, koja je vezana mnogobrojnim teškoćama i zaprekama. Za njihovo savlađivanje potrebna je vanredna izdržljivost. I u svakodnevnoj mirnodopskoj obuci zahteva se izdržljivost ali pri tom teškoće nisu ni izdaleka takve kao u ratu. »Delovanje u ratu je«, kaže Klauzevic, »kretanje u otežanoj sredini. Kao što čovek u vodi nije u stanju da vrši najprirodnije i najprostije pokrete, da ide sa lakoćom i preciznošću, isto tako se ne može sa osrednjim snagama ostati ma i na liniji osrednjeg.«⁴¹⁾

Klauzevic je ovde, uglavnom, mislio na fizičko kretanje, a pod »trenjem« — o kome govori na istom mestu — na fizičke teškoće: rđavo zemljište, vremenske nepogode, telesne napore itd. Međutim, pod lokomocijom, isto kao i Kurt Levin, treba podrazumevati ne samo fizičko kretanje iz borbe u borbu, već i kretanje u mislima, željama i težnji — ka konačnom cilju, ka pobjedi.

Na primer, ubrzano napredovanje jedinica Osmog korpusa, u proleće 1945. prema Trstu, predstavljalo je lokomociju od jednakog značaja u fizičkom i psihičkom smislu, pošto je približavanje Trstu istovremeno značilo i približavanje konačnoj pobjedi. S druge strane, pobe-

⁴¹⁾ Op. cit., str. 85.

da naših jedinica nad četnicima kod Kalinovika i na Sinjajevini 1943. kad su oni bili posve vojnički razbijeni i politički razobličeni u zemlji i svetu kao sluge okupatora, predstavljala je takođe lokomociju u fizičkom ali više u psihičkom smislu, jer su naši borci osećali da su učinili značajan korak ka konačnoj pobedi ne samo u vojničkom već i u moralno-političkom pogledu.

Isto tako teškoće (»trenja«) u lokomociji nisu samo fizičke već istovremeno i psihičke, spoljašnje i unutrašnje. Fizičke teškoće — kao što su dejstvo neprijateljskog oružja, hladnoća ili žega, teško prohodno zemljište i oskudica u hrani — istovremeno izazivaju psihičke teškoće: strah, malodušnost, čežnju za domom itd. Prema tome, i izdržljivost u savlađivanju teškoća nije samo fizička već i psihička (ili čvrstina, ustrajnost i prekaljenost).

Šta više, fizička izdržljivost je veoma važan uslov za moralnu otpornost. Dok se reč »otpornost« prvobitno upotrebljavala samo kad se mislilo na izdržljivost tela ili čvrstoću materijala, danas se koristi u psihologiji, pedagogiji i etici u prenesenom smislu da bi se istakla psihička snaga i izdržljivost prema unutrašnjim i spoljašnjim teškoćama. U tom smislu se reč upotrebljava u ovoj studiji da bi se što adekvatnije nazvao jedan fenomen u ratu.

Lokomocija u istorijskim razmerima uvek je *lokomocija kolektiva*. Prema tome, »rezultanta volja«, o kojoj govori Engels,⁴⁹⁾ nije volja ovog ili onog pojedinca već čitavog kolektiva, u okviru kojeg i pojedinac formira svoju volju. Lokomocija pojedinca ne postoji sama po sebi, izolovana, već samo kroz lokomociju kolektiva. Drugim rečima, lokomocija kolektiva omogućava lokomociju pojedinca. Šta više, lokomocija kolektiva, osobito u revolucionarnim periodima, zahvata i pojedinca koji se još nije posve rešio da učestvuje u kolektivnoj

⁴⁹⁾ Op. cit., str. 43.

akciji, stavljajući ga pred svršen čin. Nadalje, teškoće koje se pojavljuju u kolektivnoj akciji, nisu teškoće izolovanog pojedinca, već većeg broja ljudi povezanih u kolektivu, pre svega, zajedničkim interesima. Zato pojedinac u kolektivu lakše savlađuje teškoće, blagodareći inerciji kolektivne lokomocije. Što je unutrašnja kohezija vojnog kolektiva veća u idejnom i organizacionom pogledu, tj. što je stepen povezanosti između pojedinca i kolektiva veći, to je izdržljivost kolektiva u borbi protiv teškoća veća. Izdržljivost, na primer, koju je pokazao naš vojni kolektiv u toku narodnooslobodilačkog rata dokaz je njegove unutrašnje kohezije, koja se stvarala pod organizovanim uticajem Komunističke partije.

Bez obzira koliko su važni svest o ciljevima i rešenost da se deluje u skladu s njima, ako kod vojnog kolektiva nedostaje izdržljivosti u lokomociji iz jedne borbe u drugu, njegova će borbena volja popustiti. Mada svest o ciljevima i rešenost da se deluje u skladu s njima uslovljavaju i izdržljivost, to ne znači da su ovi momenti njene jedine determinante. Izdržljivost je, pored toga, uslovljena nizom predviđenih i nepredviđenih teškoća, koje se, kako kaže Klauzevic, »ne mogu nikako unapred sračunati, baš zato što velikim delom pripadaju slučajnosti.«⁴³⁾ To je razlog zašto se pre stupanja vojnog kolektiva u borbu sa apsolutnom sigurnošću ne može uvek predvideti izdržljivost koja, u stvari, predstavlja najpouzdaniji pokazatelj borbene volje i borbene efikasnosti.

S druge strane, ova tvrdnja ni u kom slučaju ne sme biti povod da se umanji značaj svesti i rešenosti vojnog kolektiva za borbu. To bi dovelo do relativističkog stanovišta, prema kojem bi se vojnička izdržljivost i borbena efikasnost posmatrale isključivo u zavisnosti od slučajnosti. Međutim, istorija ratova dokazuje da je

⁴³⁾ Op. cit., str. 85.

gotovo svaka armija, koja se borila za pravedne ciljeve, pokazivala veliku izdržljivost u ratnim teškoćama.

Ciljevi našeg narodnooslobodilačkog rata su bili pravedni — ne samo po subjektivnoj oceni naših boraca već i po objektivno-istorijskim merilima — stoga je izdržljivost, koju su oni pokazivali suočavajući se sa nečuvenim teškoćama, uslovljena u prvom redu njihovom svešću o pravednim ciljevima i rešenošću da pobjede neprijatelja.

Samo na toj osnovi može se objasniti herojstvo naših boraca 1943. na Sutjesci, kad su iscrpljeni, polubosi i izranjavani u sebi našli snage i neodoljivim jurišem probili neprijateljski obruč koji je pretio da ih potpuno uništi. Napore, lišavanja i gubitke naši borci nisu smatrali kao žrtvu već kao normalnu pojavu, ili da se upotrebe reči Klauzevica »kao sredstvo za pobjedu a ne neko prokletstvo koje je palo na njihove zastave.«⁴⁴⁾

Doista, paradoksalna je, bar na prvi pogled, pojava da čovek dobrovoljno odabira put teškoća i da čak doživljava zadovoljstvo u situaciji koja mu neposredno donosi stradanja i opasnosti, pa čak i smrt. Ovakvi postupci, ovakvo ponašanje u suprotnosti su sa hedonističkim »principom prijatnosti« koji je često vladajući princip u ponašanju ljudi. Ovo se može objasniti jednim primerom. Bolesnik se podvrgava bolnoj operaciji i neprijatnim lekovima, znajući da će kao konačni rezultat tih medicinskih mera nastupiti ozdravljenje. Dakle, on je svestan vrednosti cilja radi kojeg se sve te mere preduzimaju i dobrovoljno im se podvrgava. Isto tako se i vojnik podvrgava teškoćama i opasnostima smatrajući ih nužnošću bez kojih se ne može postići pobjeda. Međutim, dok se bolesnik nada isključivo svom ličnom ozdravljenju, vojnik koji se bori za pravedne ciljeve ne nada se nekom ličnom dobitku jer zna da u

⁴⁴⁾ Op. cit., str. 151.

borbi može poginuti. On se nada pobjedi i čvrsto veruje da je obezbeđena i u slučaju da pogine, budući da je svestan da je ona delo čitavog vojnog kolektiva i čitavog naroda, a njegova lična borba samo mali doprinos kolektivnoj pobjedi.

Maršal Josip Broz Tito, obraćajući se bivšim borcima povodom prijema »Povelje naroda Jugoslavije« na proslavi 15-godišnjice bitke na Sutjesci, je rekao: »... *Pobjediti ne može jedan čovjek, već duh, svijest, heroizam — a to je nešto kolektivno, to ste vi svi, to je čitav naš narod*«. ⁴⁵⁾ Ako se shvati kolektivni smisao pobjede, onda će se razumeti i ona vera s kojom su se borili naši borci i u najkritičnijim situacijama, kad su bili suočeni sa smrću. Evo samo dva od bezbrojnih primera. U borbi protiv Nemaca, na Kadinjači 24. novembra 1941. izginuli su svi borci Radničkog bataljona ne dozvoljavajući neprijatelju da proдре u Užice i ugrozi Vrhovni štab. Kad je bio opkoljen Pohorski bataljon u šumi Osankarica, 8. januara 1943. ni jedan se borac nije predao već su svi do poslednjeg izginuli.

Visoku moralnu otpornost redovno podižu pravedni ciljevi borbe. Međutim, iz istorije ratova je poznato da se oni tako lako ne postižu, jer se za njih bore potlačene klase i ekonomski slabiji i zaostali narodi, koji, u poređenju sa eksploatorima i agresorima, oskudevaju u mnogo čemu: u vojnoj organizaciji, u poznavanju vojne veštine, u opremi i sredstvima za vođenje borbe itd. Stoga, ako se nema u vidu svest o pravednim ciljevima koja je pokretala narodnooslobodilačke i revolucionarne armije, onda će se činiti paradoksalna moralna otpornost koju su te armije pokazivale, uprkos velikih teškoća u snabdevanju pa i privremenih poraza.

U antičkom periodu teškoća pod kojima se jedna armija borila smatrala su se glavnim merilom njene izdržljivosti i efikasnosti. Interesantan je jedan podatak

⁴⁵⁾ *Borba*, 5. jul 1958, str. 4.

o Hanibalovim vojnicima. U dugogodišnjem ratovanju po Apeninskom poluostrvu Hanibalovi vojnici su pokazali vanrednu izdržljivost. Međutim, kad su došli u Kapuu i osetili prijatnosti koje im je pružio taj privlačni i bogati italijanski grad, njihova vojnička vrednost je, pored ostalog i zbog ovoga, počela naglo opadati.

Na osnovu toga pogrešno bi bilo apsolutizirati momenat teškoća kao glavni faktor vojničke izdržljivosti i efikasnosti i misliti da je u tom smislu svrsishodno podvrgavati vojnike teškoćama koje nisu neophodne, koje se mogu izbeći. Narodnooslobodilačke i revolucionarne armije su shvatale nužnost teškoća, te su zato i pokazivale veliku izdržljivost i efikasnost. Ali ako bi se, na primer, jedna armija podvrgla teškoćama koje se ne mogu opravdati kao razložne i neophodne, verovatno bi se postigao obratan efekat. Teškoće kao faktor vojničke izdržljivosti i efikasnosti, dakle, treba posmatrati relativno s obzirom na konkretne istorijske okolnosti i ciljeve za koje se armija bori.

*

* *

Na početku analize borbene volje rečeno je da momenti kao što su svest o ciljevima, rešenost za borbu i izdržljivost u borbi *ne predstavljaju neke faze* koje bi se pojavljivale u vremenskoj sukcesivnosti u živoj borbenoj volji. Naime, u izvesnoj meri, ti su »momenti« arbitralno određeni, a to je potrebno da bi se mogla na što sistematičniji način analizirati borbena volja. Stoga je neizbežno učinjeno izvesno verbalno-logičko razgraničenje u vidu ta tri momenta, mada faktički u živoj borbenoj volji nema nikakvog razgraničenja. Živa borbena volja postoji u celovitosti i u integraciji mnogih unutrašnjih procesa i spoljašnjih delatnosti. Da bi se imala, donekle, u predstavi celovitost i integracija, kad se govori o tim momentima treba ih uvek posmatrati u stalnom međusobnom preplitanju i prožimanju.

Uostalom, nije moguće govoriti o jednom momentu a da se ne objasni drugim, i obrnuto. Svest o ciljevima prožima borbenu volju i kad se čovek rešava da stupi u borbu i u samoj borbi, kad se od njega traži izdržljivost. Kad vojnik zapadne u teškoće, svest o ciljevima kao vremenska perspektiva u odnosu na budućnost daje mu nade da će te teškoće iz sadašnjosti biti savladane, a time mu podiže izdržljivost. Veoma retko svest o ciljevima istovremeno znači i njihovo prihvatanje i rešenost za borbu. Tada su ciljevi istovremeno i jedini motivi borbene delatnosti. Borba motiva, koja najčešće prethodi rešenosti, pojavljuje se u vidu unutrašnjih teškoća u trenucima kad vojnik treba da pokaže izdržljivost u savlađivanju spoljašnjih teškoća. Savlađujući spoljašnje teškoće vojnik savlađuje i unutrašnje, odnosno, ponekad je savlađivanje unutrašnjih teškoća preduslov za savlađivanje spoljašnjih.

Svest o konačnom cilju borbe je, pre svega, ideal ili predstava o lepšoj i srećnijoj budućnosti, ali do konačnog cilja postoji niz potčinjenih ciljeva, koje treba realizovati kroz niz borbenih zadataka. Uopšteni cilj uvek postoji u vidu predstave o budućnosti i predstavlja uopšteni motiv delatnosti. Međutim, konkretni ciljevi ili borbeni zadaci su vezani sa nizom situacionih motiva, koji se naknadno pojavljuju neposredno stimulišući odnosno slabeći borbenu delatnost. To je, u stvari, borba motiva koja često prati čoveka kad se rešava za ovaj ili onaj borbeni zadatak.

Jedan primer za to. Godine 1943. grupa boraca Treće brigade Devetnaeste divizije, inače po zanimanju ribari i mornari, čuvši da novoformirane jedinice obalske pešadije vode po ostrvima žestoke borbe protiv Nemaca, odvojila se samovoljno od Brigade, koja je bila u pokretu iz primorskih krajeva u unutrašnjost, i krenula nazad ka morskoj obali. Kako se to može objasniti? Uopšteni cilj ili ideal je kod njih ostao nepromenjen, pošto oni nisu napustili borbu uopšte, već su odstupili od svog zadatka u okviru Brigade, koji je bio lakši od

onoga za koji su se rešili. U stvari, kod njih se pojavio situacioni motiv — strast za borbom (osobito kad se ona vodi na zemljištu s kojim su emocionalno vezani) toliko jak da je preovladao motiv dužnosti i obaveze prema Brigadi kojoj su pripadali.

NESVESNA MOTIVACIJA

Borbena volja, uglavnom, predstavlja svesnu motivaciju koja pokreće vojnika u borbu. No, ako se posmatra borbena volja sa kondicionalno-genetičkog aspekta (u Levinovom smislu), onda su u pitanju dublji slojevi psihičkog života ili nesvesna motivacija.⁴⁶⁾

Pri analizi borbene volje pomenute su »nesvesne pobude« koje, usmeravajući se prema svesnim ciljevima, postaju manje ili više svesne. To dokazuje da se u borbenoj volji ne može govoriti a da se ne uzme u obzir nesvesna motivacija. Uostalom, između svesne i nesvesne motivacije ne može se postaviti oštra granična linija: jedni i drugi motivi se prepliću i uslovljavaju.

Godine 1941, kada su ustaše stale da istrebljuju srpsko stanovništvo na teritoriji tzv. Nezavisne Države Hrvatske, ljudi su se prihvatili oružja. Taj se otpor *kod jednog dela* tih ljudi može objasniti *težnjom da prežive*. Ispočetka oni nisu imali političkog cilja ni perspektive za budućnost. Oni su bežali u šumu i davali otpor da bi, kao što je rekao jedan seljak iz Korduna, »živeli pola sata više.«⁴⁷⁾ U jednom izveštaju se navodi da je

⁴⁶⁾ Kao racionalistička koncepcija »teorija polja« ne isključuje problem nesvesnog. Objašnjavajući »teoriju polja«, Dortvin Kartvajt je tvrdio da »polje« sadrži i nesvesna stanja (*Field Theory in Social Science*; foreword, p. XII), a Kurt Kofka, ta-kođe protagonista »teorije polja«, isticao je da se bez »nesvesnih procesa« ne može objasniti ljudsko ponašanje (*Principles of Gestalt Psychology*, New York, 1935, p. 46).

⁴⁷⁾ *Zbornik*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1952, tom V, knj. 1, str. 343.

bilo slučajeva da ljudi stupaju u partizane jedino zbog toga »da bi preživeli«, nemajući određenih političkih perspektiva.⁴⁸⁾

Među takvim ustanicima u početku je bilo i onih koji su mislili da je dovoljno boriti se protiv ustaša a da ne treba dirati italijanske okupatore koji su tobože osuđivali ustaški pokolj, predstavljajući se tako kao prijatelji Srba. U stvari, politika italijanskih okupatora bila je sračunata na to da se izazove bratoubilački rat između Hrvata i Srba, a pri tom oni da ostanu nedirnuti. Čak su neki politički nedovoljno zreli, predstavnici ustanika u Lici, ne shvatajući političku taktiku italijanskih okupatora, pokušavali s njima da pregovaraju o uspostavljanju »lojalnih odnosa«.⁴⁹⁾ Kako se to može psihološki objasniti? Politička nezrelost tih ustanika bila je uslovljena težnjom da se preživi i situacionom mržnjom koja im nije dozvoljavala da na borbu gledaju sa jednog šireg aspekta i da upravo u okupatorima, koji su doveli ustaše na vlast i snabdeli ih oružjem, vide svog glavnog neprijatelja. Članovi Komunističke partije su ukazali odmah ustanicima na jednu određeniju perspektivu borbe a ne samo za odbranu golih života, na obezbeđenje bolje i srećnije budućnosti. Na taj način, pod vaspitnim uticajem Komunističke partije, ustanici su, razvijajući svest o ciljevima borbe, savladali i svoje nesvesne pobude koje su njihovoj borbi davale stihijski karakter.

I u »Američkom vojniku« se priznaje da je težnja da se preživi, prepletena sa drugim pobudama, veoma važan faktor koji pokreće vojnika u borbi. Kad se čovek nađe u borbenoj situaciji, ne može više da beži i jedino što mu preostaje jeste »da ubija da ne bi sam bio ubijen«. Šta više, u »Američkom vojniku« se ističe

⁴⁸⁾ *Zbornik*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1952, tom V, knj. 3, str. 418.

⁴⁹⁾ *Zbornik*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1952, tom V, knj. 1, str. 79.

da u takvoj situaciji težnja da se preživi postaje tako intenzivna da može potisnuti dotadašnje motive. Kad su zapitali jednog američkog vojnika zašto se bori, odgovorio je: »Kad sam stupio u armiju ja sam bio veliki patriota. Ali u prvoj borbenoj liniji nema patriotizma... Tamo se svaki bori za svoju kožu...⁵⁰⁾»

Sa psihološkog stanovišta se može primetiti da se u američkoj armiji dešavalo suprotno od onoga što se dešavalo kod nekih ustanika u pojedinim krajevima naše zemlje 1941. godine, za vreme ustaškog pokolja: dok su američki vojnici stupali u borbu pokrenuti patriotskim motivima, a u toku borbe regresirali na nivo nesvesne pobude, ustanici, o kojima je reč, prvobitno su stupili u borbu pokretani uglavnom težnjom da se preživi. Međutim, u toku borbe, pod vaspitno-političkim uticajem Komunističke partije, oni su evoluirali na viši nivo.

Težnja da se preživi pokreće i da se beži od borbe, što dalje od mesta opasnosti. U tim slučajevima redovno preovladava strah koji prati težnju da se preživi.

Pošto će se u četvrtom poglavlju o tome govoriti više, ovde će se dati osvrt samo na ono ponašanje kad se vojnik spontano saginje i traži zaklon od metaka i parčadi projektila. Takvo ponašanje može se okarakterisati kao izraz težnje da se preživi. Ono se nije smatralo plašljivošću, ako se pojavljivalo u tolikoj meri da nije vojniku onemogućavalo dejstvo protiv neprijatelja. Uostalom, vojnici se i uče kako da se zaklanjaju, čime se njihovi instinktivni i nenaučeni pokreti, kao spontane reakcije, vezuju sa navikama. To su »taktički obziri« koji su u različitim vidovima, s obzirom na vrstu naružanja i druge okolnosti, dozvoljeni u ratu. Naravno, ako bi vojnik u prvoj borbenoj liniji zagnjurio glavu u zemlju kao Krležin Lojzek iz »Hrvatskog boga Marsa«,

⁵⁰⁾ S. A. Stouffer and others, *American Soldier*, vol. II, Princeton, 1949, p. 169.

onda bi se to smatralo plašljivošću i negativnim dejstvom težnje da se preživi.

Nadalje, teško je izdvojiti borbenu volju kao rezultat vojnog vaspitanja od *spontane borbenosti* kao nagonskog ponašanja koje se pojavljuje, »bez razmišljanja, po nuždi, potrebi, pa bilo da ta nužda i potreba leže u organizmu, ili u okolnostima, odnosno u situaciji koja nagoni čoveka na određeno ponašanje«. ⁵¹⁾ Evo jedan primer u kome je sprečeno takvo ponašanje, budući da bi ono bilo veoma nerazumno i nesvršishodno. Godine 1942, kad su italijanski vojnici palili selo Savar na Dugom Otoku, grupa od 5-6 partizana (uglavnom iz tog sela) posmatrajući kako im selo gori, jedva su se suzdržali da ne napadnu italijanske vojnike. Budući da je italijanskih vojnika bilo 5.000, da je bio dan i da su imali obezbeđenja po čukama unaokolo sela i da zemljište nije bilo prikladno za odstupanje, ta akcija bi bila neuspešna i iziskivala bi uzaludne žrtve. Njima su to objasnili iskusniji drugovi, ukazujući im da će biti još prilika za osvetu, ali u povoljnijoj situaciji.

Očigledno je da su akcije, kao deo opšteg borbenog plana, efikasnije nego spontana i nagonaska borbenost. Akcije koje se izvode sa razmišljanjem, izraz su prave borbene volje, koja se izgrađuje vojnim vaspitanjem.

No, čini se da je pri tom borbena volja oštro razgraničena kao svesna motivacija od spontane, nagonске borbenosti kao nesvesne motivacije. To bi bio, u stvari, aristotelovski način posmatranja pojava u logičkim dihotomijama. Ako se posmatra na galilejevski način, tj. dijalektički, onda će se uočiti kako se borbena volja kao svesna motivacija u nekim slučajevima prepliće sa nesvesnom motivacijom i čak u izvesnom smislu, delimično, iz nje izrasta. Naime, bez preterivanja se može tvrditi da bezbrojni juriši naših boraca nisu izraz samo

⁵¹⁾ Borislav Stevanović, *Pedagoška psihologija*, Beograd, 1956, str. 49.

svesne motivacije, već delimično (u manjoj meri) i nesvesne motivacije: spontane, nagonske borbenosti praćene intenzivnim gnevom.

Upoređujući primitivne narode sa obrazovanim, Klauzevic je konstatovao: »Kod nekog surovog ratničkog naroda ratnički duh je kod pojedinaca mnogo češći no kod obrazovanih naroda: jer tamo ga ima svaki pojedini ratnik, dok se kod obrazovanih naroda čitave mase pokreću samo zbog potreba, a ne nikako iz unutrašnjih nagona.«⁵²) U izvesnom smislu ovo Klauzevicevo zapažanje je ispravno ako se pri tom ima u vidu da on pod potrebama nije mislio na organske potrebe, kao unutrašnje pobude na delatnost, već na objektivne razloge ili motive, manje ili više vezane sa svesnim ciljevima rata.

Međutim, ipak se može primetiti da je on na aristotelovski način povukao oštru liniju između primitivnih i obrazovanih naroda, odnosno između »unutrašnjih nagona« i »potreba« (ili objektivnih razloga). Činjenica da se ponekad obrazovani narodi u svom agresivnom ponašanju ni u čemu ne razlikuju od primitivnih, čak da se u divljaštvu mogu pokazati i gori, ukazuje da se takvo kategoričko diferenciranje naroda ne može činiti. Na primer, kakvo je divljaštvo pokazala religioznim fanatizmom zadojena krstaška armija u pohodima protiv primitivnijeg muslimanskog življa na Srednjem istoku! Ili, još bolji primer nemačke armije u drugom svetskom ratu, koja je činila zverstva pod uticajem fašističke ideologije, uprkos tome što je regrutovana iz naroda neosporno civilizovanijeg od mnogih naroda koje je ona porobila. To znači da je i u psihičkom životu obrazovanih naroda u latentnom vidu sadržano primitivno, nagonsko i impulsivno, za koje je dovoljan jedan adekvatan podsticaj da bi ojačalo, prevladalo i ispoljilo se u neobuzdanoj agresivnosti i divljaštvu.

⁵²) Op. cit., str. 67.

Najzad, »unutrašnji nagoni i potrebe« (u Klauzevicevom smislu) se prepliću pošto svaka zaraćena strana, navodeći manje ili više objektivne razloge, opravdava rat sa svog stanovišta, čime istovremeno podstiče i »unutrašnje nagone« kod svojih naroda. Na onoj strani gde su ti »objektivni razlozi« lažni, neosnovani i neopravdani, oni se upotrebljavaju više kao verbalni podsticaji »unutrašnjih nagona« a manje kao pozivi na razum. Uostalom, u borbenoj delatnosti jedne armije teško je razlikovati koliko su »unutrašnji nagoni« a koliko »potrebe« motivi te delatnosti, pa makar ta armija vodila pravedan rat. Tu se prepliću jedni i drugi elementi, ali pri tom dominantnu ulogu imaju »potrebe« ili objektivni razlozi.

Moglo bi se, nadalje, zaključiti da primitivni narodi imaju veću vojničku vrednost od obrazovanih naroda upravo zbog spontane, nagonске borbenosti koja karakteriše njihovo ponašanje u ratu. Do takvog zaključka je došao, na primer, Franc Mering tvrdeći da se kod obrazovanih naroda, koji su isuviše nežni i neotporni, umanjuje »psihička hrabrost.«⁵³⁾

Takav zaključak je pogrešan zato što se od vojnika traže i intelektualne sposobnosti ili obrazovanje, a ne samo sirova borbenost. Drugim rečima, traži se borbeno volja u specifičnom smislu reči. Međutim, dok je borbeno ponašanje vojnika samo izraz spontanog, nagonskog, nema borbene volje u specifičnom smislu reči. Potrebne su intelektualne sposobnosti ili obrazovanje pomoću kojeg on može kontrolisati svoje ponašanje, uključujući i spontanu, nagonску borbenost.

Uostalom, zahtev u pogledu intelektualnih sposobnosti ili obrazovanja, koji se postavlja danas vredeo je i za armije onog vremena u kome je živeo Franc Mering. Čak i mnogo ranije, rimska armija pod vođstvom Ju-

⁵³⁾ Mering F., *Ogledi iz ratne veštine*, Beograd, 1955, str. 37.

lija Cezara pobeđivala je primitivnije, ali, kako tvrde historičari, borbenije i ratobornije Gale upravo blagoda-reći njenom obrazovanju. Docnije je Rimska Imperija doista propala pod udarcima varvarskih zavojevača, ali uzrok toj propasti ne treba tražiti u njenoj za ono vre-me visokoj civilizaciji kao ni u primitivnosti varvarskih naroda već u robovlasničkom sistemu, koji je preživeo svoj vek i postao kočnica za dalji razvitak društva.

IV

REGRESIJA

Ratne opasnosti i teškoće mogu ojačati («prekaliti») moralnu otpornost vojnog kolektiva. Činjenica je da je posle svake neprijateljske ofanzive za vreme narodno-oslobodilačkog rata moralna otpornost naših jedinica bila veća. Međutim, ako se sa tog stanovišta posmatra moralna otpornost, onda će se idealizirati stvarnost rata. Često pojedini vojnici, a ponekad i čitavi vojni kolektivi, podležu ratnim opasnostima i teškoćama — njihova moralna otpornost slabi, popušta. Ako moralna otpornost, koja je postigla izvestan stepen razvitka («izgrađenosti») pod uticajem vaspitanja i same situacije, slabi i popušta — odnosno, ako se vraća na niži stepen razvitka — to je regresija moralne otpornosti.

Proučavanje regresije je veoma važno. Ako se psihološki shvati njena suština i ako se upoznaju konkretni uslovi pod kojima se dešava, moći će se, kasnije, na konkretniji i adekvatniji način postaviti zahtevi u pogledu vaspitanja moralne otpornosti. Jer, proučavanje regresije moralne otpornosti, koja se može nazvati Levinovim terminom »negativni razvitak«, indirektan je put za proučavanje vaspitanja moralne otpornosti ili njenog »pozitivnog razvitka.«⁶⁴)

Pre razmatranja regresije moralne otpornosti potrebno je osvrnuti se na pojam regresije.

⁶⁴) Kurt Levin, *Field Theory in Social Science*, New York, 1951, pp. 87, 95.

Taj pojam je u psihologiju uveo Frojd. Pod njime je on podrazumevao tip ponašanja koji je karakterističan za neki pređašnji, niži stepen u životnoj istoriji čoveka. S druge strane, kad je Mekdugal okarakterisao neke slučajeve psihološkog sloma («šel šoka») kod vojnika u prvom svetskom ratu kao regresiju, pod tim pojmom on nije mislio na ponašanje čoveka koje je identično sa onim iz pređašnjih faza njegovog života. Za Mekdugala je regresija novo, ali primitivno ponašanje. Najverovatnije je da regresija, kao svojevrsno primitivno ponašanje, sadrži elemente iz ranijeg i novijeg perioda života. Naravno, ovi potonji elementi mada su novi uvek predstavljaju nazadak u odnosu na dotadašnji razvitak.

Međutim, za problem regresije moralne otpornosti kao kompleksne psihičke pojave značajniji su pojmovi diferencijacije i integracije u onom smislu kako ih shvata Kurt Levin.

Diferencijacija i integracija rezultat su razvitka psihičkog života koji je u prvoj fazi uvek nediferenciran. Dete i primitivan čovek na promene u spoljašnjem svetu reaguju manje ili više amorfnu, tj. čitavim organizmom. Kasnije, u toku razvitka (pojedince ili ljudskog roda) nediferencirano ponašanje postaje diferencirano. To znači da se specificiraju različite oblasti psihičkog života: potrebe, emocije, intelektualne sposobnosti i delatnosti. Povećanjem diferencijacije povećava se broj psihičkih oblasti, koje mogu funkcionisati relativno nezavisno, kao i stepen njihove nezavisnosti. Što je veći broj nezavisnih psihičkih oblasti i što je veći stepen njihove funkcionalne nezavisnosti, to je raznovrsniji repertoar ponašanja.

U razvitku od detinjstva do zrelosti, odnosno od divljaštva do civilizacije, pored diferencijacije vrši se i proces integracije. Naime, kad bi se psihički život samo diferencirao, tj. kad bi se njegova raznovrsnost povećavala, ponašanje čoveka bi se sastojalo od niza nepovezanih elemenata. Zato integracija povezuje i usklađuje

diferencirane oblasti pri čemu one gube svoju relativnu nezavisnost. U stvari, te oblasti se hijerarhijski strukturiraju pod dominacijom svesne oblasti. Znači da se integracija psihičkog života kao celine ne može zamisliti bez glavne uloge svesne oblasti.

Razvitak moralne otpornosti takođe sadrži diferencijaciju i integraciju. Ako bi se psihološki određivalo poreklo moralne otpornosti, onda bi njenu početnu fazu predstavljale amorfne reakcije u kojima preovlađuje spontana, nagoniska borbenost. Diferencijacijom se povećavao broj psihičkih oblasti i bogatio reportoar borbenih delatnosti. Integracijom su se istovremeno povezale te oblasti i uskladile borbene delatnosti, pri čemu je dominantnu ulogu odigrala svesna oblast. Na taj način je moralna otpornost prošla razvojni put od amorfnih reakcija, u kojima je preovlađivala spontana, nagoniska borbenost, do planske borbene delatnosti u kojoj preovlađuje svest o ciljevima borbe.

Kako shvatiti regresiju moralne otpornosti sa stanovišta »teorije polja«?

Uopšte uzev, u pitanju je dezintegracija moralne otpornosti. To je niz promena u suprotnom smeru od onih koje su karakteristične za razvitak moralne otpornosti. Ako bi se pokušalo preciznije odrediti, te promene bi bile sledeće:

— Svest o ciljevima borbe postaje slabija, što znači da se sužava vremenska perspektiva. Tradicije se zane-maruju a predstave o kolektivnoj budućnosti ili ideali iščezavaju, jer su to apstrakcije o kojima je vojnik nesposoban da misli. On misli samo o najkonkretnijem, što je neposredno u vezi sa njegovim elementarnim potrebama. Pri tom popušta njegova sposobnost kontrole što omogućava slobodno ispoljavanje nagoniskog ponašanja i primarnih emocija. Iako psihički život postaje amorfan, ipak se može reći da u njemu preovlađuje težnja da se preživi i dezorganizirajući strah. Drugim rečima, psihički život se reducira na nižu, primitivniju organizaciju.

— Sposobnost percipiranja nije više tako pouzdana, što znači da se spoljašnji svet u glavi vojnika odražava manje ili više nerealno, pogrešno. Vojnik percipira spoljašnji svet prema svojim potrebama, strahovima i željama. Nadalje, on slabije uočava razliku između stvarnosti i fantazije, istine i laži. Šta više, on može da svojim nevoljama traži uzrok u nekim slučajnim momentima i stvarima koji s njima nemaju logičke veze. To je svojevrsno primitivno mišljenje na osnovu kojeg se stvaraju predrasude.

— Bobbene veštine postaju manje promenljive a koordinacioni pokreti, koje je vojnik stekao kroz život i obuku, stereotipni i neorganizovani. Uopšte, smanjuje se raznovrsnost i prema tome efikasnost borbenih veština. U akutnim slučajevima regresije moralne otpornosti, borbene veštine, koje su sastavljene od niza psihomotornih reakcija i operacija, zbog velikog porasta unutrašnje napetosti, postaju dezintegrisane.

Regresija moralne otpornosti kod jednog vojnika, ili jednog dela vojnog kolektiva, može da izazove regresiju kod drugog vojnika odnosno kolektiva. Tu pojavu je uočio i Klauzevic: »Moralni elemenat je „najtečniji“, ako smemo da se tako izrazimo, te se najlakše rasprostire preko svih delova.«²²)

Prema trajanju regresije moralne otpornosti i prema obimu u kojem se ona pojavljuje (tj. koje je psihičke oblasti zahvatila) postoje sledeće vrste regresije moralne otpornosti: privremena i trajna, parcijalna i totalna.

Privremena regresija moralne otpornosti se dešava kad svest o kolektivnim ciljevima kao ideološki faktor uglavnom ostaje na istom stepenu. Vojnik ne gubi veru u konačnu pobedu, ali za relativno kratko vreme popušta dominantna uloga njegove svesne oblasti. Pri tom se nekontrolisano ispoljava strah i gnev. U stvari, to

²²) Op. cit., str. 64.

je jedno manje ili više amorfno, nediferencirano stanje ili, da se tako nazove, stanje zbunjenosti u kome je najčešće dominantan strah a ponekad i gnev.

Trajna regresija moralne otpornosti se pojavljuje kad vojnik ne veruje da se rđava situacija u kojoj se nalazi može popraviti, odnosno da se može sprečiti neprijatelj da tu situaciju pogoršava. Drugim rečima, taj vojnik je izgubio veru u pobjedu, on se u pravom smislu demoralisao. Njegovo ponašanje postaje automatsko, bezvoljno. Sadržaj njegovog mišljenja je sužen: on je uglavnom okupiran svojim teškoćama i nevoljama. Od vremena na vreme sponatno mu se pojavi želja da savlada te teškoće i nevolje, ali, bujica pesimističkih misli mu to ometa. To je, u stvari, sniženje psihičke energije, zbog čega čovek uopšte nije u stanju da donese bilo kakvu odluku. Uostalom, on se oseća nemoćan da išta učini jer su i ostali u kolektivu u sličnom stanju. On gubi sva ona osećanja i impulse koji ga vezuju sa kolektivom. Na taj način, stvaraju se uslovi za potpunu dezintegraciju ili rasulo vojnog kolektiva.

I u trajnoj regresiji moralne otpornosti sadržan je strah. Za razliku od straha u privremenoj regresiji, koji je kao reakcija na aktuelnu opasnost akutan, strah u trajnoj regresiji je hroničan ili latentan. Od vremena na vreme, kad se borac, koji je već u trajnoj regresiji moralne otpornosti suoči sa aktuelnom opasnošću, hroničan ili latentan strah prelazi u akutan strah. I posle nestanka opasnosti, hroničan ili latentan strah postoji i dalje, zajedno sa trajnom regresijom koja postaje sve teža.

Kad se kaže da regresija moralne otpornosti može biti *parcijalna ili totalna*, to znači da su neke ili sve psihičke oblasti zahvaćene regresijom. Prema tome, privremena regresija moralne otpornosti bila bi parcijalna, jer je u tom slučaju u regresiji uglavnom emocionalna oblast. Doduše, u tom trenutku manje ili više popušta kontrola svesne oblasti kao psihološki faktor, ali borbena volja, uključujući i svest o ciljevima borbe

kao ideološki faktor, ostala je nepromenjena. Ako se uzme u obzir izolovana jaka privremena regresija moralne otpornosti, kao relativno kratak isečak psihičkog života, onda bi ona bila totalna, jer su sve psihičke oblasti, uključujući i svesnu, u regresiji. Do takvog zaključka će se doći ako se taj slučaj posmatra sa uskog psiho-fiziološkog stanovišta, prema kojemu je svest kortikalna aktivnost. Međutim, ako se svest shvati kao ideološka i psihološka kategorija — a to znači da psihički život vojnika treba posmatrati u vremenskoj perspektivi — onda svest u tom slučaju nije u regresiji i prema tome nije reč o totalnoj regresiji moralne otpornosti.

Parcijalna regresija moralne otpornosti postoji i onda ako vojnik u jednom trenutku pokazuje strah i gnev ali nastoji da ih savlada. Najzad, strah i zbunjenost, koje pokazuje vojnik kad prvi put stupa u borbu (»vatreno krštenje«), predstavljaju parcijalnu regresiju moralne otpornosti. Međutim, sa izvesnog gledišta ta dva, kao i slični slučajevi regresije, predstavljaju »krizu porasta«, a ne pravu krizu moralne otpornosti, jer posle takvih emocionalnih doživljaja i iskustava moralna otpornost se izgrađuje i podiže na viši stepen.

Totalna regresija moralne otpornosti je u stvari trajna, pošto vojnik izgubivši veru u pobedu regresira u svim psihičkim oblastima. Naime, kad počinje slabiti svest o ciljevima borbe koja integriše psihički život vojnika, popuštaju i sve psihičke oblasti koje sačinjavaju moralnu otpornost. Kod totalne regresije moralne otpornosti postoje različiti intenziteti sa kojima se ona pojavljuje. Redovno joj je u početku intenzitet najslabiji, ali kasnije postaje sve jači i jači. Doživljaji akutnog straha pojačavaju intenzitet totalne regresije, dok se na kraju ne postigne najviši intenzitet — a to je potpuna demoralizacija i rasulo jedne armije.

U daljem razmatranju regresije moralne otpornosti, od različitih oblasti psihičkog života koje su u regresiji,

posebna pažnja će se obratiti na emocionalnu oblast. Tada se u prvom redu misli na strah u širem smislu reči, koji se pojavljuje: prvo — u vidu strepnje ili strana kao se opasnost očekuje, drugo — u vidu straha kad je opasnost aktuelna (to je strah u užem smislu reči) i, treće — u vidu panike ili kolektivnog straha.

Neophodno je primetiti da će razmatranje regresije moralne otpornosti samo kroz prizmu jedne njene oblasti biti ograničeno. Sem toga, samim tim što je izlučena jedna oblast moralne otpornosti, koja je u regresiji i čije su oblasti slabo diferencirane, postupljeno je shematski i arbitralno. Najzad, budući da je i sama izlučena oblast prilično amorfnu — ograničiti se samo unapred na jednu emociju kao što je strah — i s te strane znači postupati shematski i arbitralno.

Potonji prigovor u izvesnoj meri opravdava činjenica da je strah ipak najdominantniji ne samo u amorfnu emocionalnu oblast već uopšte u psihičkom životu čoveka koji je u regresiji moralne otpornosti. Nadalje, što se tiče prigovora da će razmatranje regresije moralne otpornosti biti ograničeno, zato što je sva pažnja usredsređena na emocionalnu oblast, a u njoj samo na emociju straha, može se reći da će se u tom razmatranju ići i dalje od »granica« te oblasti i te emocije. Jer, ako se razmatra bilo koja psihička oblast ili pojava, ne može se realno sagledati ako se razmatra u širem kontekstu, tj. u vezi s drugim psihičkim oblastima i drugim elementarnim pojavama. Kad je reč o regresiji moralne otpornosti, koja se odnosi na više psihičkih oblasti i više elementarnih pojava, onda se smatra da je pojava straha ona »karika« koja, ako se čvrsto uhvati, povući će čitav »lanac« psihičkih pojava koje predstavljaju regresiju moralne otpornosti.

Najzad, ako se želi da vaspitanje moralno otpornog vojnog kolektiva bude realističko, odnosno uspešno, mora se dobro proučiti strah u borbi, o kome se u vojnoj pedagogiji sve više govori.

STREPNJA

Za razliku od straha (u užem smislu reči), strepnju karakterišu tri momenta: prvo — to je emocija koja traje duže vreme a po intenzitetu je slabija od straha; drugo — opasnost koja izaziva strepnju nije aktuelna i manje ili više je nepoznata i, treće — strepnja je u većoj meri prožeta nesvesnim elementima.

Strepnja kod čoveka uvek *anticipira* opasnost. Uostalom, anticipacija je karakteristična crta čoveka koji poseduje sposobnost mišljenja. Pošto anticipacije nema bez vremenske perspektive, strepnja ima period trajanja za razliku od straha koji je akutan. Vojnik razmišlja o budućnosti na osnovu prošlog iskustva i percipiranja postojeće situacije. Pri tom mu se pojavljuje strepnja. Sa tog stanovišta mogli bismo se složiti sa holandskim psihologom Jost Merlom, koji tvrdi da je anticipacija — i u vezi s tim strepnja — kod čoveka veća što je inteligencija veća.⁵⁶⁾ Ali, s druge strane, ako se ima u vidu da inteligencija pomaže čoveku da opasnost u anticipaciji sagleda u pravoj meri i na taj način spreči izlišnu i preteranu strepnju, onda će se ta Merlova tvrdnja pokazati jednostranom.

Upravo zato što strepnja traje duže vreme ona nije tako intenzivna kao strah. Ona je, u stvari, strah koji se rađa. Što se opasnost vremenski više približava to je strepnja veća. I, najzad, kad se vojnik suoči sa opasnošću, ona prelazi u strah.

Kad se kaže da opasnost koja izaziva strepnju nije neposredno prisutna, to znači da u strepnji nema percepcije o opasnosti i da pri tom glavnu ulogu igraju predstave, pretpostavke i misli. Bez obzira kakvu predstavu imao vojnik o borbi — bilo na osnovu sopstvenog bor-

⁵⁶⁾ J. A. M. Meerloo, *Total War and the Human Mind*, New York, 1945, p. 54.

benog iskustva ili na osnovu onoga što je čuo o borbi — pre stupanja u borbu on je u neizvesnosti i iščekivanju kad će ona započeti i kakve će opasnosti doneti. Stevan Jakovljević je na sledeći način opisao psihičko stanje srpskih vojnika na solunskom frontu 1917 god.: »Niko nema jasnu sliku o budućim položajima, niti ima kakvu ideju o predstojećim događajima... Na vojnicima se opaža uzdržanost. Umesto da se raduju što se približavaju svojoj zemlji, bili su nemi i hladni. Ratno iskustvo ih je tome naučilo. Oni su na sebi osetili prevrtljivost ratne sreće. Znaju dobro kako u ratu vrlo lako i vrlo brzo sve propada, čak i onda kad se najbolje zamislilo, kad se najbolje spremilo. Zato se sada ne čuje ni pesma ni šala...«⁵⁷⁾

Neizvesnost i iščekivanje opasnosti često imaju negativniji uticaj na psihičku integraciju vojnika nego sama opasnost. Kako se približava trenutak početka borbe, strepnja se kod vojnika povećava i čini ga nestipljivim. Sama borba ponekad za njega predstavlja izvesno olakšanje. Stoga se može reći da je strepnja destruktivnija od straha. Često se efekat produžene anticipacije koristi u tzv. ratu nerava. Za vreme iščekivanja, unutrašnji nemir može nekontrolisano provaliti. Nisu retki slučajevi da vojnici u nesnošljivoj strepnji nepotrebno otvaraju vatru i pri tom otkrivaju neprijatelju svoj položaj ili ga čak u bekstvu napuštaju, mada ne postoji neposredna i realna opasnost.

Ne mogu se osporiti *nesvesni elementi* u strepnji. Još je Klauzevic ukazivao da opasnost deluje na »instinkt« i um vojnika.⁵⁸⁾ U prvom slučaju vojnika obuzimaju brige i slutnje, iako mu opasnost nije posve jasna. On ponekad za svoje psihičko stanje nalazi razlog u stvarima koje nisu bitne, na primer, što nije dobio pismo od kuće, što ga starešina nije pustio na odsustvo, što

⁵⁷⁾ S. Jakovljević, *Pred vratima domovine*, Borba, 17. septembar 1958, str. 10.

⁵⁸⁾ Klauzevic, *O ratu*, prev. M. Lazarević, Beograd, 1951, str. 102.

ga lekar nije zadržao na »lečenju« i sl. Međutim, pravi razlog je u tome što postoji mogućnost da će se skoro naći u borbi. Strepnja je prožeta nesvesnim elementima — osobito težnjom da se preživi — čak i onda kad je vojnik svestan da borba koja se približava u njemu izaziva to neprijatno osećanje. Činjenica da on ide u susret nepoznatim opasnostima — bez obzira da li mu je to prva, druga, peta ili dvadeseta borba — nesvesni deo njegovog psihičkog života reaguje — slabije ili jače — na primitivan način, dajući sa svoje strane karakterističan sadržaj strepnji.

Poznato je da se emocije ne pojavljuju nikad samostalno, izolovano i diferencirano. Izvesno emocionalno stanje u kome se čovek nalazi mešavina je različitih srodnih a ponekad i protivurečnih emocija. Prema tome, nikad čovek ne doživljava u čistom vidu ovu ili onu emociju a da ona nije pri tom prožeta drugim emocijama. Stoga su različite klasifikacije emocija manje ili više arbitralne i ograničene u odnosu na spektralnu mnogobrojnost čovekovih emocija. Osobito je teško govoriti o strepnji kao samostalnoj i diferenciranoj pojavi i zbog toga što ona predstavlja izvesnu regresiju u psihičkom životu čoveka. Strepnja je, u stvari, amorfno, nekristalizovano emocionalno stanje koje čovek doživljava kao strah, ali u slabijem intenzitetu. (Neki autori dokazuju da fiziološki — u pogledu hormonalnog lučenja, promena u krvi i nervnog uzbuđenja — nema kvalitativne razlike između strepnje i straha, jedino da je razlika kvantitativna.)

Međutim, strepnja se ne može svesti samo na blaži strah, čija je fiziološka osnova uglavnom jasna. Čovek u strepnji istovremeno doživljava i druge neprijatne amorfne i nediferencirane emocije, čija fiziološka osnova nije jasna. Stoga postoje različite vrste strepnji, koje su uslovljene različitim propratnim i nejasnim emocijama. Da bi se donekle one označile, često se umesto uobičajenog termina »strepnja« — koji semantički nije posve precizan a ponekad ni adekvatan, upotrebljavaju reči,

kao što su: nemir, nespokoјstvo, zabrinutost, zebnja, teskoba i boјazan — za koje se misli da preciznije i adekvatnije u konkretnom slučaju označavaju ovu ili onu emociју.

Ponekad se tim imenima označava intenzitet strepnje. Na primer, prof. Slobodan Popović razlikuje nespokoјstvo od strepnje, jer strepnju smatra intenzivnijom, budući da je praćena »neizdržljivom i neobjašnjivom impresijom.«⁵⁹⁾ Prema tome, imajući u vidu psihički život čoveka u ratu, u situaciji koja je puna doista »neizdržljivih i neobjašnjivih impresija«, nije pogrešno tu neprijatnu emociју nazvati strepnjom.

Interesantno je pomenuti da neki autori (pod uticajem engleskog psihologa Mekdugala) smatraju da strepnja sadrži i izvesne elemente *nade*. Ne ulazeći u to da li je nada psihološki entitet ili obična literarna deskripcija izvesnog kompleksnog stanja, jedno je sigurno, a to je da je ono što se misli pod nadom uvek prijatno. Prema tome, neprijatno emocionalno stanje, kao što je strepnja, u izvesnoj meri sadrži jednu nijansu prijatnog. Iako nam se ovo čini protivurečivim, ipak je moguće. Naravno da tračak nade (iako neodređene) u strepnji ponekad može odigrati značajnu ulogu u sprečavanju malodušnosti i uopšte onih procesa koji dovode vojnika do trajne regresije moralne otpornosti. Za razliku od nade, malodušnost anticipira nesreću i neuspeh, ili, kao što se obično kaže, to su »rđave slutnje«. Često vojnik mistificira stvarnu situaciju a time se jača malodušnost i strepnja. Kad malodušnost prelazi u bespomoćnost i bezvolјnost — reč je o trajnoj regresiji moralne otpornosti ili demoralizaciji.

Primarnu strepnju kod vojnika izaziva mogućna opasnost koja ugrožava njegovu ličnu sigurnost: da bude ranjen, ubijen ili zarobljen. *Sekundarnu strepnju* izazivaju mogućne opasnosti koje ugrožavaju sigurnost nje-

⁵⁹⁾ Slobodan Popović, *Nespokoјstvo i strepnja*, Specijalna škola, septembar 1952, str. 139.

govih drugova, starešina, članova porodice kao i kolektiva kome pripada ili čitavog naroda. (Čak sekundarna strepnja kod vojnika može biti jača od primarne, ako je on zabrinut za sudbinu članova porodice, svog kolektiva ili čitavog naroda više nego lično za sebe.) Pošto je u ratu izvor tih opasnosti uvek neprijatelj, strepnja je redovno praćena i osećanjem mržnje protiv njega. Moglo bi se reći da je to osećanje u ratu korisno pošto umanjuje strepnju i njen dezintegrirajući efekat, osobito ako je ono vezano sa pripremnom delatnošću protiv neprijateljskih namera.

U udžbeniku vojne psihologije pod redakcijom E. G. Boringa mržnja se razlikuje od gneva. Mržnja se smatra potisnutom i nekontrolisanom emocijom, koja demobilizuje psihičke energije vojnika.⁶⁶⁾ S druge strane, gnev se ocenjuje korisnim samo ako je kontrolisan. To znači da se mržnja posmatra više kao unutrašnji proces koji stvara napetost, a gnev kao spoljašnja reakcija. Međutim, sve emocije, pa tako i mržnja i gnev, imaju svoj unutrašnji proces i spoljašnji izražaj. Razlika između mržnje i gneva je u tome što mržnja duže traje i što je složenija (tj. u većoj meri prožeta kognitivnim elementima) dok je gnev kratkotrajniji, impulsivniji i elementarniji. Ako bismo mržnju i gnev uporedili sa strepnjom i strahom, onda bi strepnja bila više u vezi sa mržnjom, a strah sa gnevom. (Naime, strepnja sa svojim amorfnim nediferenciranim sadržajem složenija je od straha i duže traje.) Stoga se ta dva para emocija pojavljuju u određenoj vezi: strepnja je redovno praćena mržnjom, a strah gnevom. Najzad, ako je reč o nekontrolisanim emocijama, onda se za gnev može reći da se češće pojavljuje nekontrolisan nego mržnja. Šta više, može se biti na nekoga gnevan, a da se ne mrzi. Prema tome, mada je kontrolisan gnev u ratu ponekad koristan, ipak je mržnja korisnija jer je trajnija i određenija.

⁶⁶⁾ *Psychology for the Armed Services*, ed. by E. G. Boring, Washington, 1948, p. 392.

Najzad, nakon ovih individualno-psiholoških razmatranja o strepnji, potrebno je odgovoriti na sledeće pitanje: kako se strepnja širi u vojnom kolektivu kao dinamičkoj celini?

Pored samog signala za opasnost kao nečeg objektivnog i izazvane strepnje kod pojedinaca kao nečeg subjektivnog, u vojnom kolektivu postoje *interakcije* pomoću kojih se strepnja širi na one pripadnike vojnog kolektiva koje još nije obuhvatila, bilo što nisu upoznati da se opasnost približuje ili da prema njoj nisu zauzeli nikakav stav. Drugim rečima, pomoću takvih interakcija strepnja se u vojnom kolektivu širi, odnosno jača.

Često se terminu interakcija pripisuje misteriozna sila. Upravo zato što mu nije bilo jasno kako se širi strepnja među ljudima, američki psihijatar Hari Stejk Saliven je umesto termina interakcija upotrebljavao neodređen i sa isto tako misterioznim prizvukom termin uživljavanja (*empathy, Einfühlung*). Pri tom je ukazivao da mnogi nerado upotrebljavaju taj termin, jer »ne znaju da li je tu reč o prenošenju talasa eterom ili vazduhom«, kao ni to da li je pri tom »aktivan vid, sluh ili neki drugi specijalni čulni receptor«. ⁶¹⁾

Interakcije koje šire strepnju u kolektivu nisu nerazjašnjivi »interpersonalni odnosi«. Strepnju vojnik pokazuje: izrazom lica, držanjem tela i kretanjem udova. Taj ekspresivni deo strepnje, mada nije tako izrazit kao kod straha, perceptibilna je forma doživljaja strepnje. Stoga vojnik, koji se ne nalazi u strepnji, vizuelno percipira spoljašnje znake strepnje kod vojnika koji se nalazi u strepnji. Ako on ne zna za opasnost koja dolazi, zaključiće iz ponašanja ovog drugog da se očekuje neka opasnost pa će i njega obuzeti strepnja. Ili, ako do tada nije smatrao opasnost koja dolazi tako značajnom da bi se nje plašio, gledajući oko sebe ćutljive i zamišljene

⁶¹⁾ H. S. Sullivan, *Interpersonal Theory of Psychiatry*, New York, 1953, p. 51.

drugove i starešine i on sam će početi da ozbiljnije razmišlja o događajima koji dolaze. To znači da je spoljašnji izražaj strepnje odlučujući izvor informacija ne samo o ljudima već i o situaciji.

STRAH

Strah u užem smislu reči je emocionalna reakcija u situaciji kad je vojnik suočen sa aktuelnom opasnošću. Tad njega nije strah od nečeg neodređenog (što je nazvano strepnjom) već određenog, neposrednog. Ovo potonje treba shvatiti u subjektivnom smislu, jer se vojniku može učiniti da opasnost postoji neposredno, da je on vidi i čuje — a da nje u tom trenutku nema.

U prethodnom odeljku strepnja je određena na taj način što je ukazano na razliku između nje i straha. Međutim, te razlike su tako relativne da se slobodno može reći da je ono po čemu se razlikuju manje važno od onoga što im je zajedničko. Strepnja kao emocija, u većini slučajeva, po intenzitetu je slabija od straha. Ali ima slučajeva kad je strepnja tako jaka da se ni po fiziološkoj osnovi ni po spoljašnjem izražaju ne razlikuje od straha. Iako je strepnja u većini slučajeva latentna, ponekad može biti tako akutna da stvarna opasnost samo doprinosi još većoj psihičkoj regresiji ili slomu.

Strah je normalna pojava kod čoveka. U situaciji opasnosti, kao što kaže Klauzevic, »... potpunu ravno-
dušnost i prirodnu elastičnost duše običan čovek ne postiže.«⁹²) U borbi, kad se sa svih strana čuje fijukanje zrna i eksplozije, vojnik se ne oseća sigurnim. On je izložen stalnom dejstvu intenzivnih spoljašnjih draži i u napetosti iščekuje šta će se dogoditi. Sve ovo kod vojnika izaziva strah, smućenost, zbunjenost, ili, drugim rečima, psihičku regresiju.

⁹²) Op. cit., str. 81.

Ako je reč o moralnoj otpornosti, to ne znači da je ta vojnička vrlina uslovljena potpunim odsustvom straha. Nije stvar u tome da li strah postoji ili ne postoji, već da li vojnik poseduje sposobnost da tu emociju kontroliše. Moralna otpornost kao dinamička pojava uključuje protivurečive sile. Strah, uopšte uzev, slabi moralnu otpornost, ali nakon prolaznog i kontrolisanog straha, moralna otpornost jača samim tim što vojnik stiče borbenu iskustvo i veću sposobnost da ubuduće kontroliše strah. Naravno, ako je vojnik iscrpljen dugotrajnim borbama, doživljavanje straha neće jačati njegovu moralnu otpornost već će je slabiti.

Kao strah određujemo kao reakciju na opasnost, neophodno je razmotriti šta se obično podrazumeva pod opasnošću. Sa stanovišta individualnog vojnika najveća je opasnost da bude ubijen ili ranjen. Dakle, kad je reč o strahu ne razlikuje se primarna i sekundarna opasnost, kao kod strepnje. Opasnost je jedna: ona neposredno ugrožava život i egzistenciju vojnika. Stoga psiholozi Zilburg i Merlo, nezavisno jedan od drugoga, smatraju da je strah od smrti centralni problem vojničkog morala.⁶²) Međutim, u poslednjim ratovima, koji su poznati po jakim ideološkim, nacionalnim i drugim suprotnostima među zaraćenim stranama, strah od zarobljavanja često nije bio ništa manji nego strah od smrti i ranjavanja. Vojnici su znali da će u zarobljeničkim logorima biti podvrgnuti drastičnim merama prinuđivanja sa ciljem da se odreknu svog ubeđenja i da će biti upotrebljeni kao slepo oruđe protiv sopstvene zemlje. Nadalje, pošto su mnogi smatrali zarobljavanje nečasnim, oni su radije ginuli pa se čak i sami ubijali kad su došli u situaciju da budu zarobljeni. Najzad, često je zarobljavanje značilo sigurnu smrt.

⁶²) C. Zilboorg, *Fear of Death*, Psychoanalytical Quarterly, 1943, vol. 12, pp. 464-475; J. M. A. Meerloo, *Total War and Human Mind*, New York, 1945, p. 53.

U kojoj će se meri kod vojnika pojaviti strah od neke opasnosti, zavisi od više momenata: *od prirode same opasnosti, od vojnikovog stava prema opasnosti i od načina kako vojnici percipira njene simptome.*

Ako vojnici, na primer, ima dobar zaklon, vatra neće izazvati kod njega gotovo nikakav strah. Ali, ako se nalazi na brisanom zemljištu, sigurno na fijukanje zrna neće biti ravnodušan. Nadalje, vojnici će doživeti veći strah ako je njegov položaj tučen artiljerijskom a ne mitraljeskom vatrom. Najzad, strah zavisi od jačine neprijateljeve vatre: jaka i koncentrična izaziva veći strah od sporadične i slabe.

Da bi se objasnilo kako od stava vojnika prema opasnosti zavisi i njegov strah navešće se neki primeri: aprila 1945, u borbama za Gospić, jedan istureni položaj naših boraca zbog nesporazuma tukli su sopstveni minobacači. Dok su ovi borci upozorili minobacačko odeljenje kraj njih je pao priličan broj mina. Međutim, oni su se ponašali kao da te eksplozije nisu opasne i pri tom nisu osećali strah koji bi osetili da ih je tukao neprijatelj. Slično tome, kad je saveznička avijacija bombardovala Nemačku, mada je situacija bila veoma opasna za sve koji su se nalazili u bombardovanoj oblasti naši internirci tada nisu osećali ni izdaleka takav strah kao što su ga osećali esesovci koji su ih čuvali. Nadalje, iskusni vojnici drukčije doživljavaju strah nego vojnici koji se tek prvi put sretne sa opasnostima u borbi. Najzad, ako je kod vojnika borbena volja na visini, on će doživljavati relativno mali strah i u velikoj opasnosti.

Straha nema bez *percepcije* simptoma opasnosti koji deluju na čula i bez zahvatanja uzročno-posledičnih odnosa u situaciji. Na osnovu auditivnih i vizuelnih podataka vojnici ocenjuje gustinu, smer i udaljenost neprijateljeve vatre i razmišlja o mogućnosti odgovarajuće odbrane. Percepcija svakog izmenjenog detalja u borbenoj situaciji nijansira i intenzitet straha. Najveći strah se pojavljuje kad postoji misao da se opasnostima ne može suprotstaviti i da se ne mogu izbeći. Pri tom

treba imati u vidu da je — u rezultatu opšte regresije moralne otpornosti — sposobnost percepcije borca poremećena: on će neke simptome opasnosti krivo percipirati, neke uopšte neće percipirati a neke će, koji ne postoje, »percipirati«. U noćnim borbama veće su mogućnosti za deformaciju percepcije blagodareći nepreciznijem dodiru sa stvarnošću. Koristeći smanjenu sposobnost vizuelne percepcije, mašta postaje aktivnija a percepcija i procena situacije nerealnija. O tome koliko je realna procena opasnosti zavisi u kojoj će se meri pojaviti strah i kako će biti kontrolisan. S druge strane, kako percepcija opasnosti utiče na strah, isto tako strah utiče na percepciju: dezorganizirajući strah još u većoj meri poremećuje sposobnost realnog percipiranja.

Termin strah ograničen je ovde samo na borbenu situaciju, kad je opasnost aktuelna. Ali imajući u vidu različite uslove pod kojima se pojavljuje strah, mogu se razlikovati njegove *tri vrste*: strah kao rezultat neočekivane opasnosti ili iznenađenja; strah u produženoj opasnosti i strah kao rezultat dugotrajnih napora i iscrpljenosti. Ovo razlikovanje u stvari predstavlja tri vremenske faze koje proizlaze jedna iz druge. Ali, u svakom konkretnom slučaju te tri faze i u takvom redosledu nisu neophodne.

Kad se vojnik postepeno susreće s manjim pa sve većim opasnostima, on ne doživljava iznenađenje, odnosno razvitak njegovog straha u početnoj fazi nema karakter naglosti. Isto tako, ako je on u početku doživeo iznenađenje, to ne znači da ga ne može doživeti i kasnije, u toku borbe. Stoga nisu u pravu zapadnonemački autori koji tvrde da se iznenađenje (ili »psihološki šok«, kako ga oni nazivaju) pojavljuje samo onog trenutka kad vojni kolektiv stupa u borbu.⁶⁴) Do iznenađenja može doći i u toku borbe, kad se pojavi neka nova opasnost: bilo da neprijatelj izvede neki novi, neočeki-

⁶⁴) *Geneinschaftsarbeit der Sektionen der Gesellschaft für Wehrkunde, Psychologische Schockwirkungen auf die Truppe beim ersten Einsatz, Wehrkunde, 1954, № 3, S. 78-85.*

vani manevar ili da u borbu baci neko novo oružje. Najzad, ima slučajeva, mada veoma retko, kad vojnik odmah u početku, prilikom stupanja u borbu, doživi intenzivni strah ili iznenađenje ili je zbog ranjavanja evakuisan, ili prosto pobegne, da se više ne vrati u prvu borbenu liniju. Takav vojnik nije doživeo drugu i treću fazu straha. Međutim, ako se vojnik nalazi u trećoj fazi straha, nakon dugotrajnih napora u borbi, on je sigurno doživeo mnoga iznenađenja i mnoge strahove pod uslovima produženih opasnosti.

Sve ove tri vrste straha mogu biti komponente u privremenoj ili parcijalnoj i trajnoj ili totalnoj regresiji moralne otpornosti. Ukoliko je jedna, druga ili treća vrsta straha, komponenta privremene ili parcijalne regresije moralne otpornosti, onda je ta »privremenost« kod iznenađenja mnogo kraća nego kod straha u produženoj opasnosti, a pogotovu kod straha zbog dugotrajnih napora i iscrpljenosti. U trajnoj ili totalnoj regresiji moralne otpornosti redovno je sadržana ova potonja vrsta straha — zbog dugotrajnih napora i iscrpljenosti — a različita iznenađenja i strahovi u produženoj opasnosti samo još više produbljuju taj hroničan strah, odnosno trajnu ili totalnu regresiju moralne otpornosti.

Što je karakteristično za *iznenađenje*?

Pre svega, iznenađenje je rezultat neke neočekivane i neposredne opasnosti. Ista opasnost se može pojaviti, neočekivano ili postepeno u vezi sa drugim rastućim opasnostima — ali psihološki efekat u jednom i drugom slučaju je različit. Mnogo veći strah izazvaće neočekivana opasnost. Na primer, pojava neprijateljevog tenka u pozadini jedinice nego u prvoj borbenoj liniji. Prema tome, iznenađenje bi se moglo odrediti kao nagli prekid u psihičkom životu vojnika koji se ne može odjednom prilagoditi opasnosti. Postoje dve vrste suprotnog i neadekvatnog ponašanja u iznenađenju: kočenje motornih aktivnosti i oslobađanje silovitih difuznih pokreta usmerenih najčešće na bekstvo ili rađe na napad.

Prvu vrstu ponašanja, koja nastaje kao posledica depresije nervnog sistema, neki zovu »šokom«. U takvom stanju vojnik jedva i neprimetno diše, ne može da govori, mišljenje mu je sporo i ograničeno, a borbena volja smanjena i gotovo odsutna. Izrazi kao što su: »paralizovan od straha«, »skamenjen od užasa«, »prikovan za zemlju« i »zapanjen«, posve su adekvatni za takvo stanje.

U drugoj vrsti ponašanja, koje se pokazuje u silovitim i difuznim pokretima, strah mobiliše vojnike fizičke energije za bekstvo ili napad. To su »reakcije u nuždi«, čija je fiziološka osnova već odavna poznata — a to je: pojačana aktivnost simpatičnog nervnog sistema, povećana količina adrenalina u krvi, ubrzan rad srca i promene u funkcijama probavnih organa.

Kad će iznenađeni vojnik pobeći a kad napasti? To zavisi od mnogih faktora, zato nije moguće dati jedan jedinstven odgovor. Najčešće se događa da u strahu vojnik beži. Međutim, ponekad iznenađeni vojnik, iako ga je strah, ne beži već napada. To se može objasniti na sledeći način: ili se taj vojnik boji da ne bi pokazao kukavičluk i bio osuđen od kolektiva ili se boji pretpostavljenih koji su mu unapred zapretili smrću ako bude bežao. Prvi motiv je u suštini pozitivan i često je pokretao partizane u napad da otklone neočekivanu opasnost; drugi motiv je pokretao one vojnike koji su najčešće bili prinuđeni da ratuju za tuđe interese. Ardan di Pik je dao najtačniju karakteristiku za kolonijalne vojnike iz druge polovine 19. veka, kojima je on sam komandovao: »... Oni beže nastupajući ka neprijatelju.«⁶⁵) Drugim rečima, to je »bekstvo unapred«. Stoga je dovoljno da nekolicina vojnika jurne napred, pa će za njima jurnuti čitav kolektiv. Iako je ova slepa i prinudna agresivnost sa vojnog gledišta, ipak je ona korisnija od pravog bekstva.

⁶⁵) Ardan di Pik. *Studije o borbi*, prev. Drag. Stojanović, Beograd, 1911, str. 103.

U ovim slučajevima, kad vojnik uprkos strahu napada razlikujemo strah od same neočekivane opasnosti, koju mu je pripremio neprijatelj, i strah od sopstvenih pretpostavljenih koji ga mogu kazniti. Očigledno je pri tom da je ovaj drugi strah preovlađivao.

Sem toga, vojnik će stupiti u napad ako pored straha postoji gnev koji trenutno postaje dominantan. Uostalom, fiziološko poreklo energije za strah i gnev posve je isto. Stvar je samo u tome što jedna od tih emocija postaje dominantna i što se ta energija upotrebi za bekstvo ili napad. Šta više, napad i bekstvo mogu da slede jedan iza drugog i kad su u vezi sa istom opasnošću. Ako vojnik stupi u napad da otkloni opasnost i pri tom ne uspe, on će najednom početi da beži, pokušavajući da tako izbegne opasnost. Ili, ako vojnik beži pred neprijateljem koji ga goni, u situaciji kad ne može više bežati, na primer, zbog neke prirodne zapreke, on će se okrenuti i napasti gonioca.

Najzad, ima slučajeva kad protivnik beži, naravno u strahu, ali gnev i agresivnost ne može drukčije ispoljiti nego protiv samoga sebe — samoubistvom. To se može ilustrovati sa dva primera iz narodnooslobodilačkog rata. Aprila 1943. naši borci potpomognuti sa 3 tenka (zaplenjenim u prethodnim borbama) napali su Italijane između Zalužnice i Špilnika u Lici. Ovi su bili toliko iznenađeni da su mnogi izvršili samoubistvo. Isto tako veliki broj Nemaca je izvršio samoubistvo krajem 1944. kad je prilikom povlačenja bio iznenađen unakrsnom vatrom naših boraca na cesti između Gračaca i Bruvna.

Nepokretnost i siloviti pokreti usmereni na bekstvo ili napad — mada su suprotna ponašanja, ipak se ne isključuju. Najčešće vojnik ispoljava i jedno i drugo ponašanje pred istom opasnosti: nakon trenutnog stanja nepokretnosti (zapanjenosti ili zbunjenosti) on će pokušati da beži ili da napada.

Adekvatno ponašanje u iznenađenju predstavlja samo *manipulativna aktivnost*, koja se sastoji u veštoj

upotrebi oružja i smišljenom kretanju po zemljištu. Dok je napred opisano ponašanje u iznenađenju više nagonsko, manipulativna aktivnost je više naučena. Dobro uvežbana manipulativna aktivnost može biti isto tako brza pa i uspješnija od nagonske borbenosti u iznenađenju. Ona nije prosta ni stereotipna kao nagonska aktivnost, već složena i istančana. Vešt vojnik u iznenađenju ispoljava različite aktivnosti: priljubljuje se uz zemlju i zaklanja od zrna — što znači da je paralisiran od straha; odstupa i zauzima nov položaj — što ne znači da beži; napada — što ne znači da nepromišljeno srlja u opasnost itd. Pri tom on oružjem rukuje odgovarajućim pokretima. Veoma je važno istaknuti da se za vreme manipulativnih aktivnosti u velikoj meri smanjuje strah i čak bol u slučaju ako je vojnik povređen.

Neorganizovana vatra — pucnjava — poput one s kojom su tako često odgovarali italijanski okupatorski vojnici, kad su ih napadali partizani ni u kom slučaju nije adekvatno ponašanje već neuspeli pokušaj manipulativne aktivnosti, koja je pod jačim pritiskom i koncentričnom vatrom naših boraca sasvim prestajala i bila zamenjena jednom drugom neadekvatnom aktivnošću — bekstvom. Doduše, mora se priznati da su često novomobilisani borci u našim jedinicama bili zbunjeni kad su stupali u prvu borbu, što su pokazivali neorganizovanom pucnjavom. Ali uz dobro rukovodstvo i podsticaj starijih boraca, koji su im pokazivali kako treba dejstvovati, njihova pucnjava pretvarala se postepeno u efikasnu vatra, tj. adekvatnu manipulativnu aktivnost.

Iznenađenje traje kratko vreme, najviše do jednog sata. Ako se produži opasnost koja ga je izazvala, onda ono — kao prva faza straha — prelazi u drugu fazu straha. S obzirom na sposobnost kontrole, koja je u obrnutom odnosu sa stepenom regresije, razlikuje se: nekontrolisan, delimično kontrolisan i kontrolisan strah. Sve zavisi od okolnosti, tj. od stepena opasnosti koja ugrožava sigurnost vojnika, i od njegove borbene volje.

Kad se kaže nekontrolisan strah, to znači da je kontrola slaba ili nikakva a strah oslobođen i nesmetano ispoljen. U stvari, nekontrolisan strah postoji i onda kad vojnik u iznenađenju reaguje zbunjenošću, nepokretnošću, bekstvom i nerazumnom borbenošću. Potrebno je, međutim, razlikovati taj nekontrolisani strah od onoga koji postoji u situaciji produžene opasnosti. Nekontrolisan strah u trenutku neočekivane opasnosti pokazuje, redovno u vidu kratkotrajne zbunjenosti, i onaj vojnik koji poseduje borbenu volju, dok se ne prilagodi na opasnost i u punoj meri ne razvije manipulativne aktivnosti. Drukčije treba ocenjivati nekontrolisan strah u situaciji produžene opasnosti, kad je vojnik imao vremena i mogućnosti da se prilagodi na opasnost i da razvije svoje manipulativne aktivnosti. Taj strah je redovno uslovljen slabom ili nikakvom borbenom voljom. Kao primer za to mogu se navesti domobranci koji su za vreme borbe zabijali glavu u zemlju i pucali u vazduh (kad su uvideli da se bore za tuđe interese, a protiv svog naroda). To je priznao i domobranski general Laksa pozivajući svoje oficire da prinude vojnike na »dobrociljanje«.⁶⁾ Kad vojnici nisu sposobni da nišane zbog toga što bi ih akt nišanja još više izložio opasnosti, sigurno je njihova svest o kolektivnim ciljevima kao i borbena volja veoma niska.

Ako se opasnost poveća, na primer, pojačanjem vatre neprijatelja ili neočekivanom pojavom njegovih tenkova i avijacije, veoma lako se može dogoditi da ti vojnici bežeći napuste položaj ili da postanu posve nepokretni, paralisani pa čak i da prekinu svoju konfuznu i neorganizovanu pucjavu. To se može dogoditi i onim vojnicima koji inače efikasno upotrebljavaju svoje oružje da pod dejstvom izuzetno snažne vatre i velikih gubitaka počnu popuštati. Tako, na primer, početkom leta 1918, dakle, pred završetak prvog svetskog rata,

⁶⁾ *Zbornik*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1952, tom V, knj. 2, str. 407.

francuske divizije, iako u utvrđenim položajima i prekaljene u dugim borbama, nisu mogle izdržati uragansku vatru nemačke teške artiljerije. Jedan deo ljudstva bio je pobijen, drugi paralisani i nesposobni za organizovanu odbranu a treći naterani u bekstvo.

Kad neprijateljeva vatra pređe sve granice izdržljivosti boraca, počinje slabiti sposobnost pojedinih vojnika da se prilagođavaju situaciji i da preduzimaju odgovarajuće akcije. Njihovi pokreti postaju konfuzni i nekoordinisani, a u nekim slučajevima čak se pojavljuje takvo ponašanje koje im može povećati opasnost. Marko Perić u svojim zapisima iz španskog građanskog rata navodi kako je na frontu kod Ebra, dok je njegov bataljon bio izložen strahovitom bombardovanju avijacije »bilo drugova koji u tom paklu eksplozije, dima, smrada i prašine nisu mogli više da miruju zaklonjeni u iskopanim hodnicima, već su izletili napolje, na vazduh — i ginuli.«⁹⁷)

Delimično kontrolisan strah sadrži istovremeno nekontrolisan i kontrolisan strah. Stoga on predstavlja prelazni period od iznenađenja ka kontrolisanom strahu. Sasvim je normalno ako je taj period kratak i ako vojnik postigne kontrolu nad svojim nagonско-emocionalnim životom. Ali, ponekad se dešava da se delimično kontrolisan strah produži i da vojnik uopšte ne uspe potpuno kontrolisati strah. S druge strane, može se desiti da popusti kontrola zbog različitih razloga i da posve kontrolisan strah postane delimično kontrolisan.

Kad vojni kolektiv stupa u prvu borbenu liniju, koju neprijatelj drži pod vatrom, to je nesumnjivo nagla promena za taj vojni kolektiv koji je došao iz pozadine. Naravno, oni vojnici koji nisu još doživeli »vatreno krštenje« teže će se prilagoditi toj nagloj promeni. Čak i starim iskusnim vojnicima, ako su duže bili odsutni iz borbe, potrebno je da se prilagođavaju. Dok se oni ne

⁹⁷) M. Perić, *Iz zapisa španskog borca, Borba*, 17. aprila 1959, str 16.

prilagodbe, tj. dok ne uspostave ravnotežu sa situacijom, njihov psihički život biće u regresiji. Strah, zbunjenost i neorganizovana vatra dokaz su te regresije.

Kako će se vojni kolektiv ponašati u situaciji kad stupa u prvu borbenu liniju? Suočavajući se sa neprijateljevom vatrom vojnici će se rasturiti i potražiti zaklon. Dok se u njemu smeste, oporave od prvobitnog straha, zbunjenosti ili šoka i pripreme oružje za dejstvo, proći će izvesno vreme. Ispočetka će njihova vatra biti sporadična i sređena, da uskoro postane potpunija i planska. Iako će vojnici dejstvovati — moglo bi se reći — na zadovoljavajući način, jer su se u izvesnoj meri »povratili«, ipak će kod njih još biti nekontrolisanog straha. Ovaj skok treba pozitivno ocenjivati, jer je to put ka potpunoj kontroli nad strahom. Međutim, negativno treba ocenjivati tendenciju straha (delimično ili potpuno kontrolisanog) da se oslobodi kontrole. Tu tendenciju stimulišu *spoljašnji* i *unutrašnji* faktori.

Jedan od spoljašnjih faktora je *povećanje* (*postepeno ili naglo*) *opasnosti*, koje stimuliše strah da se oslobodi kontrole i da se nesmetano ispolji. To znači da delimično kontrolisan strah postaje nekontrolisan, a potpuno kontrolisan delimično kontrolisan. Na primer, neki vojnici efikasno upotrebljavaju oružje iz zaklona, ali kad je potrebno da jurišaju — što znači da se izlažu većoj opasnosti — njihova kontrola nad strahom počinje da popušta i teško se odlučuju da napuste zaklon. Doista to i nije lako. Zato se najpre i tuku vatrom neprijateljevi položaji, pa tek onda juriša pešadija. Međutim, u toku narodnooslobodilačkog rata naša armija nije posedovala teže naoružanje (sem nešto pred kraj rata), te je trebalo jurišati na neprijatelja uprkos njegovoj snažnoj vatri. Za takve juriše bila je neophodna potpuna kontrola nad strahom i jaka borbena volja.

Iako neki spoljašnji uzrok popuštanja kontrole nad strahom objektivno ne mora značiti porast opasnosti,

vojnici je može percipirati kao veću i na nju reagovati jačim strahom. Na primer, naši borci prilagođeni na pušcanu i mitraljesku vatru uspešno su kontrolisali strah. Međutim, kad je neprijatelj upotrebljavao artiljeriju i avijaciju, gađajući prostoriju, jer nije znao gde se ciljevi tačno nalaze, iako su ljudske žrtve bile manje no od pešadijske vatre, verovatno zbog intenzivnih akustičnih draži, ponekad su neki naši borci precenjivali tu opasnost. Sem toga, oni su pri tom postupali pogrešno: umesto da su se približavali položajima neprijatelja, jer u tom slučaju on ne bi mogao da upotrebi ta moćna vatrena sredstva, oni su se od njih udaljavali i time mu omogućavali da ih jače tuče. Ali kad su to docnije uvideli, nastojali su da se što više približe položajima neprijatelja jer je u tom slučaju neprijatelj, ako bi nastavio sa dejstvom, dovodio u opasnost i svoje ljudstvo.

Od unutrašnjih faktora, koji slabe kontrolu nad strahom, najznačajniji je *borba motiva*. Da bi vojnici postupio u skladu sa kolektivnim ciljevima koji zahtevaju odricanje i žrtve — mora da vodi borbu protiv težnje za prijatnošću i sigurnošću. Sigurnost je veoma mala — i on to dobro zna. Ako je danas kraj njega palo zrno minobacača i ubilo njegovog druga a njega samo zasulo zemljom, on nije siguran da sutra neće drugo pasti bliže njemu. Ta je pretpostavka rezultat njegove proste analogije: »On i ja smo isti. Pa ako se to desilo njemu, može i meni.« Kod njega se može pojaviti ne samo strah od smrti već i želja da pobjegne što dalje, tamo gde ne mora gledati smrti u oči, gde nema nikakve opasnosti, gde će se spokojno i bezbrižno okrepiti i odmoriti. Tad ga redovno obuzima nostalgično sanjarenje i u njegovoj predstavi se pojavljuje slika zavičaja, kuće, tople sobe, kao i likovi pojedinih članova porodice i drugih osoba s kojima je emocionalno vezan. On će mislima duboko zalaziti u svoju prošlost i najviše će se zadržati na detinjstvu, kad mu

je život bio bezbrižan, kad ga nikakve opasnosti nisu ugrožavale i kad je imao sigurnu zaštitu u svojim roditeljima. To je u stvari psihološko bekstvo iz situacije u kojoj se vojnik oseća nesigurnim. Težnja da se preživi nije realizovana na odgovarajući način, jer bi to značilo bekstvo. Na taj način vojnik ipak ne želi postupiti, jer kod njega još postoji osećanje dužnosti i obaveze prema kolektivu.

Nesumnjivo da unutrašnja borba ili borba motiva slabi kontrolu nad strahom u onim slučajevima kad nasuprot osećanju dužnosti i obaveze prema kolektivu, prevlađuje i jača nagon za samoodržanjem, nostalgija ili želja za bekstvom. Ali, menjanjem tog motivacionog konflikta vaspitanjem — tj. podsticajem i razvijanjem osećanja dužnosti i obaveze prema kolektivu, te slabljenjem i ograničavanjem nagonskih impulsa — borbena volja i kontrola nad strahom jačaju.

Najzad, kad je reč o faktorima koji slabe kontrolu nad strahom, svakako se ne sme zaboraviti *osećanje osamljenosti* koje se često pojavljuje kod vojnika za vreme borbe. Ovo osećanje je unutrašnji faktor, ali, ako se ima u vidu situacija u kojoj se ono pojavljuje — a to je prostorna udaljenost između pojedinaca i kolektiva — onda bi se moglo govoriti o spoljašnjem faktoru. Međutim, ovaj faktor je veoma relativan pojam. Vojnik se može naći u nekom levku izdubljenom eksplozijom granate, koji je možda udaljen svega metar od zaklona susednog vojnika, a da se ipak u njemu, pod žestokom vatrom neprijatelja, oseća osamljen.

Osećanje osamljenosti negativno utiče na sposobnost vojnikeve kontrole nad strahom. Pored straha koji se pojavljuje kao reakcija na opasnost, pojavljuje se i strah izazvan osamljenošću. Naravno da je za tako povećan strah potrebna i povećana kontrola, čiji nedostatak neizbežno omogućava oslobađanje straha. Najzad, možda ima delić istine u tvrdnji Alberta Brusoa da

osamljen vojnik nije spreman za hrabra dela zato što »samoljublje za takva dela traži više gledalaca«. ⁶⁸⁾)

Za vreme borbe nastaju takve situacije u kojima vojnik oseća osamljenost. Čim počne borba, gustina neprijateljeve vatre primorava vojnike da se rasturaju po zemljištu i da traže zaklone tako da pri tom međusobno gube vezu — bar neki od njih. Taj gubitak veze iako je trenutna, ali pod uticajem psihičkog šoka — osobito kod onih vojnika koji prvi put stupaju u borbu — i različitih okolnosti na zemljištu, može potrajati i duže vremena. Kao jedan od uzroka neefikasne vatre američke pešadije, osobito prilikom stupanja u borbu, general Samjuel Maršal ističe osećanje osamljenosti, koje se odjednom pojavljuje kod vojnika kad se rasturaju po zemljištu. »Ovakvo reagovanje ljudi na neprijateljsku vatru, prouzrokuje još veće odvajanje pojedinih delova u četi, povećavajući osećaj osamljenosti, nesigurnosti kod pojedinaca«. ⁶⁹⁾) Upoređujući način borbe američke i nemačke pešadije za vreme drugog svetskog rata, Hans Kisel primećuje da je u ovoj potonjoj procenat neefikasnih vojnika bio manji iz sledećih razloga: što su nemačka streljačka odeljenja starešine mogle lakše osmatrati, jer su bila manja i što strelci nisu bili rastureni u pojedinačnim zaklonima već u »odeljenjskim gnezdima«. ⁷⁰⁾) Na taj način je sprečeno da se vojnik odvoja od kolektiva a time je smanjena mogućnost da se kod njega pojavi osećanje osamljenosti.

U kolektivu kome pripada i sa kojim se saživeo, vojnik se oseća zaštićen i sposoban da kontroliše strah, jer svaki drug koji se nalazi blizu njega pomoći će mu »da se povрати«, da ponovo nađe snage i da savlada strah, koji bi se inače nekontrolisano ispoljio da je van

⁶⁸⁾ Albert Brousseau, *Essai sur la peur aux armées 1914-1918*, Paris, 1920, p. 34.

⁶⁹⁾ S. L. A. Maršal, *Ljudi protiv vatre*, prev. Lj. Makiedo, Beograd, 1951, str. 37.

⁷⁰⁾ Hans Kisel, *Die Panik im Gefecht*, Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1955, № 9, S. 658.

kolektiva, osamljen. Često se događalo u našem narodno-oslobodilačkom ratu da je borac, koji je zbog bolesti, iscrpljenosti ili ranjavanja bio evakuisan u pozadinu na relativno sigurnije mesto, dobrovoljno tražio da se ponovo vrati u svoj vojni kolektiv, odnosno u situaciju većih opasnosti. To znači da je on, pored ostalog, teže podnosio odsustvo iz kolektiva i strah zbog osamljenosti nego strah zbog opasnosti.

Neki vojni kolektiv *kao celina* može biti hrabar ali ako se pojedinačno analiziraju njegovi pripadnici, primetiće se da oni nisu svi podjednako hrabri. Ako se hrabrost shvati kao potpuna kontrola nad strahom, to znači da kod nekih pojedinaca ona nije potpuna. Međutim, kako onda vojni kolektiv kao celina deluje hrabro? To se može objasniti samo na taj način što hrabri pomažu manje hrabrim, tj. pomažu im da kontrolišu strah. Verovatno je takvih interakcija bilo i u Dvadeset prvoj slavonskoj brigadi, kad je krajem jula 1943. bila opkoljena na Papuku od nadmoćnijeg neprijatelja, naružanog i tenkovima. Zato je u izveštaju o držanju Brigade i stajalo: »Na licima drugova, kako boraca tako i rukovodilaca, nije se pokazala nikakva zabrinutost ni očajanje.«⁷¹) Izražaj lica dokaz je ne samo dobre kontrole nad strahom, već i pozitivnih interakcija pripadnika tog vojnog kolektiva.

Kontrolisan strah ne predstavlja regresiju moralne otpornosti. Uostalom, ako vojnik poseduje moralnu otpornost ne znači da u borbi ne oseća strah. To dokazuje sledeći primer: dok su neprijateljski avioni u talasima napadali položaje španskih dobrovoljaca na Ebru, da je od njihovih bombi podrhtavala zemlja, Marku Periću je prišao jedan drug, koji se više puta istakao svojom hrabrošću, i priznao mu u poverenju: »Bojim se!« Na to mu je Marko Perić odgovorio: »A ko se ne boji? I ja se bojim. Svi se bojimo. Kako se ne bismo bojali kad

⁷¹) *Zbornik*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1957, tom V, knj. 18, str. 133.

je tako strašno. Ali šta možemo? Moramo se boriti. Treba savladati strah u sebi i izdržati ovo⁷⁹⁾

Razlika između vojnika koji poseduje moralnu otpornost i onoga kod koga je ona u regresiji, nije u tome što jedan ne oseća strah a drugi ga oseća — oni ga obojica osećaju — već što ga jedan potpuno kontroliše, a drugi delimično, slabo ili nikako. Međutim, to dokazuje da vojnik *potpuno kontroliše strah* u prvoj borbenoj liniji, kad zrna oko njega pljušte a eksplozije prevrću zemlju. Ako je strah potpuno kontrolisan, sve oblasti psihičkog života su integrisane, a to se pokazuje u organizovanoj aktivnosti protiv neprijatelja. Samo pod tim uslovom je vojnik sposoban da osmatra na položaju, da održava vezu sa svojim drugovima i starešinama, da korisno upotrebljava oružje. Evo nekih primera iz narodnooslobodilačkog rata: dvanaestog aprila 1942. dve čete Prvog bataljona Prvog ličkog odreda u Pločanskom klancu su izdržale žestoku artiljerijsku vatru i kad je neprijatelj krenuo u napad, misleći da je naše borce uništio, dočekan je preciznom puščanom i mitraljeskom vatrom; trinaestog maja 1942, jednu četu Proleterskog bataljona kod Prljeva (Kninska krajina) tukao je neprijatelj nekoliko sati artiljerijom iz Otrića i minobacačima iz Pribudića, jer nije mogla odstupiti pošto je osiguravala drugim jedinicama akciju na železničkom vijaduktu Bender. I ovom prilikom neprijatelj je bio ubeđen da posle tako jake vatre nije ostalo ni žive duše. Ali, ljuto se prevario: kad je pokušao da zauzme položaj — odbijen je uz velike gubitke.

Kontrolisan strah prilikom borbene aktivnosti je u izvesnom smislu koristan. Ova tvrdnja će se možda u prvi mah činiti kontradiktorna. Međutim, ako se ima u vidu fiziološka osnova straha, osobito umerenog, ta tvrdnja će biti prihvatljiva. Umeren strah redovno je praćen pojačanom energijom organizma (za razliku

⁷⁹⁾ Marko Perić, *Iz zapisa španskog borca*, Borba, 13. april 1959, str. 9.

od krajnje jakog straha ili užasa, kad telo postaje nepokretno ili »skamenjeno«). Pošto je kontrolisan strah uvek umeren, može se posve s razlogom tvrditi da takav strah daje vojniku snagu koja mu je itekako potrebna u borbi. Poznato je da vojnik u opasnosti može vanrednom snagom da potrči, preskoči i uopšte izvrši radnje za koje ne bi bio sposoban pod normalnim okolnostima. Sem toga, umeren strah podiže kod vojnika pažnju, opreznost i sposobnost opažanja. Na osnovu ispitivanja španskih dobrovoljaca Džon Dolard je posve ispravno ukazao: »Kontrolisan strah ima moć da podstakne čoveka na korisnu akciju... Strah treba tako kontrolisati da nikada ne postane suviše slab ni suviše jak. Kad je strah suviše slab, čovek postaje neobazriv. Kad je suviše jak, čovek gubi kontrolu nad sobom; ostali ljudi vide njegov strah pa i oni počinju da se boje.«⁷⁹⁾

Odsustvo organizovane aktivnosti odnosno pasivnost, omogućava da se strahom prikupljena energija ispolji u neadekvatnoj aktivnosti, najčešće u bekstvu. Istoričari su ustanovili da je u rimskoj legiji bekstvo počinjalo iz poslednjih redova, a oni su u borbi bili najmanje aktivni. Prema tome, energija koju strah podstiče korisna je samo kad je kanalisana, tj. kad je uključena u manipulativnu aktivnost. Prikupljena energija i u vezi s njom napetost traži bilo kakvu aktivnost, koja je u stvari olakšanje za vojnika. Da li će to biti organizovana i svrsishodna ili neadekvatna i nekorisna aktivnost, zavisi od borbene volje vojnika, kao i od rukovođenja.

Ponekad su okolnosti takve da je za vojnika svaka aktivnost nepraktična ili onemogućena uprkos njegove želje da upotrebi oružje protiv neprijatelja. U tom slučaju on se oseća veoma neprijatno zbog napetosti koja nema oduška. Da bi se to ilustrovalo navešće se jedan događaj iz narodnooslobodilačkog rata. Reč je o Primorskoj četi koja je od 1941. do 1943. operisala na

⁷⁹⁾ John Dollard, *Fear in Battle*, Washington, 1944, p. 56.

uskom i golom području između Šibenika i Vranskog jezera. Jednom prilikom, kad su Italijani velikim snagama blokirali to područje, partizanima malobrojne Primorske čete nije ništa preostajalo nego da do prsiju uđu u Vransko jezero i da sakriveni u šikarju s puškama »na gotovs« očekuju da li će biti otkriveni ili će izbeći opasnost. Da su bili otkriveni, oni bi otvorili vatru ali njihov otpor bio bi kratkotrajan. Međutim, Italijani su prolazili pored obale jezera, ali se nisu obazirali na šikaru. Za to vreme partizani, onemogućeni da upotrebe oružje jer bi to doista bilo besmisleno, preživljavali su veoma neprijatne trenutke. Prema njihovom sopstvenom priznanju, neprijatnije su se osećali nego u veoma teškoj borbi na Sopnju juna 1942, kad su uz cenu velikih žrtava uspeli da se probiju iz okruženja.

Strah kao rezultat dugotrajnih napora i iscrpljenosti — za razliku od iznenađenja i straha pod uslovima produžene opasnosti — ne stimuliše na aktivnost. Taj strah se pojavljuje kod vojnika koji je za izvesno vreme uspešno kontrolisao strah, ali nakon niza doživljenih iznenađenja i stalne napetosti pod uslovima produžene opasnosti njegove fizičke i psihičke energije počinju popuštati.

Teško je tačno odrediti nakon koliko vremena će se pojaviti taj strah. U drugom svetskom ratu se smatralo da vojnik može uspešno kontrolisati strah u toku 9 a najviše 14 meseci borbe u prvoj borbenoj liniji. Ali to zavisi od intenziteta borbe, od uspeha ili neuspeha u borbi i od individualnih predispozicija vojnika. Ako su borbe neprekidne, žestoke i krvave, ako vojnik nema mogućnosti da se ispava, okupa i okrepi, i ako njegov kolektiv trpi poraze i velike gubitke — taj strah će se pojaviti i za kraće vreme. Sem toga, oni vojnici koji su u građanstvu pokazivali emocionalnu labilnost kao stalnu osobinu, mogli su veoma kratko ili uopšte nikako kontrolisati strah u prvoj borbenoj liniji.

Za strah kao rezultat dugotrajnih napora i iscrpljenosti najkarakterističnije propratne pojave su: bez-

voljnost, pesimistički stavovi u pogledu budućnosti i gubitak borbene volje. To dokazuje nostalgija vojnika koja nije ništa drugo nego jedna forma regresije ka nezrelom, infantilnom ponašanju. U stvari, ovde je reč o ambivalentnom raspoloženju u čijoj osnovi leži borba motiva. Jedni podstiču vojnika da nastavi borbu i da uprkos opasnosti izvrši dužnost prema kolektivu, drugi ga podstiču da napusti borbu i da se na bilo koji način domogne kuće ili sigurnijeg utočišta. Ta borba motiva ogleda se, s jedne strane, u njegovoj bojznosti da ne bi pokazao kukavičluk i zbog toga bio osuđen od kolektiva i zakona, a s druge strane, u nostalgичnom sanjarenju ili u bekstvu u bolest kako bi se na »častan način« izvukao iz borbe. U krajnjim slučajevima kad vojnik izgubi sve obzire prema kolektivu, on beži iz borbe u prvom smislu reči — a to je dezerterstvo. Stoga veliki broj vojnika, koji se za vreme borbe javljaju na lekarski pregled i učestali slučajevi dezerterstva, ukazuje na slabu moralnu otpornost dotičnog vojnog kolektiva. Doduše, jedni se javljaju zbog objektivno postojećih oboljenja, izazvanih opštom fizičkom slabošću, ali redovno se javljaju i oni koji u takvoj situaciji, zbog preterane introspekcije i brige za zdravlje, uobražavaju da su bolesni.

Što se tiče dezerterstva, svakako su najteži slučajevi kad vojnik, izgubivši potpuno veru u ciljeve za koje se do tada borio, prelazi na stranu neprijatelja. To je otvorena izdaja. No, iako se ne mogu na taj način okvalifikovati, ipak treba osuđivati one slučajeve kad vojnik zbog nostalgije i drugih slabosti luta u pozadini, zadržavajući se po prihvatnim stanicama, bolnicama i zbegovima ili kod svoje kuće duže no što mu je dozvoljeno.

Popuštanje kontrole nad strahom, koje se pojavljivalo kao rezultat napora i iscrpljenosti, američki psihijatri su u drugom svetskom ratu nazvali »borbenim zamorom«. Verovatno su pri tom imali obzira prema vojniku koji se u borbi pokazao hrabar, ali je počeo psihički popuštati kad su se iscrpli izvori onih psihičkih

sila pomoću kojih je do tada kontrolisao strah. Jer, da su to njegovo stanje nazvali pravim imenom, tj. »strah od borbe«, oni bi starom, zaslužnom vojniku naneli nepravdu. Sem toga, termin *borbeni zamor* mogao bi se opravdati i sa psihičkog gledišta, na sledeći način. Pošto se zamor uvek ispoljava napetošću, razdražljivošću, popuštanjem pažnje, nesigurnim motornim veštinama, usporenim mišljenjem i odsustvom inicijative — simptomima koji su istovremeno karakteristični i za strah koji nastaje kao rezultat dugotrajnih napora i iscrpljenosti — nije bilo teško zameniti nazive tih dveju pojava, tj. umesto »strah« reći »zamor«.

Uostalom, postoji recipročni odnos između straha i zamora, na koji su već ukazali vojni psiholozi: zamor pojačava strah time što slabi fizičke i psihičke energije, koje su potrebne vojniku da bi kontrolisao strah, a strah, koji zahteva pojačano trošenje fizičkih i psihičkih energija, pojačava zamor.

Strah kao rezultat dugotrajnih napora i iscrpljenosti teško je razlikovati od strepnje. Po svojoj prirodi, moglo bi se reći da je to mešavina straha i strepnje. Kad je reč o aktuelnoj opasnosti u kojoj se nalazi vojnik iscrpljen dugotrajnim borbenim naporima, taj se strah pojavljuje sa onim simptomima koji su karakteristični za iznenađenje i strah u produženoj opasnosti. Ali, pošto taj strah persistira u nešto blažoj formi, nakon što je aktuelna opasnost prošla — on naliči na strepnju. Pored ostalih simptoma za taj strah je karakteristično trzanje, koje pokazuje iscrpljen vojnik na svaki udaljeni pucanj ili šum. Njegovo kratkotrajno spavanje je isprekidano veoma živim snovima i predstavama o opasnostima u borbi. Tako se on ponaša za vreme intervala relativnih zatišja u prvoj borbenoj liniji. Kad neprijatelj ponovo obaspe njegov položaj vatrom, on, koji je pre mislio da »svaki metak ne pogađa«, sad postaje nemiran i drhti jer mu se čini da svaki metak ide pravo prema njemu. Zbog toga se nesigurno kreće i nesigurno rukuje oružjem.

Strah kao rezultat dugotrajnih napora i iscrpljenosti može predstavljati trajnu ili totalnu i privremenu ili parcijalnu regresiju moralne otpornosti. Trajna ili totalna regresija postoji kad je vojnik posve izgubio veru u uspešan ishod svoje borbe. Njegove fizičke i psihičke energije su u stalnom opadanju. To je vojnik koji je saznao za kapitulaciju. Privremena ili parcijalna regresija postoji kod onog vojnika koji je fizički i psihički iscrpljen dugotrajnim borbama ali koji još uvek veruje u ideju za koju se bori. Njemu su potrebni samo odmor i oporavak i njegova će se moralna otpornost u punoj meri popraviti.

PANIKA

Taj termin uglavnom se upotrebljava za najintenzivniji strah (užas) i za kolektivni strah. Često se pri tom uopšte ne razlikuje doživljaj pojedinca od doživljaja kolektiva, već se pod tim terminom istovremeno misli na strah (u jačoj meri) kod izolovanog pojedinca i na strah kod kolektiva kao celine.

U ovoj studiji termin panika će se upotrebljavati samo u smislu kolektivnog straha, kao što je danas uobičajeno u socijalnoj psihologiji. Uostalom, to je posve ispravno jer se strah — ako se posmatra kliničko-psihološki — ne razvija niti sprečava na isti način kao strah kod vojnog kolektiva, koji je rezultat *negativnih ili dezorganizirajućih interakcija*. Poznato je, naime da će se relativno brže i lakše oporaviti individualni vojnik nego vojni kolektiv koji je podlegao dejstvu straha.

Kad je reč o panici u vojsci za vreme rata, obično se misli na masu vojnika koji bezglavo beže u pozadinu, što dalje od realne (ili fiktivne) opasnosti. Ta najpoznatija vrsta panike odgovara nekontrolisanom strahu koji se pokazuje u *bekstvu*. Međutim, postoje i druge vrste panike koje odgovaraju ostalim manifestacijama straha.

Strepnja ili strah takođe može biti kolektivna. To je tzv. latentna panika ili uznemirenost u vojnom kolektivu. Austrijski vojskovođa Princ fon Ligne je za najamničke vojske druge polovine 18. veka rekao: »Čini se da polovina vojnika umire od straha još pre bitke, a ostali nisu tako hladnokrvni niti tako izgledaju.« Latentna panika može se pretvoriti u akutnu paniku bekstva ako se pojavi opasnost. Šta više, ponekad se dešava da još i pre no što se opasnost pojavi, zbog neizdržive unutrašnje napetosti, čitav vojni kolektiv pobeagne sa položaja.

Svojevrсна panika postoji kad se nekontrolisani strah manifestuje neorganizovanom vatrom i bez nišanja, slične onoj koju je kod Lokava 22. marta 1942. među italijanskim vojnicima izazvao Viktor Krašovec, jedan od najpoznatijih snajpera u Gorskom kotaru. Tom prilikom su italijanski vojnici pucali jedni na druge.

Veoma teška vrsta panike javlja se kad vojni kolektiv postane nepokretan i paralizan zbog naglog i jakog straha ili iznenađenja. To je, kao što kaže Hans Kisel, *panika kočenja* (Lähmungspanik). On navodi reči Ota Laisa, pripadnika nemačke 215. pešadijske divizije, koji opisuje paniku izazvanu neočekivanom i preciznom vatrom sovjetskih snajpera za vreme zimskih borbi 1941. god.: »Većina je na sektoru 11. čete podlegla panici zbog onoga što se desilo u jarku, gde su stražari ostali ležeći prostreljenih glava. Zima i strah su delovali tako da su ljudi postali paralizovani, te su u svojim snežnim zaklonima, pokriveni šatorskim platnom, stajali nepokretni, neodlučni, prestravljeni i spremni da bez odbrane sačekaju smrtni udarac koji će im zadati nemilosrdni neprijatelj.«⁷⁴⁾

Rečeno je da je kolektivni strah ili panika rezultat negativnih ili dezorganizirajućih interakcija u vojnom kolektivu koji je suočen sa nekom stvarnom ili fiktiv-

⁷⁴⁾ Hans Kisel, *Die Panik im Gefecht*, Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1955. № 12, S. 896.

nom opasnošću. Da bi se opisala priroda te psihičke komunikacije, kojom se prenosi strah sa jednog čoveka na drugog, često se govori da je strah »zarazan«. Na primer, u članku »Panikeri i panikarstvo« (objavljen u »Borbi« od 25. oktobra 1941) ukazuje se da malodušnici mogu »svojim strahom da povuku i druge u paniku, bekstvo i druge nerazumne postupke«. ⁷⁵⁾ Ili, u zapadnonemačkom časopisu »Verkunde« doslovno se kaže: »Strah je zarazan kao epidemija kolere u prošlim vekovima ... Za veoma kratko vreme on može zahvatiti ogromne razmere«. ⁷⁶⁾

Zašto je strah zarazan?

Ako se pojavi opasnost (čak i fiktivna) redovno će izvestan broj psihički najneotpornijih pripadnika vojnog kolektiva izraziti strah nekim spoljašnjim simptomima: lice će im se izobličiti, zenice proširiti, glas izmeniti i — ako su nesposobni da iole kontrolišu svoj strah — oni će kriknuti, skameniti se ili (najčešće) dati se u divlje bekstvo. Te simptome će percipirati njihovi drugovi i oni mogu (uprkos tome što bi da su sami kontrolisali strah) popustiti i predati se strahu. To, naime, zavisi od toga kakvo će značenje oni pridati simptomima straha kod svojih drugova. Ako percipiraju samo simptome a nemaju u vidu aktuelnu opasnost, onda će se i povesti za svojim malodušnim drugovima. Ali, ako percipirajući te simptome istovremeno imaju u vidu samo opasnost i zaključe da je strah sa takvim ispoljavanjem kod njihovih drugova neopravdan, da opasnost nije tako velika i da je najbolja odbrana od nje svrsishodna manipulativna aktivnost — oni se neće povesti za svojim malodušnim drugovima. To znači da je njihova sposobnost kontrole nad sopstvenim strahom u direktnoj zavisnosti od načina percipiranja i razumevanja situacije u kojoj se nalaze.

⁷⁵⁾ *Istorijski arhiv KPJ*, tom I, knj. 1, str. 72.

⁷⁶⁾ *Gemeinschaftsarbeit der Sekticnen der Gesellschaft für Wehrkunde, Psychologische Schockwirkungen auf die Truppe beim ersten Einsatz*, Wehrkunde, 1954, № 3, S. 80.

Iz ovog objašnjenja može se izvesti zaključak da interakcije, u čijem rezultatu nastaje panika u vojnom kolektivu, sadrže intelektualne i emocionalne procese. Oni vojnici koji su se prvi put uplašili (nešto su videli ili čuli i o tome dali određeno značenje — najčešće preuveličavajući opasnost) nisu bili sposobni da svoj strah kontrolišu već su mu dali vidljiv i čujni izraz. Drugi vojnici, koji još nisu osećali strah, percipirali su simptome straha ovih prvih i pri tom je njih obuzeo strah, često i pre no što su percipirali samu opasnost.

Panika u vojnom kolektivu, na ovakav način shvaćena, nije tako iracionalna i emocionalna pojava kao što su je shvatili Le Kost, Brusio i Pfilf, koji su pisali pod uticajem doktrine francuskog psihologa Le Bona. Oni su vojnika prikazivali isuviše naturalistički. To je čovek kojim vladaju primarne emocije, bez učešća razuma i svesti. Ne može se osporiti emocionalna i nagoniska priroda panike, ali isto tako teško je saglasiti se sa tvrdnjom da za vreme panike kod vojnika potpuno iščezavaju kognitivni elementi.

Ako se analizira panika u njenim fazama — u početnom momentu i fazi njenog punog razvitka — primećuje se da kognitivni elementi, mada smanjeni, ipak postoje i imaju uticaja na paniku. Početni momenat u panici uvek je *percepcija*. Bez obzira što je ona često pogrešna i iluzorna, kognitivna priroda tog psihičkog procesa ne može se osporiti. Kao takva percepcija može biti dezorganizirajuća i sa svoje strane mnogo će doprineti panici. Kako će vojnici percipirati opasnost i razumeti situaciju u kojoj se nalazi, sigurno zavisi od njegovog emocionalnog (i fizičkog) stanja. Prema tome, ne može se početni momenat panike odrediti isključivo kognitivnim ni emocionalnim elementima, pošto oni dejstvuju istovremeno u celovitom psihičkom životu vojnika. Sem toga, u fazi kad je panika u punom razvitku, kognitivni elementi, mada potisnuti, nikada posve ne iščezavaju. Kad je vojni kolektiv paralisiran od straha ili je u bekstvu, ipak u veoma maloj meri, »tinjaju« u nje-

mu kognitivni elementi, koji se mogu stimulisati, pojačati i time kod vojnika povratiti sposobnost kontrole nad strahom. Naravno, kad je vojni kolektiv u stanju lakše panike — kao što je latentna panika ili uznemirenost — kognitivni elementi su prisutni u većoj meri nego u slučajevima teže panike.

Međutim, ne samo da je u panici ograničena kognitivna sposobnost vojnika, već je ograničeno i emocionalno doživljavanje, tj. svedeno je, najčešće, samo na neprijatne emocije: strah, gnev i mržnju (ukoliko se one mogu diferencirati). Na primer, dok postoji opasnost, teško je kod vojnika primetiti veselo raspoloženje izraženo smehom, pošto je ono u direktnoj suprotnosti sa strahom, gnevom i mržnjom. Ali ako se smeh ipak javi onda će potisnuti neprijatno osećanje. Zato se i preporučuje da se u vojnom kolektivu razvija smisao za humor.

Kad se u literaturi o panici isuviše naglašava i racionalna i emocionalna njena priroda i kad se, prema tome, mogu izvesti fatalistički zaključci, tj. da je panika elementarna i nesavladiva pojava — a to se u suštini ne razlikuje od shvatanja starih Grka koji su paniku u vojsci objašnjavali kao delo zlog boga Pana, po kome je ta pojava i dobila ime — potrebno je ukazati na *kognitivne elemente* u panici, koji omogućavaju izvesne vaspitne postupke za sprečavanje te razarajuće pojave u vojnom kolektivu. Neosporno da o tome kako će se poučiti vojnici da percipiraju opasnost u borbi, zavisi kako će oni oceniti opasnost i da li će adekvatno reagovati na nju. Najzad, ukoliko se pojavi panika važno je znati kako aktivirati i ojačati kognitivnu sferu vojnika i usmeriti je na svrsishodnu odbrambenu aktivnost.

Panika je uvek uslovljena objektivnim i subjektivnim faktorom. Oni se međusobno preplicu te ih je veoma teško logički izdvojiti i posmatrati zasebno. Istorijski ratova daje primere panika u kojim se objektivni fak-

tori ili spoljašnji povodi kreću od stvarnih opasnosti do beznačajnih događaja percipiranih kao stvarne opasnosti. U vezi s tim su objektivni faktori koji uslovljavaju nerealnu percepciju i uopšte sa svoje strane doprinose psihičkoj dezintegraciji. Objektivni i subjektivni faktori predstavljaju uzročni kompleks na kome se zasniva svaka panika.

Od objektivnih faktora koji prouzrokuju paniku na prvo mesto treba svakako istaknuti pojavu *neočekivane* i nepoznate opasnosti, koja onemogućuje napadnutom da se na nju odjednom prilagodi i da preduzme svrsishodne odbrambene mere. Doktrina »munjevitog rata« upravo se zasniva na stvaranju panike, ili iznenađenju širokih razmera, kako bi se osujetila organizovana odbrana napadnutog i na taj način ga prisililo da kapitulira. Aludirajući na eventualni rat pukovnik Eugen Bircher, pripadnik bivše nemačke armije, na sledeći način je formulisao tu doktrinu: »Cilj vođenja rata treba da bude stvaranje panike kod neprijatelja, dok nam je, s druge strane, u isto vreme cilj da je ne dozvolimo u sopstvenim redovima.«⁷⁷⁾

Upotreba novih, nepoznatih oružja uvek je stvarala paniku. Iz istorije ratova poznate su panike koje je izazvala pojava na bojnom polju: vatrenog oružja, bojnih otrova, bacača plamena, tenkova itd. Sem toga, kad se u borbi pojavljuje već poznato oružje, ali sa povećanom borbenom efikasnošću — kao što su: nemački avioni za obršavanje (štuke) prvih godina drugog svetskog rata, sovjetski tenkovi T-34, reaktivni minobacač »kačuša«, mlazni avioni i dr. — i u tim slučajevima se stvarala panika. Najzad, iz sopstvenog ratnog iskustva partizani znaju kako se panika stvara u neprijateljevim redovima različitim taktičkim poduhvatima, kao što su neočekivani pokreti i jaka vatra u bok ili pozadinu, na jedinice u maršu ili koje se odmaraju.

⁷⁷⁾ Eugen Bircher, *Zeitgeist und Wahrgeist*, Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1952, № 10, S. 473.

Kad se upotrebljava različito oružje i izvode različite taktičke akcije radi stvaranja panike, pri tome veoma važnu ulogu ima *borbena buka*. Što je ona veća, to je i efekat tih akcija veći. Kad su stari kineski ratnici napadali, upotrebljavali su lovačke rogove, zviždaljke i slična sredstva da bi stvorili što veću paniku u redovima neprijatelja. Na nemačkim avionima za obrušavanje bile su montirane sirene koje su strahovito zavijale. Čak je maja 1940. Hitler lično izdao naređenje štabu generala fon Rundšteta da se takve sirene montiraju i na avionskim bombama. Prasak bombi, jaka artiljerijska vatra, oštro zujanje bombardera u obrušavanju imaju strahovito dejstvo na slušni organ, preko kojeg se veoma brzo razara psihička integracija, osobito neiskusnih vojnika i onih koji su duže vremena izloženi tim neprijatnim dražima. Francuski psiholozi smatraju da je tzv. emocionalni potres (*commotion émotionnelle*), koji po svojim simptomima liči na potres mozga, posledica fizičkog i psihičkog efekta obuke.

Panika može nastati i kad ne postoji nikakva opasnost, već je neki beznačajan događaj *pogrešno percipiran*.

Evo nekoliko primera.

Godine 1852, posle bitke kod Solferina, kolona austrijskih zarobljenika stvorila je strahoviti metež među italijanskim pozadinskim jedinicama, čiji su vojnici mislili da Austrijanci napreduju. Napustivši ranjenike i komoru, italijanski vojnici su upali u grad Kastiljone i divljom vikom i bezglavom jurnjavom izazvali paniku kod civilnog stanovništva. Godine 1886, u jednom odredu britanske vojske, koji je posle viščasovnih borbi logorovao nedaleko Tel-el Kebira, odjednom su noću nastali uzbuna i metež, jer je jedan vojnik iz sveg glasa viknuo: »Arapci napadaju!« Kasnije se ustanovilo da nije uopšte bilo Arapa već da je pod utiskom dnevne borbe jedan drugi vojnik u snu doživljavao nastavak

borbe i pri tom glasno govorio. Godine 1904, u Mandžuriji, nekolicini ruskih vojnika, koji su noću nedaleko logora vršili nuždu, učinilo se — verovatno primetivši sene od žbunja — da su se pojavili Japanci. Oni su dotrčali preplašeni u logor vičući: »Japanci«, i na taj način izazvali strahovitu paniku u svojoj pešadijskoj brigadi. Bilo je potrebno nekoliko dana dok se sakupila rasuta brigada.

Evo još dve kratkotrajne panike koje su se desile u našem narodnooslobodilačkom ratu. 20. januara 1944, jedna četa Trideset i pete divizije, posle napornog marša, noćila je nedaleko od Udbine u selu Mekinjaru. Noću, dok su borci, izuzev dežurnih i straže, bili u dubokom snu, slučajno je jedan od stražara okinuo iz puške. U tom trenutku neko je viknuo: »Ustaše!« Pucanj i uzvik bili su dovoljni da se četa rasturi po selu. Ustanovivši da nema neprijatelja, politički komesar je pozvao borce da nastave spavanje. 19. septembra 1943, dok je grupa novih boraca primala opremu i oružje na ostrvu Ugljanu, iznenada su se, veoma daleko na horizontu, pojavili neki avioni. Komandant baze odmah je izdao naređenje da se borci sklone u obližnje grmlje. Međutim, zbog nepažnje jednog borca došlo je do eksplozije njegove ručne bombe. Čuvši eksploziju, ostali borci mislili su da ih bombarduju avioni i u panici su se rasturili još dublje u grmlje.

Ovi primeri ukazuju da uopšte nije važan stvarni značaj pojave ili događaja koji služe kao spoljašnji povod panici. Važno je kako su te pojave i događaje vojnici percipirali, odnosno shvatili. Zato što nemaju, niti mogu imati čitav pregled situacije na borbenom polju, što su njihove percepcije ograničene (osobito noću) vojnici su prinuđeni da maštom nadoknađuju tu ograničenost, tj. kombinuju istinito i zamišljeno i da na svoj često pogrešan način shvataju i tumače pojave i događaje oko sebe. Uostalom, pošto vojnici znaju da se svakog trenutka mogu suočiti sa opasnošću, jer se u ratu

sve dešava i kreće u opasnosti, »oni su skloni da pre veruju u zlo nego u dobro i da zlo preuveličavaju.⁷⁸⁾

U navedenim primerima panike faktički nije postojala nikakva aktuelna opasnost već samo neki spoljašnji povod koji je pogrešno percipiran kao opasnost. Ali evo i dva primera panike u kojima je postojala opasnost, no nije bila tako velika da bi bio opravdan strah u takvim razmerima. I te panike su nestale zato što je opasnost bila pogrešno percipirana, odnosno *preuveličana*.

Aprila 1942, pet hiljada italijanskih vojnika, sa 4 baterije topova i 4 baterije minobacača, nastupalo je na frontu od 15 kilometara — prema ličkim selima Mogorić, Pavlovac i Vrebac radi odmazde, jer su partizanima pružala pomoć i utočište. Partizani, kojih je bilo tačno 142, rasporedili su se na većem rastojanju i po manjim grupama na desnoj obali rečice Jadove. Oni nisu otvarali vatru sve dok neprijatelj nije pokušao da pređe preko mosta. Tu se nalazila grupa od 9 partizana, na čelu sa Lazom Radakovićem, koji su otvorili vatru i odmah izvršili juriš na iznenađene Italijane. Na tom delu fronta neprijatelj se dao u panično bekstvo. U isto vreme vatru su otvorili i drugi partizani. Panika se kao »lančana reakcija« počela širiti po dužini čitavog fronta. Gonjeni od šačice partizana, italijanski vojnici su u gomilama bežali preko polja, prema polaznom uporištu, koje se nalazilo u Metki.

Aprila 1951, kod Panamnia, čitava južnokorejska divizija, odlično opremljena svim savremenim borbenim sredstvima, raspršila se ostavivši svu opremu zato što je jedna manja kineska jedinica noću upala u njenu pozadinu. Bilo je potrebno dve nedelje da se ta divizija ponovo sakupi.

Za početak panike osobito je potrebno ukazati na dva spoljašnja povoda koji se često pojavljuju istovremeno.

⁷⁸⁾ Op. cit., str. 84.

Prvo, ako neko zbog neobjašnjivih razloga *naglo trči* u pozadinu, sam taj prizor može druge podstaknuti da i oni beže a da se pri tom neće zapitati zašto.

12. juna 1944, na zapadnom frontu kod nasipa Karantan, jedan ranjeni američki vojnik, ne rekavši nikome ništa, potrčao je prema ranjeničkoj prihvatnici. Kad su to videli vojnici njegovog voda i oni su potrčali. I susedni vod, videvši taj prizor počeo je takođe da napušta položaj. Panika je zahvatila čitavu liniju tog dela fronta. Negde na pacifičkom frontu, pala je u vodu radio-stanica jedne američke artiljerijske izviđačke jedinice. Zato je radio-telegrafisti i nekolicini vojnika naređeno da odu do četnog centra da bi tamo otklonili kvar. Pošto je prostor između položaja i četnog centra bio pod vatrom, oni su ga prešli trčeći. Međutim i ostali vojnici koji su ovo trčanje shvatili kao znak neke opasnosti, pobjegli su sa položaja.⁷⁹⁾

Štabovi jedinica za vreme narodnooslobodilačkog rata primetili su kakve teške posledice mogu nastati u vojnom kolektivu ako neki borci napuste položaj iz neobjašnjivih razloga. U naređenju od 2. maja 1943. za napad na Gospić, komandant Četvrtе udarne brigade Osme divizije izričito napominje: »Jednom zauzeti položaji ne smiju se ni pod cijenu čega napuštati, da se ne stvori zabuna i panično napuštanje položaja kod susjednih jedinica.«⁸⁰⁾

Drugo, ako neko *povišenim glasom* izgovori reči, kao što su: »Beži!«, »Spasavaj se!«, »Izgibosmo!«, »Odsečeni smo!« itd. — i to može izazvati paniku u vojnom kolektivu. Le Bon je u izvesnom smislu imao pravo kad je rekao da je »reč obično dugme električnog zvonca koje pokreće masu.«⁸¹⁾ Strah ili paniku može izaz-

⁷⁹⁾ S. L. A. Maršal, *Ljudi protiv vatre*, preveo Lj. Makiedo. Beograd, 1951, str. 110.

⁸⁰⁾ *Zbornik*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1956, tom V, knj. 15, str. 17.

⁸¹⁾ Le Bon Gustav, *Psihologija gomila*, prev. Živ. Živanović, Beograd, 1921, str. 86.

vati reč koja označava neku nesavladivu opasnost. Zato se u Boringovoj knjizi »Psihologija za oružane snage« predlaže da je potrebno izraditi kodeks za različite opasnosti u ratu, kako se ne bi nazivale svojim pravim imenima. Tako bi se bojni otrov jednoga dana zvao »Njujork«, drugog »Miniapolis« itd.⁸²⁾

Nosioci panike ili *paničari* redovno su malodušni pojedinci koji ne mogu da kontrolišu svoj strah. Paničari mogu u vojnom kolektivu izazvati veći strah nego sama aktuelna opasnost. Oni deluju (većinom nesvesno) kao prvi pokretači negativnih dezorganizirajućih interakcija. Za vreme narodnooslobodilačkog rata, kad je trebalo izvršiti neke specijalne zadatke, koji su zahtevali veliku hladnokrvnost i neustrašivost, u tim slučajevima redovno su se obrazovale grupe na principu dobroteljnosti. Na taj način bili su eliminisani malodušni, koji bi se možda suočeni sa opasnošću pokolebali, a to je svakako doprinelo jačanju samopouzdanja grupe kao celine.

Do sada se govorilo o objektivnim faktorima ili spoljašnjim povodima panike. Ali to što je »objektivno« ili »spoljašnje« istovremeno je prepleteno sa »subjektivnim« ili »unutrašnjim«.⁸³⁾ Na primer, problem paničara koji beže i viču istovremeno ima subjektivno i objektivno značenje. Sem toga, kad je bilo reči o opasnostima (stvarnim ili fiktivnim) istaknuto je da strah ne zavisi od veličine opasnosti kao nečem objektivnom, već o tome kako su je vojnici percipirali, dakle, o nečem subjektivnom. Nadalje, percipiranje opasnosti i uopšte sklonost ka panici zavisi od drugih subjektivnih faktora, kao što su: iscrpljenost i zamor, malo ili nikakvo borbena iskus-

⁸²⁾ *Psychology for the Armed Services*, ed. by. E. G. Boring, Washington, 1948, p. 454.

⁸³⁾ Uostalom, general-pukovnik Bogdan Oreščanin je u članku: *Teoretska razmatranja o osnovnim faktorima oružane borbe i ratne vještine* ukazao na relativno značenje pojmova »subjektivnog« i »objektivnog« u vojnoj nauci. (Vojno delo, 1958, br. 10-11, str. 748).

tvo, nedovoljna obuka, nedisciplina, nesigurnost i neizvesnost, depresija, gubitak vere u pobjedu i popuštanje borbene volje.

Od subjektivnih faktora koji doprinose panici treba još pomenuti sledeće: nepoverenje među pripadnicima vojnog kolektiva, nepoverenje prema starešinama zbog njihove nesposobnosti, kukavičluka, rđavog postupka prema vojnicima itd.

S druge strane, kao što je stav nepoverenja prema starešinama pogodan uslov za pojavu panike, isto tako preterana emocionalna zavisnost od starešine, u slučaju kad on pogine, može trenutno prouzrokovati zabunu i paniku u vojnom kolektivu. Na primer, o tome govori slučaj koji se desio ujutro 8. maja 1943, prilikom prodora naših jedinica u slavonsku varošicu Voćin. U žestokoj borbi protiv ustaša i domobrana poginuo je komandir čete Prvog bataljona Šesnaeste brigade. Zbog toga je nastala panika najpre kod boraca te čete a zatim i u čitavom bataljonu. U takvoj situaciji svoje isturene položaje morali su planski napustiti još dva bataljona Sedamnaeste brigade da ne bi izložili svoje bokove i povratiti se na polazne položaje. Držeći čvrsto te položaje bataljoni su se pripremili za nov napad, koji je otpočeo istoga dana naveče. Četa, koju je u jutarnjim časovima zahvatila panika, u ovom napadu pokazala se veoma hrabra i odlučna. To je dokaz da je panika bila privremena slabost.

Postoji još jedan veoma važan faktor koji stvara latentnu paniku u vojnom kolektivu. To su *glasine* koje se šire »u poverenju« od usta do usta. Glasine često potiču iz neprijateljevog izvora, a ponekad mogu biti samonikle. One su, kao vrsta interakcija u vojnom kolektivu, s jedne strane, subjektivni faktor — zato što onaj koji prenosi glasinu projicira subjektivno, emocionalno stanje, kako svoje tako i onih koji su je njemu preneli i, s druge strane, objektivni faktor — jer onaj koji sluša glasinu u odnosu prema njoj stoji kao prema spoljašnjoj provokaciji. Glasine se šire osobito kad ne-

ma dovoljno zvaničnih vesti o događajima na frontu i uopšte o političkim događajima.

U onom kratkom periodu rata, od 6. do 17. aprila 1941, u bivšoj jugoslovenskoj vojsci kružio je veliki broj glasina, pošto članovi vlade i vrhovne komande, vodeći računa samo o sebi i kako će pobeći u inostranstvo, nisu imali vremena da obaveštavaju vojsku i narod. Sem toga, neprijatelj je preko »pete kolone« ubacivao dezorganizirajuće glasine i na taj način doprineo još većoj latentnoj panici, koja se često u vojnim jedinicama pod dejstvom neprijateljevog oružja pretvarala u akutnu paniku i kapitulaciju.

Rat, međutim, iz opravdanih razloga zahteva tajnost. Stoga je nemoguće da se vojnicima daju sva obaveštenja o budućim operacijama. Ako je, na primer, izdato naređenje za pokret a nije rečeno kuda i kakva akcija predstoji to će, naravno, podstaknuti vojnike da o tome razmišljaju pa ponekad i da čine nerealne pretpostavke — naročito u teškim i nejasnim situacijama. Neko će »poveriti« drugome svoju pretpostavku, koja je izraz njegovog subjektivnog raspoloženja, straha ili želje, a ovaj će je prihvatiti budući da je nesposoban da samostalno misli ili prosto što tuđe misli smatra pouzdanijim od svojih. Ne samo što će ovaj potonji tu pretpostavku prihvatiti već će joj i sam nešto pridodati. A to je već glasina koja se širi od usta do usta i pri tom njen sadržaj — koji je pretežno u umišljenim slikama i iluzijama — postaje izraz raspoloženja vojnog kolektiva kao celine. Glasine se šire osobito u vojnom kolektivu kad nisu poznata sredstva i namere neprijatelja. Tad pogrešna anticipacija opasnosti nalazi svog izraza u najfantastičnijim glasinama.

Najzad, potrebno je nešto reći o panici kao regresiji moralne otpornosti. Pre svega, to je *kolektivna regresija* jer je panika kolektivna pojava. Unutrašnja kohezija vojnog kolektiva — koja ga čini moralno otpornim — u panici je veoma slaba i gotovo nikakva, a regresija moralne otpornosti je upravo u tom popuš-

tanju i nestajanju unutrašnje kohezije u vojnom kolektivu kao celine. Prve panike u nemačkoj vojsci pred Moskvom zimi 1941, Hans Kisel je sasvim ispravno okarakterisao kao »pojavu dezintegracije« (Auflösungerscheinung).⁴⁴) Nasuprot kooperativnom ponašanju u vojnom kolektivu, kad je njegova moralna otpornost na visini, u panici je ponašanje »pluralističko«, što znači da svaki pojedinac za sebe traži cilj a ne sledi kolektivne ciljeve. Pri tom pojedinci nisu sposobni da sagledaju rdave posledice svojih postupaka za sebe lično i za kolektiv kao celinu, pošto je njihova percepcija ograničena vremenski i prostorno.

⁴⁴) Hans Kisel, *Die Panik im Gefecht*, Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1955, № 10, S. 749.

V

EVENTUALNI RAT

Svaki vojni kolektiv se priprema za eventualni rat. Vojna organizacija, vojno rukovođenje, vojna obuka, vojno vaspitanje i vojna oprema sračunati su za eventualni rat. Stoga je posve razumljivo da je potrebno proučavati njegovu prirodu kako bi se sve te mere preduzele na što adekvatniji način.

U stvari, sve vojne probleme, potrebno je posmatrati *u vremenskoj perspektivi*, naročito u odnosu na budućnost. Vremenska perspektiva nije subjektivno-idealistička kategorija, tj. pogled pojedinca na svoju budućnost koja postoji samo u zavisnosti od njegove ličnosti. Vremenska perspektiva (u odnosu na budućnost) moguća je objektivna realnost, nezavisna od pojedinca koji pretpostavlja, antipicira i nagađa. Na taj način shvaćena vremenska perspektiva daje osnovu za plodotvorno istraživanje vojnih problema.

Pošto je eventualni rat interesantan ne samo sa strategijsko-taktičkog stanovišta već istovremeno i sa psihološkog, ideološko-političkog i etičkog, *međudisciplinsko prilaženje* će obezbediti da se na što potpuniji način sagleda njegova priroda. A kad se ona upozna tada je moguće postaviti adekvatne i realističke zahteve u pogledu vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva.

Međutim, o budućem ratu može se govoriti samo u pretpostavkama, anticipacijama i nagađanjima. Tako

Ferdinand Mikše, jedan od poznatijih savremenih vojnih autora, priznaje: »Mi smo se uspeli na konja nepoznate pasmine koji dosad još nije pokušao da trči.«⁸⁵) Međutim, vojni pedagozi su u mnogo težem položaju pošto su fizički efekti atomskog oružja ipak poznatiji od njihovog psihološkog efekta.

U vezi s namerom za proučavanje prirode budućeg rata moglo bi se приметiti: zašto da se proučava budući rat kroz pretpostavke, anticipacijama i nagađanjima koji su uvek nepouzđani? Dovoljno je proučiti prirodu prošlih ratova, kao i sve one faktore koji su jačali odnosno slabili moralnu otpornost vojnog kolektiva, te na osnovu toga postaviti zahteve u pogledu vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva za budući rat! Dakle, mogli bi se odmah postaviti takvi zahtevi, jer su sadašnja razmatranja u priličnoj meri rasvetlila faktore koji su jačali i slabili moralnu otpornost u prošlim ratovima. To bi bilo opravđano ako bi se prihvatilo mišljenje britanskog vojnog teoretičara Lidel-Harta, koji je tvrdio da se ratovi u suštini ne razlikuju od onih koji su im prethodili.⁸⁶) Prema tome, kad je reč o taktici, rukovođenju i vaspitanju nije neophodno orijentisati se na budućnost; dovoljno je proučavati ratno iskustvo i na toj osnovi izgrađivati novu vojnu doktrinu. Naravno da se ovakvo stanovište ne može prihvatiti u celini. Francuska armija, na primer, pripremajući se za drugi svetski rat samo na osnovu iskustva iz prvog svetskog rata, doživela je 1940. godine, pored ostalog, zbog toga veliki poraz.

Međutim, u tvrdnji Lidel-Harta ipak ima zrno istine ako se ima u vidu ono bez čega se rat ne može zamisliti, ono što je zajedničko za sve ratove. To je otvoreni oružani sukob koji u najvećoj meri zahteva fizička i psi-

⁸⁵) F. O. Miksche, *Die Krise der Divisions Systems*, Wehrkunde, 1955, No 6, S. 221.

⁸⁶) Lidel-Hart B. H., *Moderni rat*, prev. Lj. Ivković, Beograd, 1937, str. 126.

hička naprezanja ljudi. Na to su ukazali još u svoje vreme Vegecije i Makijaveli, a kasnije i Klauzevic: »Rešenje oružjem je za sve velike i male operacije u ratu isto što i plaćanje u gotovom u meničkom prometu.«⁸⁷⁾ Nadalje, ako se rat kao i sve pojave u društvu posmatraju dijalektički, tj. u jedinstvu kontinuiteta i diskontinuiteta, onda bi opet Lidel-Hartova tvrdnja bila opravdana, ali delimično: samo sa aspekta kontinuiteta, i to konkretno u pogledu upotrebe oružja. Tako je prvi svetski rat započeo mitraljezima i teškom artiljerijom a završen tenkovima i avijacijom. Drugi svetski rat je započeo masovnom upotrebom tenkova i avijacije a završen raketama i atomskim bombama. Za treći svetski rat može se sa sigurnošću reći da će biti započeo, ako do njega dođe, raketama i atomskim bombama a kako će biti završen — to je teško reći. (Možda kamenjem...! — kako je jednom rekao čuveni fizičar Albert Ajnštajn, upozoravajući čovečanstvo, na razarajuću moć savremenog atomskog oružja.)

Ako bi se ratovi posmatrali samo sa gledišta onoga što je u njima zajedničko, onoga što predstavlja kontinuitet u njihovom pojavljivanju, dobila bi se jednostrana slika o njima. Dijalektički posmatrati ratove znači istovremeno imati u vidu ono što je za ratove zajedničko i po čemu se međusobno razlikuju, odnosno ono što predstavlja u njihovom pojavljivanju *kontinuitet i diskontinuitet*. Samo na taj način moguće je dobiti potpunu i objektivnu sliku o ratovima.

Momentano je važnije posmatrati ono po čemu će se budući rat razlikovati od prošlih ratova. Pri tom će se usmeriti pažnja uglavnom na novo oružje i njihov psihološki efekat. Odmah se može reći da to novo, što se očekuje neće predstavljati u tolikoj meri različitost i diskontinuitet u odnosu na prošle ratove da bi se moglo tvrditi da budući rat ni u čemu neće biti sličan

⁸⁷⁾ Klauzevic, *O ratu*, prev. M. Lazarević, Beograd, 1951, str. 63.

prošlim ratovima, kao što bi se moglo zaključiti, na primer, iz novijih studija francuskog generala Šasena. Prema tome, to stanovište kao i stanovište Lidel-Harta su ekstremna (a istovremeno i protivurečiva), i ne daju realnu sliku o prirodi budućeg rata.

Zašto je bila potrebna ova teoretska diskusija o prirodi budućeg rata? Za onoga koji ispituje mogućnost vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva za budući rat, veoma je važno da zauzme određeni stav prema vojnopedagoškom iskustvu iz prošlih ratova. Iz diskusije proizilazi da se to iskustvo ne sme potcenjivati jer neizbežno dovodi do raskida od životne prakse, a isto tako se ne sme precenjivati jer se time gubi perspektiva i zaostaje za novim zahtevima.

Imajući u vidu iskustva iz prošlih ratova (osobito iz drugog svetskog i našeg narodnooslobodilačkog rata), zatim, savremeno naoružanje kao i ideološko-političke faktore u današnjem svetu — za eventualni rat može se predvideti: u tom ratu će biti upotrebljeno atomsko oružje; rat će se jednim delom voditi na partizanski način; oružani rat biće kombinovan sa psihološkim ratom.

ATOMSKI RAT

Upotreba atomskog oružja nesumnjivo će izazvati *promene u načinu ratovanja*. Vatreno oružje učinilo je borbeni poredak jedinica rastresitijim, a korišćenje zemljišta veoma važnim. Atomsko oružje prinudiće jedinice da se još više »rastresu« i da još više koriste zemljište, ukopavajući se čak i onda kad privremeno zastanu.

Zahtev za rastresitošću ima granica. Ako je ona prevelika, a veza među jedinicama slaba, time se slabi snaga udara i sposobnost odbrane. Stoga se postavlja i drugi zahtev — direktno suprotan prvom. To je zahtev za koncentracijom, jer se samo njome može ostvariti lokalna nadmoćnost. Ta dva oprečna zahteva »po-

miruju« se u savremenom ratu na taj način što se veoma brzo, neprimetno i neočekivano prelazi iz rastresitog poretka u koncentrisani, da bi se odmah po izvršenom zadatku što većom brzinom prešlo opet u prvobitni — rastresiti poredak. Za postizanje ovakve pokretljivosti koristiće se motor, ali to ne znači da jedinice neće i mnogo pešačiti pri čemu će se od njih tražiti velika efikasnost.

Sem toga, borac će blagodareći transportnim sredstvima za relativno kratko vreme biti angažovan u više borbi nego što je to bilo u prošlim ratovima, a to će ga, naravno, i fizički i psihički daleko više zamarati. Često će biti potrebno da se jedinice ubacuju kroz međuprostore neprijateljevih položaja ili da obilaze kako bi neočekivano napale.⁸⁸⁾ Šta više, od jedinice će se tražiti da odmah posle atomske eksplozije stupe u dejstvo i ponekad da izvrše pokret ili borbenu akciju na zatrovanom zemljištu. Naravno, to će biti samo u onim slučajevima ako doza radioaktivnosti nije veća od dopustive granice, ali i pri tom će se dejstvovati brzo i utoliko brže što je doza radioaktivnosti bliža dopustivoj granici.

U vezi s ovakvom taktikom predviđaju se i izvesne promene u *organizaciji armije*. Pre svega, rukovođenje neće biti tako centralizovano kao u prošlim ratovima. Štabovi će se brojčano smanjiti. Osnovne taktičke formacije predstavljace pokretne grupe, kombinovanog naoružanja, koje će sa više inicijative i samostalnosti dejstvovati na bojnom polju. Pod takvim uslovima uloga nižih starešina — komandira vodova i četa — biće značajnija. Najzad, predlaže se da se eliminišu glomazna slagališta za snabdevanje, i da se vojnici naviknu da sa skromnim sledovanjem hrane, municije i drugih potrepština budu efikasni u borbi.

⁸⁸⁾ Ovakav način ratovanja Ferdinand Mikše je nazvao »regularnom gerilom«, a Lidel-Hart »taktikom fluidnih snaga« koje će operisati kao »rojevi pčela a ne kao ovan za bušenje zidova«.

Na osnovu razmatranja dejstva atomskih oružja i novih koncepcija o budućem ratu sa psihološkog stanovišta mogu se izvesti sledeće *pretpostavke* po redosledu dejstva:

— Eksplozivno atomsko oružje, koje će budući rat učiniti mnogo bučnijim nego što je u prošlosti bio ijedan rat, delovaće — osobito u prvoj fazi — dezintegrišuće na psihički život vojnika upravo preko slušnog organa. Eksplozije će verovatno izazvati veći strah no toplotno zračenje, iako je ono najopasnije. To se može objasniti time što svaka eksplozija intenzivnim auditivnim dražima postiže efekat iznenađenja od bilo kojeg dejstva.⁵⁹⁾ Naravno, ako iznenađenje u jačoj meri, tj. nekontrolisan strah, zahvati veliki broj ljudstva, neizbežno će se pojaviti panika bekstva ili panika kočenja.

— Intenzivni blesak — koji je za desetohiljaditi deo sekunde toliko jak da je na udaljenosti od 16 km 30 puta svetliji od sunca u podne — privremeno će oslepiti svakog koji bude posmatrao eksploziju golim očima. Verovatno će privremeno slepilo biti popraćeno potpunom ošamućenošću, koja će onesposobiti vojnika za organizovane radnje ili se čak može dogoditi da on ostane nepokretan na mestu, uprtih očiju u blesak.

— Posle iznenađenja, privremenog slepila i ošamućenosti, ranjeni ili kontuzovani vojnici postepeno će početi osećati fizičke bolove od opekotina ili mehaničkog udara. Zajedno sa fizičkim bolovima pojaviće se strah i zabrinutost za funkcije vitalnih organa. Na taj način bolovi neće biti samo fizičke već i psihičke prirode, jer je strah kao neprijatna emocija svojevrsni psihički bol. To je, u stvari, psihička regresija čiji je najadekvatniji

⁵⁹⁾ Aleksandar Leiton, američki psihijatar i član komisije za atomsku energiju na Ročester univerzitetu, u jednom predavanju (30. marta 1950) takođe je u prvom planu istakao iznenađenje kao posledicu atomske eksplozije, koje će, po njegovom mišljenju, trajati od 1 do 5 minuta a ponekad i do jednog sata. Za to vreme će čovek biti zaglušen bukom (stunned) i šokiran.

izraz u infantilnom ponašanju vojnika, kao što je zapomaganje i jaukanje.

— Na preživjele vojnike veoma negativno će delovati veliki broj mrtvih i ranjenih, posle atomske eksplozije. Kad oni budu ugledali opržene i iznakažene leševe svojih drugova, s kojima su do tog trenutka delili dobro i zlo ratničkog života, obuzeće ih ne samo strah od smrti već strah od bolne, mučeničke smrti. Oni će misliti: što se dogodilo njima može se svakog trenutka dogoditi i nama. Pored straha, u takvoj situaciji može se pojaviti i gnev bilo protiv neprijatelja ili sopstvenih starešina na koje će vojnici bacati krivicu za te žrtve. U potonjem slučaju takav gnev je rezultat primitivnog mišljenja i ukazuje na slabu moralnu otpornost vojnog kolektiva.

— I vesti i glasine o gubicima negativno će delovati na moralnu otpornost vojnog kolektiva.

Za popunu izgubljenog ljudstva uglavnom se predviđaju tri procentne stope: prva — kad će gubici u jedinici biti najmanji i kad će se vršiti individualna popuna u prvoj borbenoj liniji; druga — kad će gubici biti takvi da će jedinica kao celina biti privremeno nesposobna za borbu i povučena u pozadinu, gde treba popuniti i omogućiti joj da se fizički i psihički oporavi; treća — kad će gubici biti najveći, tj. kad će jedinica biti stalno nesposobna za borbu pa će biti zamenjena novom rezervnom jedinicom, koja će čak preuzeti njen naziv, a ostaci onesposobljene jedinice posle oporavka biće pridodati rezervnim jedinicama.

Iako se razmatraju procentne stope, ipak se, bar zasad, još uvek uzima kao realan kriterij gledanje iz prošlih ratova; ukoliko bi jedna jedinica izgubila 25—30% ljudstva, ostali u jedinici, i pored toga što su nepovređeni, zbog pretrpljenog straha nisu u stanju da nastave borbu. Taj kriterij sigurno nije adekvatan za budući rat, upravo zbog velikih gubitaka koji se predviđaju. To znači da iako jedna jedinica izgubi 25—30% svog

ljudstva, preživeli vojnici treba da budu sposobni da nastavljaju borbu.

Da li se vojnici mogu psihološki pripremiti da i pored velikih gubitaka ne budu šokirani već da uspešno vrše svoju dužnost? Za razliku od onih vojnih autora i psihologa koji smatraju da je emocionalni život vojnika neizmenljiv, osnovna, orijentaciona ideja u ovoj studiji jeste: vaspitanjem moralne otpornosti menja se celokupni psihički život i u tom smislu emocionalna sfera vojnika. *Prema tome, postoje mogućnosti da se vojni kolektiv pripremi i da pored velikih gubitaka bude efikasan u borbi.*

Rastresiti borbeni poredak — glavni zahtev savremenog rata, kojim se žele smanjiti gubici od atomskog oružja — povlači jedan psihološki problem. Naime, povećani međuprostor između jedinica, koje mogu biti atomski cilj, izaziva kod ovih osećaj osamljenosti, pošto su odvojene od celine, a to je jedan vid psihičke regresije. Po mišljenju nekih psihologa tim osećanjem se reaktivira izvestan infantilni strah kod pojedinca.

Vojni teoretičari pretpostavljaju da će se u budućem ratu, više nego i u jednom u prošlosti, borbe voditi noću. I ta okolnost ima psiholoških reperkusija. Poznato je, naime, da se čovek neprijatno oseća u mraku. On je nasledio od svojih predaka ritam života: po danu da radi a po noći da se odmara. Poremećaj u tom ritmu ima izvesnih posledica ne samo na organizam već i na emocionalni život vojnika. Noću će vojnika lakše obuzeti strah nego danju i od manje često i nestvarne opasnosti. Zbog nedostataka pouzdanih perceptivnih podataka pojačava se fantazija koja iskrivljuje stvarnost i omogućava da se realno ocene opasnosti. Strah od mraka i uopšte nesigurnije ponašanje vojnika noću u stvari je vid psihičke regresije.⁹⁰⁾ Noću je osobito lako izazvati

⁹⁰⁾ U mirnodopskom periodu strah od mraka susrećemo kod pilota koji lete noću. Na primer, pilot Đ. P., koji je po opštem priznanju odličan pilot instrumentalac i koji je duže vremena besprekorno leteo noću, odjednom je počeo da izbegava

iznenađenje, na što je ukazivao još Klauzevic. Stoga se može sa sigurnošću pretpostaviti da će akustični efekat eksplozije i vizuelni efekat bleska biti jači noću nego danju. (Čak za privremeno slepilo se kaže da će danju trajati oko 5 a noću oko 15 minuta.)

U budućem ratu, u vojnim jedinicama postojaće latentan nemir zbog radioaktivnog zračenja, tog novog i krajnje podmuklog dejstva, koje se čulima neće moći primiti. Karakteristično je za radioaktivno zračenje — bilo da se pojavljuje naknadno posle atomske eksplozije, bilo da je rezultat dejstva veštački pripremljenih radioaktivnih materija — da ono neće izazvati brze smrtne gubitke. Ono će podgrizati zdravlje vojnika, a u težim slučajevima smrt će nastupiti kao rezultat postepenog patološkog procesa. (Stoga se predviđa da će veštački pripravljene radioaktivne materije biti upotrebljavanje najviše radi iznuravanja protivnika.)

Najveća bojazan od radioaktivnog zračenja biće u onoj prilici kad se od vojnika bude tražilo da izvrše pokret preko područja koje je neposredno pre toga bilo podvrgnuto atomskom napadu. Međutim, i kad područje na kome se nalaze vojnici uopšte ne bude zatrovano, njih će pod uticajem različitih glasina obuzeti nemir čak i hipohondrijske slutnje. Ako se gađenje — koje je poznato kao prvi simptom radijacione bolesti — pojavi kod nekolicine vojnika kao rezultat hipohondrijske pretpostavke, ono može zarazno delovati na ostale, i obuzeti čitavu jedinicu iako nema nikakve radioaktivnosti. Na-

noćno letenje i najzad sâm priznao da strahuje od mraka. Evo njegove izjave (koja je magnetofonski snimljena): »Osećam nesigurnost i strah u noćnom letenju. Često imam lažne osećaje o položaju aviona. Prekasno reagujem tako da grubo ispravljam svaku grešku.« Na taj strah verovatno su uticale sledeće okolnosti: prvo, pilot se za to vreme nalazio u stanju hroničnog zamora, drugo, neposredno pre pojave tog straha neki njegovi drugovi su doživeli kritične situacije u noćnom letenju, od kojih su se neke nesrećno završile.

dalje, glasine o opasnosti radioaktivnog zračenja za genitalne organe mogu izazvati latentnu paniku, pošto su ljudi najviše osetljivi kad su — bez obzira da li stvarno ili fiktivno — ugroženi njihovo duboko usađeni nagoni.

Unutrašnji nemir uvek je pogodno tlo za iznenađenje koje kao iskra ubačena u barut može izazvati masovnu eksploziju u vidu bezglavog bekstva. Na taj način atomsko oružje stvarajući unutrašnji nemir svojim radiološkim dejstvom, s jedne strane, i izazivajući iznenađenje sa eksplozijom i bleskom, s druge strane, u stanju je da potpuno razori moralnu otpornost vojnog kolektiva.

PARTIZANSKI RAT

Male taktičke formacije, rastresiti borbeni poredak, brza koncentracija, brzo rasturanje, pokretljivost, zaobilazanje i ubacivanje u neprijateljevu pozadinu — karakteristični elementi taktike budućeg rata u mnogo čemu podsećaju na partizanski rat. Dakle, priroda atomskog oružja — tog najmodernijeg i najrazornijeg ratnog sredstva — upućuje na taktiku koja u sebi sadržava izvesne elemente najstarijeg načina ratovanja.

No, pored prirode atomskog oružja, i sama okolnost da u budućem ratu mnoge armije neće posedovati atomsko oružje (uopšte ili bar u početku — dok ih ne pomogne eventualni saveznik) drugi je razlog na osnovu kojeg se može pretpostaviti da će se primenjivati partizanska taktika, naravno, u izmenjenim uslovima. Jer, kao što je svojevremeno rekao Marks, »samo partizanskim ratovanjem slabija armija se može suprotstaviti jačoj«.⁹¹⁾

Za razliku od prvog razloga, koji je samo fizičke prirode, drugi razlog, na osnovu kojeg se predviđa partizanski rat u budućnosti, *moralno-političke* je prirode i u suštini se ne razlikuje od svih ovih razloga zbog

⁹¹⁾ K. Marks i F. Engels, *Сочинения*, tom 7, str. 337.

kojih su slabije armije vodile partizanski rat protiv jačih, agresivnih armija.

Danas se veoma mnogo proučava partizanski rat, koji je po rečima Diksona i Hajlbruna »revolucionisao koncepciju rata«. ⁹²⁾ Jasno je zašto ga proučavaju predstavnici malih armija. Bez obzira da li su marksisti ili ne, oni ne mogu a da se ne slože sa Marksovom tvrdnjom. Međutim, proučavaju ga i predstavnici velikih armija ne samo da bi kao eventualni okupatori suzbijali partizanski rat, već i zbog toga da bi sami na takav način ratovali ukoliko bi manji ili veći deo njihove teritorije bio okupiran.

Sve više se dolazi do saznanja da budući rat neće biti »rat na pritisak dugmeta«, da će dugo trajati i da samo atomsko oružje nije jemstvo za pobedu.

Mnogi dokazuju da ne postoji atomsko oružje za sve vrste ciljeva i na osnovu toga predviđaju da će se i u budućem ratu u velikoj meri upotrebljavati konvencionalno oružje. »Mi nemamo dve armije«, piše američki potpukovnik Džek Vagstaf, »jednu za atomski a drugu za konvencionalni rat. Mi imamo jednu armiju koja mora biti sposobna da bezodložno izvrši svaki zadatak, bilo konvencionalne ili atomske prirode.« ⁹³⁾ Upravo zato što se u budućem ratu neće moći uvek upotrebljavati atomsko oružje, sasvim je realna ocena koju je nedavno dao za partizanski rat Frenk Glison, takođe predstavnik američke armije: »Postaje sve jasnije da su značajne borbene mogućnosti koje pružaju partizanske snage i da će se u velikoj meri koristiti u budućim ratovima i u situacijama bliskim ratu. Partizanske snage daju novu dimenziju ratu, pored onih koje su dosad davale regularne, kopnene, pomorske i vazdušne snage.« ⁹⁴⁾ Naj-

⁹²⁾ Aubrey Dixon und Otto Heilbrunn, *Partisanen*, Berlin, 1956, S. XII.

⁹³⁾ Jack Y. Wagstaff, *The Army's Preparation for the Atomic Warfare*, Military Review, may 1955, p. 3.

⁹⁴⁾ Frank A. Gleason, *Unconventional Forces — The Commander's Untapped Resources*, Military Review, oct. 1959, p. 25.

zad, major australijske armije C. H. A. Ist izjavljuje: »Regularne armije biće prinuđene da se razbiju u manje grupe... Partizanske operacije najbolji su način za zaštitu od atomskog napada.«⁹⁵)

I vojni rukovodioci malih zemalja, koje nisu u prošlosti vodile partizanski rat, razmatraju mogućnosti kako bi ga vodile njihove armije u budućnosti. Kapetan švedske armije Stig Valdenstrom u časopisu »Ni Militar Tidskrift«, br. 11 od 1951, piše: »Partizanski rat nije problem za Poljsku, jer se ta zemlja mnogo puta borila u prošlosti za svoj opstanak. Ali u jednoj zemlji, kao što je naša, gde se često izražava mišljenje da bi bilo bolje da se okupatoru pokorno potčinimo i da u tišini i miru pokušamo odoleti vihoru, borbena volja se mora podsticati i održavati«. U švajcarskom časopisu »Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift« od oktobra 1951, objavljen je članak pod naslovom »Švajcarski partizani?«, u kome se konstatuje da u Švajcarskoj postoje povoljni uslovi za vođenje partizanskog rata ali ne za duži period. Istovremeno se ukazuje da je potrebno pridržavati se međunarodnih pravnih načela Haške konvencije, prema kojoj se partizanske jedinice priznaju ako imaju odgovorne starešine, ako se njihovi pripadnici mogu jasno raspoznavati po uniformi ili po jasno vidljivim oznakama, ako javno nose oružje i ako se pridržavaju ratnih zakona i običaja. Autor članka, sem toga, smatra da će na taj način civilno stanovništvo biti manje izloženo represalijama okupatora.

Rukovodioci naše armije na osnovu iskustva iz narodnooslobodilačkog rata izveli su dragocena načela za budući rat. Svi oni jedinstveni u mišljenju da će se u njemu koristiti forme i metode partizanskog ratovanja. Povodom desetogodišnjice posleratnog razvitka JNA general armije Ivan Gošnjak je izjavio: »Pojedina naša iskustva moći će se primeniti u jednom eventualnom

⁹⁵) C. H. A. East, *Guerrilla Warfare*, Military Review, sept. 1957, p. 100.

ratu u kojem bi bilo upotrebljeno atomsko oružje. Mislim da naša Armija u tome pogledu ima izvesnu prednost pred mnogim drugim armijama. Taktika koju je primenjivala naša narodnooslobodilačka vojska u prošlom ratu, ako ne u potpunosti, u mnogo čemu će odgovarati i u jednom budućem ratu. Izbegavanje krutih frontova i velikih koncentracija ljudstva i materijala biće jedan od principa budućeg rata. Nužnost za velikom pokretljivošću jedinica predstavljaće jedan od osnovnih problema organizacije buduće armije. Glomazne i teške divizije moraće ustupiti mesto lakšim i pokretljivijim jedinicama, sposobnim da se kreću i bore van komunikacija«. ⁹⁶)

Maršal Josip Broz Tito, u govoru održanom novim oficirima u Vojnoj akademiji 2. oktobra 1958, je objasnio mogućnosti odbrane naše zemlje u eventualnom ratu:

»Uprkos tome što mi danas vodimo upornu borbu da se sačuva mir i spriječi upotreba atomskog naoružanja, da dođe do razoružanja i da se ta najstrašnija savremena naučno-tehnička sredstva ne iskorišćavaju za uništavanje ljudi, već da se koriste za bolji život na zemlji, mislim da ipak moramo biti spremni i da se moramo spremiti za odbranu u slučaju da neprijatelj upotrebi takve vrste naoružanja. Ja vam sad ne bih mogao dati obrazloženje vojne nauke u tom pogledu, jer do danas mi nemamo praktična iskustva iz atomskog ratovanja. Ali već po onom što je dosad poznato u svijetu, što je već široko poznato, može se reći da i od tog strašnog naoružanja ima lijeka, to jest da ima mogućnosti da se zemlja koja je napadnuta odupre napadaču.

U vašem daljem usavršavanju mnogo će vam koristiti da i dalje temeljito izučavate našu narodnooslobodilačku borbu. Jer, ako bude došlo do atomskog rata, jedini spas će u takvom ratu biti da narod ne gubi vjeru

⁹⁶) Narodna armija, 12. maj 1955.

u svoje sposobnosti već da bude jedinstven i monolitan, a da svaki vojnik bude sposoban da se sam snađe na svakom mjestu. Takav eventualni rat ne bi bio frontalan, već bi zahvatio čitavu zemlju, ali sama atomska bomba ne može uništiti ni jednu čitavu zemlju. Ako bi danas-sutra došlo do atomskog rata, atomske bombe bi padale na velike gradove i industrijske centre, a naša odbrana bile bi naše šume, naša brda i prostranstva. Zato ako danas-sutra i to bude trebalo, a ja vjerujem da do toga neće doći, morate i vi biti sposobni da iskoristite sve mogućnosti odbrane koje nam u takvom ratu pruža zemlja svojim geografskim položajem i svojom moralno-političkom snagom.«.⁹⁷⁾

Partizanski rat se ne može zamisliti bez snažne volje naroda da se odupre agresoru. U stvari, partizanski rat je izraz te volje, u čijoj osnovi leži ideja o slobodi i nezavisnosti, koja je uvek popraćena patriotskim osećanjima, borbenim oduševljenjem i mržnjom protiv agresora. Partizanske formacije su deo naroda bez kojeg se njihovo postojanje ne može zamisliti. Velika pokretljivost, brza koncentracija, neočekivani udari i ubacivanje mogući su samo tada ako narod daje punu moralnu i materijalnu podršku partizanskoj delatnosti. Sem toga, obaveštajna služba, nesumnjivo potrebna partizanskom ratu, takođe neće biti efikasna bez aktivnog učesća naroda.⁹⁸⁾

Očigledno je da se partizanski rat ne može posmatrati samo sa vojničkog gledišta. Pre svega, treba uzeti u obzir političke ciljeve koji pokreću neki narod u odbranu od nadmoćnijeg zavojevača. Danas neki autori ne mogu shvatiti zašto se mnogi narodi rešavaju na

⁹⁷⁾ *Borba*, 3. oktobar 1958.

⁹⁸⁾ Stoga je ispravan naziv »narodni rat«, koji je dao Klauzevic i koji su prihvatili i naši autori za partizanski rat. Oni inostrani autori koji partizanski rat nazivaju »terorom« to čine zato da bi ga prikazali nezakonitim. Partizanski rat nije nezakonit, ni »teror« pojedinaca i izolovanih grupa — već pravedan rat, jer je izraz volje ogromne većine naroda.

borbu koja zahteva velika lišavanja i žrtve. Tako Edvard Rajmond u svom članku — kojem je doduše dao naslov »Narodni rat« — kaže da se »duga i uporna borba u skoro nemogućim uslovima života može objasniti samo svojevrsnim fanatizmom.«⁹⁹) S druge strane, Iv Igot partizanski rat određuje kao »nagonsku borbu protiv zavojevača.«¹⁰⁰)

Međutim, partizanski rat se ne može tako objasniti, već samo borbenom voljom u čijoj osnovi leži svest o realnim i ostvarljivim ciljevima. U partizanskim formacijama, svest o ciljevima borbe održava se i podiže na viši stepen stalnim moralno-političkim vaspitanjem. U našim partizanskim odredima, od prvih dana ustanka postojali su politički komesari koji su bili važni faktori moralno-političkog vaspitanja. I danas kolonijalnim narodima, koji se bore za slobodu i nezavisnost, potreba za moralno-političkim vaspitanjem diktira posebnu funkciju političkih oficira koji su kao pomoćnici vojnih rukovodilaca odgovorni za moralno-političko stanje u njihovim partizanskim formacijama. Britanski general Meklin je nesumnjivo shvatio značaj moralno-političkog vaspitanja kad je rekao: »Partizanima su ideje važnije od metaka.«¹⁰¹)

Moralno-političko vaspitanje u partizanskim oružanim formacijama redovno je nastavak progresivnih i oslobodilačkih tendencija još iz mirnodopskog perioda. To potvrđuje primer naše borbe i borbe drugih naroda protiv fašističkih okupatora. I kolonijalni narodi u relativno mirnodopskom periodu kroz moralno-političko vaspitanje razvili su svoju političku svest. (Rečeno je »relativno mirnodopski period«, zato jer se u kolonijalnim zemljama granica između mira i rata,

⁹⁹) Edvard A. Raymond, *People's War, The Army Combat Forces Journal*, dec. 1952, p. 13.

¹⁰⁰) Yves Igot, *L'armée clandestine doit devenir l'armée de demain*. Revue militaire Suisse, jan. 1951, p. 8.

¹⁰¹) Citirano u časopisu: *The Army Combat Forces Journal*, dec. 1952, p. 15.

političke i oružane borbe ne može oštro označiti.) Prema tome, može se reći da je i partizanski rat »nastavak politike drugim sredstvima«.

Sa tog stanovišta teza pukovnika Nemoa o »politizaciji partizanskog rata«¹⁰²⁾ pokazuje se kao krajnje ograničena. Po njoj pre partizanskog rata u narodu, koji je ustao da se bori za svoju slobodu i nezavisnost, nije bilo nikakvog moralno-političkog vaspitanja i on se pokrenuo slučajno pod uticajem samo objektivnih faktora. Uostalom, teza o »politizaciji partizanskog rata« može se kvalifikovati kao pleonazam ako se ima u vidu definicija partizanskog rata, koja je formulisana u američkom vojnom rečniku: »To je borbena delatnost ljudi koji su privržene pristalice jedne ideje...«¹⁰³⁾ Pri tom je potrebno ukazati da, po svemu sudeći, pukovnik Nemo pod »politizacijom« nije mislio na moralno-političko vaspitanje radi održavanja i podizanja svesti o ciljevima borbe, već na nametanje odozgo političkih ideja pobunjenoj masi koja je stihijski otpočela oružanu borbu.

Kad oni autori, koji proučavaju partizanski rat sa ciljem da pronalaze efikasne načine za njegovo suzbijanje, u prvom planu ističu da je potrebno odvojiti partizanske formacije od naroda (kad se već ne mogu odvojiti od teritorije), to znači da su shvatili koliki je značaj u povezanosti partizanskih formacija i naroda. Andre Suiiri predlaže da se izvrši prelokacija seoskog stanovništva, koje je rasuto na većoj teritoriji, na jedno ograničeno područje u koje se neće moći »infiltrirati« partizanske formacije. On priznaje da su za tu meru potrebni ogromni izdaci, ali u svakom slučaju to je, po njegovom mišljenju, mnogo jeftinije nego da

¹⁰²⁾ Nemo, La place de la Guérilla dans la guerre, Revue militaire générale, jan. 1957, p. 33.

¹⁰³⁾ Dictionary of United States Army Terms (Special Regulations 320-5-1, aug. 1950).

narodne mase pomažu partizanski rat¹⁰⁴) Pored represivnih mera, istovremeno se predlažu i »blage« mere u vidu političke propagande sa ciljem da se pridobiju kolebljivi i manje svesni delovi naroda. Uostalom, u gotovo svim studijama u kojima se raspravlja o problemu suzbijanja partizanskog rata, ističe se zahtev da se vojne i represivne akcije protiv partizanskih formacija i civilnog stanovništva koordinišu sa političkim akcijama.

Šta se može zaključiti o partizanskom ratu sa vojnopedagoškog stanovišta?

Prvo, ako se govori o značaju partizanskog rata istovremeno se ističe značaj ljudi i njihove moralne otpornosti. Atomska energija neće biti jedini faktor koji će odlučivati o budućem ratu, već će i moralne snage ljudi predstavljati značajan faktor u eventualnom ratu. Stoga moralne snage treba pripremati, razvijati i jačati, odnosno, treba ih vaspitati, da bi blagodareći i njima ljudi bili kadri da se u dužem periodu suprotstavljaju svim teškoćama i opasnostima eventualnog rata. Dakle, kad je reč o partizanskom ratu, od prvostepene važnosti je problem vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva.

Drugo, u okviru vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva potrebno je upoznati njegove pripadnike sa načinom vođenja partizanskog rata, jer samo saznanje o tome da postoje mogućnosti da se u eventualnom ratu može slabija armija odupreti agresoru i sačuvati slobodu i nezavisnost zemlje, podiže veru u sopstvene snage, otklanja strepnje i razbija eventualne sumnje u pobedu pravedne stvari. Zato sledeće reči, napisane pre 130 godina, nisu ništa izgubile od svoje vrednosti: »Ni jedna država ne treba da misli da njena sudbina, naime, ceo njen opstanak zavisi od jedne bitke, pa ma kako da je odlučujuća... Iako je jedna država mala i slaba

¹⁰⁴) André Souyris, *Un procédé de contre-guérilla: l'auto-défense des populations*, Revue de défense nationale, juin 1956, p. 689.

prema neprijatelju ona treba da učini ovo poslednje naprezanje snaga inače bi se moralo reći da u njoj više nema duše.« »Poslednje naprezanje snaga« — o kome govori Klauzevic — to je partizanski rat, a »duša« — to je moralna otpornost.¹⁰⁸)

RATNA PROPAGANDA

Cilj ratne propagande je da pomoću verbalnih simbola slabi moralnu otpornost vojnog kolektiva. Pri tom treba naglasiti da je dejstvo verbalnim simbolima i vatrenim oružjem uvek koordinisano, tj. uvek dopunjuju jedno drugo.

Kako ratna propaganda slabi moralnu otpornost?

Čini se da je ona u većoj meri usmerena *na emocionalnu sferu* vojnika, tj. stimulišući emocije u njihovoj negativnoj funkciji ona pokušava da stvori regresiju moralne otpornosti. Od tih emocija na prvom mestu treba pomenuti *strah*. Sa njim su računali i neprijatelji na našem ratištu.

Nemački okupatori su rasturali u NDH, zimi 1943-1944. godine, letak namenjen partizanima, sa sledećim rečima: »S neba padaju bijele pahuljice. One prekrivaju zemlju i lješeve vaših palih drugova. One im još u zadnjoj minuti daju bijelo odijelo, koje im je život uskraćivao... S neba padaju bijele pahuljice! One će prekriti i vaše lješeve, kad vas studen i glad obore negde na ivici puta. Bežite od te sigurne smrti, kojoj inače ne možete umaći!«

Dok su italijanski okupatori, od 5. do 10. maja 1943. godine, sa velikim snagama pretraživali Dugi otok i susedna manja ostrva — želeći da unište partizane, jedan borbeni čamac zaustavljao se s vremena na vreme pored šumovite obale i tad bi se iz glasnogovornika čule sledeće reči: »Partizani, predajte se još danas da biste

¹⁰⁸) Op. cit., str. 414.

sačuvali vaše živote. Sutra će biti prekasno, jer će se vaša imena nalaziti na spisku poginulih!»

Pored straha, ratna propaganda u velikoj meri koristi i *nostalgično raspoloženje*.

Na primer, Nemci su bacali američkim vojnicima slike sa sledećim sadržajem: u pozadini slike lik žene sa blagim izrazom očiju, u prednjem delu bodljikava žica na kojoj visi rastrgano telo američkog vojnika, a ispod slike reči: »Tvoja je dužnost da umreš!« Ili, u pozadini slike lik ispaćenog američkog vojnika, u prednjem delu dečak i devojčica, a ispod slike reči: »Tvoja je dužnost da se boriš!«

U korejskom ratu Severnokorejci su u odelu jednog poginulog američkog vojnika našli pismo njegove žene, koje je obilovalo nežnim izrazima ljubavi, kao što su: »Laku noć, ljubavi moja. Sanjaću da ćeš mi se vratiti ovog Božića. Ne mogu zamisliti Božić bez tebe...« itd. Severnokorejska propaganda je to pismo fotografisala, umnožila i u vidu letka rasturala ga među američkim vojnicima.

Krajem 1943, nemačka propaganda je rasturala jedno pismo preko svojih agenata na oslobođenoj teritoriji, koje je tobože napisao neki prebegli partizan, koji je pušten kući. Taj »partizan« opisuje, s jedne strane, težak život u partizanima: glad, hladnoću, opasnosti i napore, a s druge, blagodeti života u kući: toplu hranu, ugrejanu sobu, bezbrižnost i ljubav svojih roditelja. Interesantno je da je taj letak potpuno ličio na pravo pismo: pisan je rukom, slova su imala boju kao da su pisana mastilom, a hartija, po kvalitetu, veličini i linijama, potpuno je odgovarala onoj koja se inače koristi za pisma.

Istina, ratna propaganda (kao i svaka druga) više je usmerena na emocionalnu sferu vojnika, jer su emocije zajedničke svim ljudima, dok su im ideje različite. No, to ne znači da ratna propaganda deluje isključivo na emocionalnu a zanemaruje kognitivnu sferu vojnika. (Uostalom, ne može se shematski podeliti psihički ži-

vot vojnika: kad se deluje na jednu sferu to se odražava i na drugoj, i obrnuto, jer čovečji psihički život predstavlja nedeljivu celinu.) Prema tome, ratna propaganda »objašnjava« ciljeve politike svoje zemlje, »dokazujući« istovremeno da je protivnička politika neodrživa. Pri tom se ona služi lažnom argumentacijom, tj. iskrivljuje ili izmišlja činjenice, budući da oni kojima je namenjena nisu u mogućnosti da proveravaju njihovu istinitost.

Ratna propaganda ne deluje na psihički život vojnika samo da bi postigla izvesne promene u emocionalnoj i kognitivnoj sferi. Ako bismo tako gledali, to bi bio dokaz da nismo u potpunosti ocenili njenu ulogu i značaj. Izvesne promene u emocionalnoj i kognitivnoj sferi pretpostavka su za *delatnost*. Šta više, ratna propaganda, zavisno od situacije u kojoj se nalazi jedan vojni kolektiv, podstiče na simulaciju, dezerterstvo i predaju.

Na primer, Japanci su bacali letke, pa čak i male priručnike u kojima su američkim vojnicima davali uputstva kako da simuliraju različite bolesti. U tim letcima obično se počinjalo sa tvrdnjom da sistem lekarske kontrole nije dovoljan, da se svaki treba brinuti sam za sebe i da je izmišljena bolest često jedina mogućnost da vojnici sačuva sebe.

S druge strane, nostalgično raspoloženje, koje izaziva ratna propaganda, pored toga što slabi borbenu aktivnost vojnika, može da ga natera da napusti svoj vojni kolektiv, da dezertira.

Najzad, u ratnoj propagandi najviši stepen dejstva verbalnim simbolima je poziv na predaju. Uostalom, akt predaje je cilj ne samo ratne propagande već i oružanog rata.

U drugom svetskom ratu propaganda je upućivala pozive za predaju u vidu letak-propusnice, koji je po svojoj spoljašnosti ostavljao utisak zvaničnog dokumenta — čak je bio potpisan od strane visokog vojnog rukovodioca. Nemci su, na primer, posle jedne svoje ope-

racije, maja 1943. godine, bacali takve letak-propusnice slavonskim partizanima, u kojima su tvrdili da je Kalnički partizanski odred uništen i da će biti zagarantovan život svakom ko se preda sa letak-propusnicom. Međutim, Kalnički partizanski odred nije bio uništen, šta više, u to vreme oružani pokret protiv okupatora bio u usponu, kako u Slavoniji tako i u celoj našoj zemlji. Samim tim ovaj pokušaj neprijatelja ne samo što nije uspeo, već je delovao suprotno.

Imajući u vidu vreme planiranja i obim dejstava, ratna propaganda se može podeliti na taktičku i strategijsku.

Taktička propaganda treba da stvori privremenu regresiju moralne otpornosti. No, to se ne sme shvatiti shematski, jer taktička propaganda doprinosi stvaranju i jačanju i trajne regresije moralne otpornosti, i obrnuto. Ona se odnosi na relativno ograničenu oblast (deo fronta) i redovno je vezana sa nekim konkretnim događajem. Ona je u stvari deo taktičkih borbenih dejstava, a može se upotrebiti i pre borbe da bi se protivnik psihički »omekšao«. Za vreme borbe ona u redovima neprijatelja stvara zabunu i pometnju, i posle borbe njome se ukazuje na neuspehe neprijatelja. Paul Linebarger, jedan od najistaknutijih američkih ratnih propagandista, smatra da su se glasnogovornici u korejskom ratu pokazali kao najefikasnije sredstvo taktičke propagande.

Strategijska propaganda se planira za duže vreme, a cilj joj je trajna regresija moralne otpornosti. Uperena je kako protiv vojnika na frontu tako i stanovnika u pozadini. Njen zadatak je da stalno (mesecima pa i godinama) potkopava njihovu moralnu otpornost — radio-emisijama, štampom i lecima.

Za takvu propagandu je karakteristična *postupnost*. Da bi se uspostavila bilo kakva veza sa protivničkim vojnicima i zadobio minimalno poverenje, najpre se emituje obična muzika, pričaju vicevi bez neke naročite tendencije, daju meteorološki izveštaji i čak neka

istinita saopštenja. Sem toga, u prvoj fazi ratna propaganda može da iznese neke konkretne podatke o protivničkoj jedinici, na primer, neka imena zarobljenih vojnika koji su njoj pripadali. Kasnije, ona koristi izvesnu pažnju i interesovanje kod neprijateljskih vojnika, dajući im nova obaveštenja i objašnjavajući im politiku koju ona predstavlja. Najzad, ratna propaganda postaje ofanzivna: ona direktno napada politiku protivničke vlade, ne bira reči kad pominje imena nosilaca te politike, poziva protivničke vojnike da ne izvršavaju naređenja pretpostavljenih i podstiče ih na druge postupke, kao što su: sabotaza, dezertiranje i predaja.

Potrebno je ukazati na još jedan princip koji se istovremeno odnosi na strategijsku i taktičku propagandu. To je *princip simplifikacije* koji ne dozvoljava suviše intelektualne obrade. Naime, ljudi su skloni da sa što manje napora percipiraju uprošćene i celovite simbole bez detalja. Stoga ratna propaganda manipuliše sa kontrastima »crno-belo«, izbegavajući komplikacije sa ostalim nijansama. Kad su, na primer, okupatori i njihove sluge nazivali partizane »komunistima«, oni su namerno prelazili preko onih nijansa po kojima se idejni komunisti razlikuju od svojih simpatizera i rodoljuba koji su se zajedno s njima borili ili ih pomagali. Oni su time pokušali postići dve stvari: prvo da narodnooslobodilački pokret prikažu u svetu kao borbu komunista isključivo za vlast i da na taj način utiču na demokratsku javnost da bude rezervisana prema narodnooslobodilačkom pokretu; drugo — da zastraše sve one koji su imali bilo kakve veze ili su je želeli uspostaviti sa narodnooslobodilačkim pokretom, pošto je reč »komunist« imala inkriminirajuće značenje i odnosila se na čoveka kojeg treba ubiti na licu mesta.

Budući da moralna otpornost zavisi od unutrašnje integracije vojnog kolektiva kao celine, ratna propaganda (osobito strategijska) sistematski pokušava da slabi i razbija tu integraciju. Šta više, neki autori u tom smislu — sa socijalnopsihološkog stanovišta — određuju cilj

ratne propagande. Na primer, Konoli kaže da je »cilj ratne propagande da izazove proces dekompozicije u vojnoj jedinici« a Herbert Ejvidon da »izazove socijalno odvajanje pojedinaca od njihove osnovne grupe«.¹⁰⁶⁾

Imajući u vidu taj cilj, ratna propaganda najpre nastoji da dobije podatke o tome kakve su želje i motivi protivničkih vojnika, kakvi su odnosi između njih i njihovih oficira, da li veruju oficirima, da li između vojnika ima suprotnosti s obzirom na regionalne, nacionalne i religiozne razlike — i na osnovu toga planira svoju podrivačku delatnost. Ona će se obraćati vojnicima, govoreći im da njihovi oficiri izbegavaju opasnosti, da udobnije od njih žive, da su nesposobni i da zbog toga oni trpe poraze. Veoma česta tema ratne propagande biće ona koja raspiruje lokalističke, šovinističke i religiozne strasti. Podrivačka strategijska propaganda je osobito uspešna kad se služi ubacivanjem glasina, koje prihvataju lakoverni i nedovoljno politički zreli vojnici.

* * *

Za vreme drugog svetskog rata i kasnije, upotrebljavao se u zapadnim zemljama mesto termina »ratna propaganda« termin »psihološki rat«, koji, moglo bi se reći, deluje dramatično. Taj novi termin ponekad se poklapa sa značenjem ratne propagande, ali najčešće je njegovo značenje šire.

»Psihološki rat« se, pored verbalnih simbola, koristi drugim sredstvima i metodima. Kao takav, on se vodio otkad postoje ratovi. Primitivni ratnici su tetovirali svoja tela neobičnim bojama i uzvikivali ratne poklike da bi na taj način uplašili svoje protivnike. Stari Kinezi su pronašli barut i u prvo vreme upotrebljavali

¹⁰⁶⁾ R. D. Connolly, *What Will The Enemy Tell Your Men*, Military Review, sept. 1957, p. 38; Avedon Herbert, *The Heart of the Matter*, Military Review, jan. 1955, 61.

ga samo za plašenje, dok su bubnjevima, gongovima, trubama i rogovima stvarali nepodnošljivu buku da bi kod neprijatelja stvorili stanje smućenosti. Branioci srednjovekovnih gradova su na koplja nabadali glave zarobljenih i isticale ih na gradske zidine da bi zaplašili one koji su ih opsedali.

U nedavnim ratovima upotrebljavana su savršenija sredstva, ali sa istim ciljem: da se stvori pometnja, strah i nervno rastrojstvo u protivničkim redovima. Na primer, poznato je da su na nemačkim avionima za obrušavanje, pa čak i na bombama, bile montirane sirene, koje su strahovito zavijale približavajući se zemlji. Sem toga, bombardovanja su vršena ne samo radi materijalnog uništavanja već, često, prvenstveno radi psihološkog efekta. Najzad, ignorišući ratno pravo i opšteljudsku etiku, u drugom svetskom ratu i kasnije u lokalnim ratovima, psihološki rat se služio i sledećim: ubacivanjem naoružanih agenata sa primopredajnim radio-stanicama, falsifikovanjem izvora propagande i nehumanim postupcima sa ratnim zarobljenicima sa namerom da se upotrebe u propagandne svrhe.

U savremenoj vojnoj literaturi dosta se piše o nehumanim postupcima sa zarobljenicima za vreme drugog svetskog i korejskog rata. Psihijatar Luis Vest navodi sledeće podatke o držanju američkih zarobljenika u severnokorejskim logorima: 15% je potpuno popustilo, 80% je bilo relativno pasivno a samo 5% je pokazalo prema metodima vrbovanja otpornost koja se može pohvaliti.¹⁰⁷⁾ Pri tom je interesantno pomenuti da se te metode ne sastoje samo u grubostima i prinudi već se istovremeno kombinuju s »blagim postupcima«. Autor smatra da ovakve paradoksalne promene u postupcima, psihički više dezintegrišu nego stalne grubosti na koje se čovek prilagođava, tj. prema njima stiče otpornost.

¹⁰⁷⁾ Louis Y. West, *Psychiatric Aspects of Training for Honorable Survival as a Prisoner of War*, *The American Journal of Psychiatry*, oct. 1958, p., 329.

Američki pukovnik Džon Korlej piše da je potrebno jačati volju vojnika da bi se, ako bi dospao u zarobljeništvo, odupreo vrbovanju. U tu svrhu je u američkoj pešadijskoj školi planirano 18 časova na kojima se vojnici poučavaju (teoretski i praktički) kako da »časno prežive« u zarobljeničkom logoru i kako da eventualno iz njega pobegnu. Sem toga, u priručniku su opisane metode koje se primenjuju nad zarobljenicima da bi se zavrbovali.¹⁰⁸⁾

Četnički agenti, takozvani komandos — obučavani u inostranstvu da bi, opremljeni radio-stanicama i oružjem, bili padobranima ubačeni u našu zemlju neposredno posle završetka drugog svetskog rata — dobili su od pretpostavljenih sledeća uputstva: komandos će usmenu propagandu prenositi na pojedince, a ovi na narod. Za pismenu propagandu koristiće letke, radio-vesti itd. Rasturanje ovog materijala treba da bude takođe tajno. Zadatak komandosa pre »ustanka« je: ubacivanje intriga u komunističke redove radi stvaranja pometnje, razbijanje jedinstva i kompromitovanja komunističkih vođa. Pored tih propagandnih zadataka ovi četnički agenti su imali zadatak da terorističkim akcijama (ubijajući organe narodne vlasti, političke funkcionere i istaknute građane) postignu psihološki efekat, tj. da kod stanovništva stvaraju strah i osećanje nesigurnosti.

Kao eklatantan primer falsifikovane ili »crne« propagande može se navesti beogradska radio-stanica, kojom su upravljali, pod pokroviteljstvom Nemaca, šefovi tajne policije — Bećarević i Grujičić. Nemci su smatrali da otvorena ili »bela« propaganda ima slab efekat zato što dobijene podatke nevesto i neubedljivo objavljuje. Stoga je beogradska radio-stanica u najvećoj tajnosti počela da emituje redovne vesti na talasnoj dužini 25,50 m predstavljajući se kao »Radio-stanica Narodnooslobo-

¹⁰⁸⁾ John T. Corley, *Survival Training, Army Information Digest*, june 1959, p. 20.

dilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«. Ona je obaveštavala o partizanskim pobedama, ali tako da su one imale karakter Pirove pobede. Govorilo se o pobedama partizana u krajevima gde uopšte nije bilo borbi. Često su u vezi sa nekim borbama upućivani pozivi »izgubljenim« i »odsečenim« grupama; odavalo se priznanje »palim« drugovima i navodila njihova izmišljena imena, kako bi se stvorio utisak neveštog komandovanja, neiskustva u borbi, slabog naoružanja i brojnih gubitaka kod partizana. Ponekad su se pominjala izmišljena strana imena partizana da bi se pokazalo da su ustanici došli iz drugih krajeva i da ustanak nije delo srpskog naroda.

Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije u vezi s tom radio-stanicom, saopštio je u »Borbi« od 22. novembra 1941. sledeće: »... pomenuta stanica delo je provokatora u službi fašističkih okupatora, koji pokušavaju gnusnim, nespretno zamaskiranim lažima, klevetama i provokacijama da pokolebaju poverenje srpskog naroda u partizanski pokret.«¹⁰⁹)

U konačnoj liniji svaki oružani rat je i »psihološki rat«, pa je zato pogrešno misliti da oružani rat nema psihološkog efekta. U ratu se oružje upotrebljava ne samo zato da bi se protivnik potpuno fizički uništio već i njime uplašio, jer ukoliko se prinudi da obustavi otpor ili ga uopšte ne pruži — utoliko je uspeh veći. Neki stručnjaci za »psihološki rat« kažu da je više postignuto ako se protivnički vojnik demoralise nego ubije, budući da on u takvom stanju zarazno deluje na druge.

Razmatranje o ratnoj propagandi, odnosno »psihološkom ratu«, bazirano je na materijalu iz drugog svet-skog i korejskog rata. Na pitanje da li će se i u eventualnom ratu primenjivati sredstva i metode ratne propagande i »psihološkog rata«, odgovor bi bio da će se primenjivati i to daleko više no ikad do sad. No, što se

¹⁰⁹) *Istorijski arhiv KPJ*, tom I, knj. 1, str. 323.

tiče »psihološkog rata« može se reći da će ga voditi samo ona strana koja ima nepravedne, porobljivačke namere.

Iskustvo je isto tako pokazalo da su takva sredstva i takve metode korisni kao dopuna oružanom ratu. Najzad, na osnovu postojeće literature, sa sigurnošću se može tvrditi da su sredstva i metode ratne propagande i »psihološkog rata« umnogome usavršeniji i da se još uvek usavršavaju.

VI

VASPITANJE

Vaspitanje u vojnom kolektivu treba shvatiti kao *kompleks interakcija* među njenim pripadnicima: starijim i mlađim, iskusnim i manje iskusnim, svesnim i manje svesnim, pretpostavljenim i potčinjenim. Na taj način, vaspitanjem, kao procesom koji je suprotan regresiji, vojni kolektiv postaje moralno otporniji.

Veoma važno je vaspitanje u vojnom kolektivu danas za sve armije, a osobito za one koje nisu opremljene atomskim oružjem i koje se pripremaju za otpor agresoru. Neki autori tvrde da nema odbrane od atomskom oružja, tj. da vojni kolektiv (i uopšte narod) napadnute zemlje — koja tim oružjem ne raspolaže — neće biti u stanju da psihički izdrži dejstvo tog oružja. Ti autori, gledajući na oružje kao promenljivi a na ljudstvo kao nepromenljivi faktor, sumnjaju u mogućnosti vaspitanja vojnog kolektiva za nove teškoće, nove opasnosti i nove psihičke udare, koje u svakom ratu nanosi novo oružje. U skladu s tim shvatanjima, pre drugog svetskog rata italijanski general Duet je tvrdio da će ljudi pod jakim vazдушnim bombardovanjem psihički popustiti i prestati da daju otpor agresoru. Ta predviđanja demantovao je drugi svetski rat.

I danas, kad se zapanjujući rezultati tehničke misli u najvećoj meri primenjuju na usavršavanje oružja i vojne opreme, često pojedinci ili grupe vojnih stručnjaka na bazi tehnološkog determinizma umanjuju značaj ljudstva, a vojnoj tehnici pripisuju rešavajuću ulogu u

eventualnom ratu. Jedan od takvih je i belgijski autor Raul Krabe koji tvrdi da će vojnika iz borbe sasvim istisnuti novo oružje, kao što su rakete sa radarskom glavom koje same traže cilj i »elektronski pilot-mozak« koji oslobađa avijatičara svih radnji sem poletanja i sletanja. Iz istorije ratova je poznato da su neki vojni stručnjaci i ranije, kad se pojavljivalo novo oružje, bili skloni da preuveličavaju njegov značaj.

Autori koji preuveličavaju značaj tehnike, istovremeno postavljaju zahtev za *male profesionalne armije*. Oni — shvatajući armiju kao organizam posebne vrste — u stvari negiraju ne samo Klauzevicevo već i savremeno progresivno gledište da je armija deo celine tj. naroda. Po njihovom mišljenju za budući rat su velike armije nepotrebne i neprikladne, kako zbog smanjene uloge suvozemnih snaga, na koje otpada najveći broj ljudstva, tako i zbog nedovoljne obučenosti i disciplinovanosti mobilisanih obveznika koji u najvećem broju sačinjavaju te armije. Oni više ističu disciplinovanost i vojnu obuku nego ideale i oduševljenje. U stvari, to je tip moderne najamničke armije koja se sa stanovišta vojne etike ne razlikuje od najamničkih armija u prošlosti, za koje je Marks rekao da su »svoju vojničku slavu prodavali za novac«.

Najčešće je od pripadnika takvih »armija« izlišno zahtevati patriotske ideale i borbenu oduševljenje ili vaspitanjem razvijati te osobine; glavno je da se oni dobro plaćaju i drže pod strogim režimom mehaničke discipline. Po prilici te »armije« bi naličile na Legiju stranaca, Čombeovu soldatsku i slične oružane formacije koje danas finansiraju imperijalisti.

Pobornik malih profesionalnih armija bio je 1934. general Degol (»Vers l'Armée de Métier«) i načelnik nemačkog nezvaničnog generalštaba Vajmarske Republike, fon Sekt.

Nova ratna tehnika neće potisnuti čoveka iz rata i prouzrokovati brojno smanjenje armija. Istina, savremeno oružje i ratna oprema ne iziskuju veliki broj nepo-

srednjih poslužilaca, ali će zato veliki broj biti u remontnim službama i službi snabdevanja. To se osobito jasno vidi u avijaciji. U jednom avionu ima veoma malo ljudi ali ih je zato mnogo u pomoćnim formacijama — službama i pozadinskim jedinicama vazduhoplovstva. (Prema nekim podacima, na jednog pilota u mirnodopskom periodu otpada 30, a za vreme rata 50 pa čak i 60 ljudi.)

Iskustvo iz prvog i drugog svetskog rata svedoči ne o smanjenju brojnog stanja armija već o njihovom povećanju. Dok su u prvom svetskom ratu bile angažovane 33 države sa oko 75% od ukupnog broja stanovništva zemljine kugle, u drugom svetskom ratu učestvovalo je 58 država sa oko 96,8% stanovništva. Dakle, sami istorijski događaji su demantovali predviđanja o umanjivanju uloge ljudskog faktora u ratu.

Za drugi svetski rat se kaže da je imao izvesnih karakteristika totalnog rata, dok će eventualni rat to verovatno biti u punom značaju te reči, ne samo zbog novog oružja koje može dejstvovati na najudaljenije tačke zemljine kugle, sa relativno velikom preciznošću, već i zato što će u ratu biti angažovane sve materijalne, ljudske i moralne snage naroda. Granice između fronta i pozadine, vojnika i civila biće u velikoj meri izbrisane. U totalnom ratu upotrebljavaće se sva sredstva i sve metode borbe da jedna zaraćena strana prinudi drugu ne na koncesije već na безусловnu kapitulaciju.

Očigledno da će se u eventualnom ratu borbena volja vojnog kolektiva teško održavati bez borbene volje čitavog naroda, jer je prošlo vreme kad ih je bilo moguće deliti. Sem toga, novo oružje, koje je u ogromnoj meri povećalo jačinu i gustinu vatre, u budućem ratu će prouzrokovati neuporedivo veće gubitke u borbenim jedinicama nego u prošlim ratovima. Što će biti većih gubitaka, to će biti veća potreba za popunjavanjem armije novim snagama iz naroda. To znači da će narod sa svim svojim fizičkim i psihičkim energijama masovno učestvovati u eventualnom ratu.

Kad se ističe značaj ljudskog faktora u ratu, tada se ne gleda na delatnost ljudi kao na deo opšteg funkcionisanja ratne mašine. Pre svega, na ljude se gleda kao na bića koja misle i osećaju, koja ima potrebe, težnje i ciljeve. U budućem ratu, u kome će se upotrebiti naoružanje najveće razorne moći, moralna otpornost će biti odlučujući faktor da se preživi i pobedi.

Uprkos svog velikog značaja, tehnika sama po sebi ne može osigurati pobjedu ako je u dejstvo ne dovedu ljudi. No, oni je mogu na različite načine upotrebljavati. Čak slabija tehnika, u rukama ljudi čija je moralna otpornost visoka, može dati mnogo veći efekat nego savršenija tehnika koju koriste ljudi niske moralne otpornosti. Stoga je danas u vojnoj nauci aktuelan problem: kako da se vaspita moralno otporni vojni kolektiv, koji će izdržati najjače udare neprijateljske tehnike i koji će, istovremeno, svojom tehnikom, makar slabijom, preduzeti uspešne protivudare i osujetiti porobljivačke namere agresora.

Postoji u inostranstvu shvatanje, kod pojedinaca ili grupa, da su nepotrebna posebna nastojanja, sa posebnim *planom i programom*, radi održavanja i podizanja moralne otpornosti vojnog kolektiva. Po njima, situacija i događaji će podsticati i stvarati u vojnom kolektivu one pozitivne interakcije koje podižu njegovu svest, koje ga čine spremnijim i odlučnijim za borbu, odnosno, ako je u borbi, oni će podizati njegovu izdržljivost za nove teškoće i nove opasnosti. Smatra se da je dovoljno da se vojnici pridržavaju odredaba vojne discipline, da izvršavaju naređenja pretpostavljenih, da vešto rukuju oružjem i vojnom opremom — a sve ostalo, što predstavlja psihološki sadržaj moralne otpornosti, da će steći u određenoj situaciji.

To je »teorija automatizma« koja umanjuje značaj svesnog, planskog nastojanja na podizanju moralno otpornog vojnog kolektiva.

Doduše, ne može se osporiti vaspitni efekat situacije i događaja. Još je Lenjin isticao u svom radu »Re-

volucionarna vojska i revolucionarna vlada« da »meseci revolucije ponekad brže i potpunije vaspitavaju ljude nego desetinu godina političke stagnacije.«¹¹⁰⁾

Sem toga, to se može shvatiti i sa stanovišta »teorije polja«. Budući da »polje«, pored ljudi, sadrži i situaciju kao aktivni, dejstvujući faktor (a ne kao pasivni, neproductivni fenomenalni svet), promena u jednom delu »polja« — u ovom slučaju u situaciji — prouzrokuje promenu u drugom delu »polja«. Na taj način situacija (i događaji) utiče na pripadnike vojnog kolektiva. No, možda je ta dihotomija shematski i uprošćen prikaz celokupnog »polja«. U stvari, situacija i događaji ne predstavljaju samo objektivni faktor, već istovremeno i subjektivni faktor, jer bez ljudi nema situacije i događaja. (I ovom prilikom je očigledno koliko su pojmovi subjektivno i objektivno relativni kad je reč o socijalnim pojavama.)

Međutim, kad se ističe vaspitni značaj situacije i događaja onda se ne može prihvatiti *teorija automatizma*. Iz činjenice da se vodi pravedan rat neispravno je zaključivati da je nepotrebna vaspitna delatnost, da u vojnom kolektivu borbena volja nastaje i postoji sama po sebi. Različite teškoće sa kojima se suočava vojni kolektiv, privremeni porazi i uticaji ratne propagande mogu oslabiti njegovu borbenu volju i pored toga što njegovi pripadnici ne sumnjaju u pravednost rata koji vode. Stoga je potreban program moralno-političkog vaspitanja, u okviru kojeg će se objašnjavati ciljevi borbe kao i namere neprijatelja.¹¹¹⁾

¹¹⁰⁾ *Klasici marksizma-lenjinizma o partizanskoj borbi*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1947, str. 72.

¹¹¹⁾ Pukovnik Zdravko Kolar u svom članku »Faktori moralne snage armije«, sasvim ispravno zaključuje: »Bez obzira na sve relativnosti i uslovljenosti s kojima moramo računati više je nego sigurno da će visok moral armije i naroda biti rezultat organizovanog, svrsishodnog, konstantnog i intenzivnog rada, pri čemu povoljnije objektivne okolnosti samo olakšavaju taj rad, ali ga ne isključuju niti umanjuju njegov značaj« (»Vojno delo«, 1962, br. 12, str. 51).

Upravo zato što se jedan i drugi faktor »polja« shvataju kao aktivni faktori (zbog čega je svaka dihotomija subjektivnog i objektivnog u »polju« relativna), potrebno je da ljudi svesno dejstvuju u situaciji, da shvataju i objašnjavaju događaje i, ako je potrebno, da menjaju situaciju i stvaraju događaje.

Prema tome, pojam interakcije, kao osnovni pojam pomoću kojeg je definisano vaspitanje, može se shvatiti u proširenom smislu. Dosad je pod interakcijama u ovoj knjizi podrazumevano komuniciranje među pripadnicima vojnog kolektiva, a to je samo jedan faktor »polja«. Međutim, *delatnost* vojnog kolektiva protiv situacije, protiv događaja (koji negativno utiču na njega), sa ciljem da se izmeni situacija i da se stvore novi događaji, takođe je svojevrsna interakcija. Zato je pogrešno misliti da se vaspitanje sastoji samo u verbalnoj indoktrinaciji ili moralnoj besedi. Kroz svoju moralnu delatnost vojni kolektiv ne menja samo situaciju i ne stvara nove događaje već se menjaju i njegovi pripadnici — oni postaju moralno otporni. Dakle, delatnost vojnog kolektiva je realnost, čije se vaspitno značenje ne može osporiti.

Nadalje, pogrešno je misliti da je vaspitanje *samo intelektualni proces*, odnosno da se interakcije u vojnom kolektivu svode samo na razmenu misli među njegovim pripadnicima. Ako pripadnici vojnog kolektiva imaju istovetne ideje u pogledu ciljeva borbe, i njihove će emocije u različitim situacijama biti manje ili više istovetne: oni će se radovati ako postignu uspeh u zajedničkom nastojanju za ostvarenje tih ciljeva, odnosno žaliće ako ne postignu očekivani uspeh. Još je u svoje vreme Spinoza predvideo teoriju socijalne interakcije svojim principom »imitatio affectum«, prema kojem je sličnost ideja među ljudima uzrok sličnosti njihovih emocija.¹¹²⁾ (Zato nije slučajno da se često upotrebljava

¹¹²⁾ Etika, gl. III, odred. 3, *Избранные произведения*, перев. Н. А. Иванцов, Москва, 1957, Том I, стр. 477.

izraz »međusobno razumevanje« kad se želi ukazati ne samo na idejnu sličnost među ljudima već i na sličnost njihovih emocionalnih doživljaja.)

Misli jednog pripadnika vojnog kolektiva u jedinstvu sa emocijama, deluju kao snaga i stavljaju u pokret psihičku aktivnost drugih pripadnika vojnog kolektiva. Sve interakcije u vojnom kolektivu — dobra i rđava saradnja, drugarstvo i netrpeljivost, zdrava atmosfera ili napetost, oduševljenje ili malodušnost — rezultat su intelektualnih i emocionalnih procesa. Između psihičkih procesa, koji se kod jednog pripadnika manifestuju bilo govorom ili drugim vidom manje ili više vidljivog ponašanja, i percipiranja tog procesa (a to je opet psihički proces) od strane drugog pripadnika kolektiva — uopšte nema prekida. Pošto takvih uzajamnih psihičkih procesa (interakcija) među pripadnicima vojnog kolektiva ima bezbroj oni se u razmerima kolektiva kao celine mogu smatrati kao jedinstveni psihički proces, koji obuhvata intelektualnu i emocionalnu sferu svih pripadnika vojnog kolektiva.

Vaspitanje kao svesni proces ne može se odeliti od nesvesnih, nenamernih interakcija, koje ponekad mogu imati vaspitni efekat. Tako nišandžija protivavionskog mitraljeza koji je sav skoncentrisan na nišanje neprijateljskog aviona — i bez neke pedagoške namere — vaspitno utiče na svog pomoćnika svojom hladnokrvnošću, veštinom i upornošću. I ako bi slučajno pao pogođen, njegov bi pomoćnik, podstaknut hrabrošću svog druga, odmah zauzeo njegovo mesto i nastavio da gađa avion. Niko ne može osporiti vaspitni efekat delatnosti pa čak i smrti ovog hrabrog vojnika, iako joj vaspitanje nije bilo neposredni cilj.

Verovatno će postavka o tome da nesvesne ili nenamerne interakcije mogu imati vaspitni efekat biti primljena sa izvesnom sumnjom od strane onih pedagoga koji su navikli da misle u duhu jednostranog racionalizma. Međutim, činjenica je da mnogi ljudi svakodnevno postupaju na određen način a da pri tom uop-

šte ne misle da li će njihovi postupci imati vaspitni efekat. Kao što se začudio Molijerov gospodin Žurđan, saznajući da se i on svakodnevno u govoru služi prozom, isto tako bi se začudili mnogi kad bi im se reklo da su im ovi ili oni postupci vaspitni.

Vojni kolektiv ima određenih pedagoških nastojanja, čiji su inicijatori starešine i svesni vojnici. Samim tim pojedinac, hteo ili ne, zahvaćen je tim nastojanjima ne samo kao objekt već i kao subjekt. Kao što korito bujice oblikuje smer i brzinu toka vode tako i vojni kolektiv sa svojim pedagoškim nastojanjima određuje postupke pojedinih svojih pripadnika.

* * *

Što se tiče konkretnih zahteva u pogledu vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva u našoj armiji, oni se pre svega, odnose na eventualni rat. No, to ne znači da se pri postavljanju tih zahteva neće voditi računa o vojnopedagoškom iskustvu iz prošlosti, osobito iz narodnooslobodilačkog rata, kao i sadašnjoj našoj stvarnosti i ulozi Armije koja postoji samo zato da bi branila slobodu i nezavisnost naše zemlje.

Konkretni zahtevi se postavljaju u pogledu sledećih delatnosti, koje predstavljaju različite vidove vojnog vaspitanja: moralno-političkog vaspitanja, obuke, telesnog vaspitanja, psihološke pripreme i rukovođenja.

MORALNO-POLITIČKO VASPITANJE

Moralno-političko vaspitanje u našoj armiji je nastavak moralno-političkog vaspitanja koje se sprovodi u manje ili više organizovanom vidu i u vanarmijskim kolektivima: u političkim organizacijama, porodici, stambenoj zajednici, u školi i omladinskoj organizaciji, fiskulturnom društvu, preduzeću, fabrici, zadruzi itd. Ono se uglavnom ostvaruje pod idejnim i organizacionim ru-

kovodstvom SKJ. »Savez komunista Jugoslavije« — ističe se u Programu — delovaće u pravcu vaspitanja građana Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a naročito omladine, u duhu vernosti i predanosti interesima svoje socijalističke zemlje, u duhu spremnosti da se bore za odbranu slobode i nezavisnosti socijalističke Jugoslavije.¹¹⁹⁾ Ipak politička svest svih vojnika koji stupaju u Armiju, zbog različitih okolnosti u kojima su živeli, nije na jednakom stepenu. Šta više, kod manjeg dela još nisu posve iščezli shvatanja i stavovi tuđi socijalizmu, stoga se u Armiji sprovodi intenzivno i stalno moralno-političko vaspitanje.

Pre svega, moralno-političko vaspitanje se sprovodi u okviru ustaljenih organizacionih formi, kao što su: čas moralno-političkog vaspitanja, političke informacije, predavanja, razgovori, posete različitih istorijskih mesta, muzeja itd, film i sl. Sa takvim formama rada rukovode organi za moralno-političko vaspitanje. Međutim, neispravno je misliti da se s tim formama rada iscrpljuje proces moralno-političkog vaspitanja. Naprotiv, van tih formi rada moralno-političko vaspitanje se ostvaruje bezbrojnim interakcijama u svakodnevnom životu i borbom vojnog kolektiva. Starešine, bez obzira da li su odgovorne za moralno-političko vaspitanje kao organizovanu delatnost, pa čak i politički svesniji vojnici, sa svojim ponašanjem i postupcima deluju u moralno-političkom smislu na svoje potčinjene, odnosno na vojnike čija je politička svest na nižem stepenu. Upravo zato je moralno-političko vaspitanje u našoj Armiji stalni proces.

Moralno-političko vaspitanje nije političko u uskom smislu reči, tj. politička indoktrinacija koja se odnosi na relativno kratku i ograničenu vremensku perspektivu. Ono je moralno vaspitanje u pravom (tj. u etičkom) smislu reči. Kao što je pogrešno etiku odvajati od politike, isto tako je pogrešno smatrati da politika obu-

¹¹⁹⁾ Program SKJ, Beograd, 1958, str. 358.

hvata čitavu oblast etike. Međutim, ukoliko se »moralno« u etičkom smislu shvati kao tendencija celokupnog čovečanstva za srećnijim i pravednijim životom, onda se tendencija radničke klase (ili njena politika) u suštini podudaraju sa opštim tendencijama čovečanstva. Naime, tendencije radničke klase — koje bi se mogle formulirati sa dve reči: *mir* i *socijalizam* — sve više se pokazuju kao tendencije celokupnog čovečanstva. »Vodeća društvena uloga radničke klase« — ukazuje se u Programu SKJ — »zasniva se na činjenici da je njen klasni interes istovetan sa interesima opštečovečanskog napretka, da, kao takav, predstavlja glavnu pokretačku snagu najnaprednijih društvenih kretanja.«¹¹⁴)

Sem toga, moralno-političko vaspitanje u našoj Armiji je doista moralno u etičkom smislu, jer naša Armija postoji samo zato da bi odbranila slobodu i nezavisnost naše socijalističke domovine od eventualnog agresora. Dakle, ona postoji radi pravednih ciljeva.

Moralno-političko vaspitanje i vremenska perspektiva

Pre svega, za lokomociju vojnog kolektiva potrebni su pozitivni ciljevi: u mirnodopskom periodu — to je obezbeđenje izgradnje socijalizma i boljeg života čitavog naroda, u ratu — to je pobjeda nad neprijateljem koji ugrožava slobodu i nezavisnost našeg naroda. Na bazi tih ciljeva stvaraju se ideali koji pokreću misao van granica sadašnjosti. Tada vojnici imaju u svojoj predstavi u razvijenom vidu ono što nije stvarno ili je tek u procesu rađanja. Na taj način se pojam ideala pokazuje tesno vezan sa pojmom mašte. U idealu vojnika organski se spaja mašta o svetloj budućnosti sa njihovom stvarnom, sadašnjom situacijom. Njihov ideal nije samo mašta, uopšten cilj, tj. idealna slika o buduć-

¹¹⁴) Op. cit., str. 396.

nosti već je istovremeno kriterij za ocenjivanje situacije u sadašnjosti i podsticaj za lokomociju.

Motivi delatnosti vojnog kolektiva ne postoje kao neka pokretačka snaga sama po sebi. Oni se formiraju u zavisnosti od ciljeva i ideala, odnosno od toga koliko ih njegovi pripadnici shvataju i kako ocenjuju situaciju u kojoj se nalaze. Visoka moralna otpornost vojnog kolektiva sastoji se upravo u tome što se njegovi pripadnici rukovode udaljenim ciljevima ili idealima, u čije ostvarenje oni ne sumnjaju, i istovremeno što realistički ocenjuju situaciju u kojoj se nalaze.

Vremenska perspektiva se ne iscrpljuje budućnošću i sadašnjošću. Prošlost kao važan elemenat ulazi u pojam vremenske perspektive. Tradicija ukazuje na one elemente u prošlosti koji pokreću za buduće ciljeve. Herojska prošlost našeg naroda u borbi za oslobođenje, osobito u narodnooslobodilačkom ratu, nadahnjuje nove generacije. Mlađi vojnici, poznavajući herojska dela svojih očeva i starije braće, sa više interesovanja i zalaganja učestvuju danas u obuci a sutra, u eventualnom ratu, sa više oduševljenja će prihvatiti borbu protiv agresora. Povezujući prošlost sa sadašnjošću i budućnošću, oni su u stanju ne samo da shvate i prihvate pozitivne ciljeve već i da formiraju norme i pravila za svoje ponašanje i postupke.

Prema tome, da bi se u skladu sa istaknutim zahtevom delovalo, potrebno je:

— Stalno objašnjavati ciljeve radi kojih postoji naša armija. Svest vojnika o tome da on pripada armiji koja će se, u slučaju eventualnog napada na našu zemlju, boriti za pravednu stvar — najvažniji je momenat u moralnoj otpornosti. Svest o pravednim ciljevima borbe daje snagu vojniku da savlada ogromne teškoće i da se uspešno bori čak i protiv nadmoćnijeg neprijatelja.

— Iznositi konkretne podatke o uspesima našeg naroda danas, u izgradnji socijalizma, tj. lepšeg i srećnijeg života, jer će na taj način vojnici znati ceniti slobodu. Istovremeno ih treba upoznavati kako je naš narod

živeo u prošlosti, kad nije bio slobodan i kako danas žive oni narodi koji su još porobljeni. Ako cene slobodu u kojoj žive, vojnici će znati i da je brane — ukoliko to bude bilo potrebno. Sem toga, veće moralne snage poseduju vojnici koji se osećaju slobodnim, za razliku od onih koji pripadaju agresorskim, porobljivačkim armijama, jer se ovi potonji, kao što je svojevremeno Marks primetio, ne osećaju slobodnim.

— Pred vojni kolektiv postavljati jasne ciljeve za bliži period (ili konkretne zadatke), a ne samo objašnjavati opšte, udaljene ciljeve. Ciljevi za bliži period uglavnom su u skladu sa opštim, udaljenim ciljevima i u vezi su sa poboljšanjem moralno-političkog stanja i borbene gotovosti vojnog kolektiva. Postavljanjem jasnih ciljeva za bliži period podstiče se vojni kolektiv na usavršavanje i mobilizaciju za postignuće tih ciljeva.

— Redovno održavati političke informacije, pomoću kojih će vojni kolektiv stalno biti u vezi sa najnovijim političkim događajima u zemlji i svetu. Uspeh političkih informacija umnogome zavisi od toga koliko su dostupne vojnicima. Ako se koristi ilustrovani materijal (karte, dijagrami, dijapozitivi i sl.), sigurno će političke informacije biti pristupačnije. U pripremi političkih informacija treba da učestvuju sami vojnici, a politički obrazovaniji da i samostalno istupaju. Sadržajne političke informacije važna su forma moralno-političkog vaspitanja.

— Upoznavati vojni kolektiv sa borbenim i revolucionarnim tradicijama našeg naroda, naše Armije i SKJ, budući da nove generacije nisu prošle kroz takvu školu života i borbe, kroz koju su prošle starije generacije. Tradicije se razvijaju samo tada ako se vojni kolektiv stalno na jasan i dostupan način podseća na slavnu prošlost. Preporučljivo je da se starešine koriste istorijskim materijalima, u kojima ima podataka o masovnom heroizmu naših boraca a naročito iz narodnooslobo-

dilačkog rata, o vernosti vojnom kolektivu, o uzajamnoj pomoći i drugarstvu među borcima, o brizi starešina za svoje borce, o poštovanju koje je naš narod izražavao svojim borcima, o godišnjicama osnivanja pojedinih jedinica itd.

Ponekad se i obuka može iskoristiti da bi se vojnici podsetili na borbene tradicije. Na primer, kad se vojnici poučavaju kako da izvedu neki zadatak, mogu se upoznati sa kakvom veštinom i hrabrošću su takve i slične zadatke naši borci rešavali u narodnooslobodilačkom ratu. Sem toga, ako se vojni kolektiv nalazi blizu mesta gde se vodila neka značajna akcija ili bitka, preporučljivo je da starešine odvedu vojnike na to mesto i da im objasne pod kakvim se uslovima bitka razvijala. Najzad, snažan utisak će ostaviti na mlade vojnike živa reč starih revolucionara i prvoboraca, čije borbene iskustvo treba u većoj meri koristiti u moralno-političkom vaspitanju novih generacija naše Armije.

To su mere pomoću kojih će se podići politička svest vojnog kolektiva u mirnodopskom periodu. Međutim, i u eventualnom ratu moralno-političko vaspitanje treba sprovoditi tako da se uvek ima u vidu vremenska perspektiva. Vojni kolektiv će u borbi stalno nailaziti na nove situacije, koje će shvatiti u širem aspektu samo ako ih u svesti povezuje sa ovim ili onim događajima iz prošlosti naše Armije i sa pravednim ciljevima naše borbe. Na takvoj motivacionoj osnovi njegova borba ili lokomocija će biti postojane, on će biti u stanju da savlađuje i najveće teškoće.

Razvijanje pozitivnih i ograničavanje negativnih interakcija

Pozitivne interakcije — pomoću kojih se održava i jača moralna otpornost u vojnom kolektivu — treba shvatiti kao suštinu vaspitanja.

Pozitivne interakcije postoje u vojnom kolektivu u sledećim slučajevima: kad oni njegovi pripadnici koji su svesni ciljeva borbe prenose svoje znanje i osećanja na manje svesne; kad rešeni da se bore podstiču kolebljive; kad oni sa jačim osećanjem pripadnosti kolektivu ohrabruju nostalgичne; kad disciplinovaniji utiču na one koji nisu toliko skloni disciplini; kad oni koji bolje rukuju oružjem svoju veštinu prenose i na ostale; kad iskusniji u kretanju pod neprijateljevom vatrom to iskustvo prenose na manje iskusne; kad oni koji bolje razlikuju različite auditivne i vizuelne draži na bojnopolju u tome poučavaju one koji nemaju još takvih sposobnosti percipiranja; kad oni koji sa više uspeha kontrolišu svoj strah pomažu malodušnjima; kad oni koji su u boljem položaju pomažu onima koji su u lošijem (pod jakom vatrom, u okruženju i sl.); kad zdravi pomažu bolesnim i ranjenim; kad politički budniji ukazuju lakovernim na izvore i tendencije glasina i, najzad, kad oni koji poseduju veću sposobnost kritičkog mišljenja obiašnjavaju ostalima metode i namere neprijateljske propagande.

Pozitivne interakcije u vojnom kolektivu stvaraju idejno i emocionalno jedinstvo koje se pokazuje u unutrašnjem poverenju, iskrenom drugarstvu, solidarnosti, disciplini i, najzad, u ujednačenoj lokomociji vojnog kolektiva kao celine. U takvom kolektivu i manje otporni pojedinci, čije su lokomocijske snage slabije, ali zato što su hiljadama niti vezani za kolektiv, postaju otporniji. Na bazi tog kolektivnog efekta, koji nastaje kao rezultat pozitivnih interakcija, može se objasniti zašto je neki vojni kolektiv moralno otporniji od drugog, mada su pripadnici prvog — pojedinačno posmatrani — manje hrabri od pripadnika drugog vojnog kolektiva.

Na koji način razvijati pozitivne a ograničavati negativne interakcije?

— U tom pogledu važnu ulogu ima jezgro vojnog kolektiva koje sačinjavaju članovi SKJ i drugi svesniji,

aktivniji vojnici. Na otvorenim sastancima osnovne organizacije oni raspravljaju, pored ostalog, o međusobnim odnosima u njihovom vojnom kolektivu i daju konkretne predloge kako da se oni poboljšaju. Starešine su dužne da sarađuju sa osnovnom organizacijom SKJ, ali ne naređivanjem, jer bi na taj način ugušile inicijativu. Veliki propust čine one starešine koje ne pokazuju dovoljno interesovanja za rad osnovne organizacije SKJ, jer u tom slučaju njihovo rukovođenje neće biti najuspešnije.

— U vojnom kolektivu treba gajiti kritiku i samokritiku kao najefikasniju metodu za ograničavanje negativnih interakcija. U stvari, kritika i samokritika predstavljaju svojevrsnu formu pozitivnih interakcija koje pokreću vojni kolektiv napred.

Negativne interakcije su manjim delom posledica ostataka starog, preživelog u svesti i ponašanju vojnika, kao, na primer: lokalni patriotizam, religiozne predrasude i individualizam. One stvaraju nepoverenje i grupštvo, i slabe moralnu otpornost vojnog kolektiva. Drugi, veći deo negativnih interakcija, koje uglavnom slabe vojnu disciplinu, nastaju zbog rđavog prilagođavanja, nezrelosti i mladalačke impulsivnosti.

Ako vojnici sami kritički ocenjuju svoje ponašanje i ponašanje svojih drugova, sa sigurnošću se može pretpostaviti da će se smanjiti broj grešaka, nedostataka i propusta u njihovom radu i životu. Nije dobro ako se vojnici ravnodušno odnose prema slabostima svojih drugova, ili, što je još gore, ako prikrivaju one koji krše disciplinu, smatrajući da je to potrebno radi »solidarnosti«. Prema tome, koliko su vojnici u stanju da ocenjuju sopstveno ponašanje i da otkrivaju slabosti drugih, može se meriti i njihova politička svest. Što je viši stepen njihove političke svesti utoliko su oni stroži prema sebi, utoliko otvorenije i objektivnije ukazuju na slabosti drugih. U osnovi takve kritike leže pozitivni motivi i briga pojedinaca za napredak i uspeh vojnog kolektiva.

— Ako se razvijaju tradicije vojnog kolektiva, time se u stvari razvija jedan vid pozitivnih interakcija. To su interakcije u longitudinalnom smislu, tj. u dužem vremenskom periodu, u smeni generacija koja se neprestano događa (za razliku od interakcija u transverzalnom smislu, tj. onih koje postoje u odnosu na jednu vremensku situaciju i jedan skup vojnika koji u to vreme sačinjavaju vojni kolektiv). Mnoge generacije su prošle kroz Devetnaestu diviziju od njenog osnivanja 1943. godine u Parčićima, (severna Dalmacija), do danas; jedni su u nju stupali, a drugi odlazili, ali za sve to vreme stalno su postojale interakcije između starih i novih vojnika, koje čak i danas postoje kad u tu diviziju stupaju vojnici da odsluže svoj kadrovski rok. Kad se novi vojnici upoznaju sa tradicijama te divizije, tj. sa njenim teškim borbama na Kninu, Gračacu, Gospiću i, najzad, sa njenim pobedonosnim nastupanjem prema Rijeci i Trstu, istorija te divizije postaće deo njihove vremenske perspektive.

Iako se u vojnom kolektivu menjaju njegovi pripadnici, ipak će se blagodareći tradiciji sačuvati »duh jedinice«. Sama reč »traditio« ukazuje da se stavovi, navike i način ponašanja prenose (ponekad je taj proces nesvestan, nenameran) sa starih na nove vojnike. Na taj način svi pripadnici vojnog kolektiva dobijaju specifično obeležje koje ga u izvesnom smislu razlikuje od drugih vojnih kolektiva. Tako su bili poznati »Krnijaši« (pripadnici bataljona »Marko Orešković«) po veselom i temperamentnom ponašanju za vreme odmora i dovrtljivošću u bombaškim akcijama, a »Gromovnici« (diverzanti Ivana Hariša, zvanog Gromovnik) po mirnom ponašanju dok su se nalazili u partizanskoj bazi i hladnokrvnosti, kad su pored neprijateljskih straža postavljali eksploziv pod železničke tračnice.

Za vreme rata vojni kolektiv može da povрати svoje snage posle svake borbe, samo ako se u njemu sačuvalo ono jezgro koje u sebi oličuje borbene tradicije vojnog kolektiva.

Novi vojnici treba što pre da se asimilišu sa kolektivom, pri čemu će im pomoći stariji vojnici upoznajući ih sa tradicijama dotičnog kolektiva i, uopšte, razvijajući druge pozitivne interakcije.

— Budući da će se operacije i u eventualnom ratu voditi zajedničkim naporima rodova i službi, a i radi jedinstva armije, potrebno je razvijati pozitivne interakcije među različitim vojnim kolektivima jer se pobjeda postiže samo njihovim koordiniranim dejstvima. Doduše, borba razvija duh saradnje i uzajamne pomoći među vojnim kolektivima na osnovu svesti o zajedničkim opasnostima; ali, ako se i u mirnodopskom periodu razvija taj duh, onda u eventualnom ratu neće biti nesporazuma i netrpeljivosti među vojnim kolektivima.

Još u miru treba voditi borbu protiv superiornog i nadmenog stava pripadnika jednog roda ili vida oružanih snaga prema drugom. Prilikom sportskih takmičenja, na primer, ne sme se dozvoliti da se razvije duh nezdrave konkurencije, jer ona slabi saradnju i uzajamnu pomoć u obuci i na manevrima.

Vojni kolektiv je u pravom smislu kolektiv — a ne grupa kao prosta suma, mehanički spojeni konglomerat ličnosti — zato što u njemu postoje pozitivne interakcije na osnovu kojih se gradi njegova organizacija i disciplina. Veza među njegovim pripadnicima ne određuje se spoljašnjim, formalnim oznakama već zajedničkim stavovima i shvatanjem u pogledu ciljeva rata. Osećanje pripadnosti naših vojnika kolektivu ne može se objasniti nekom instinktivnom potrebom (kao što objašnjavaju neki inostrani autori), već moralno-političkim jedinstvom, nastalim kao rezultat pozitivnih interakcija u vojnom kolektivu i navika kolektivnog života, koje su oni manje ili više stekli pre dolaska u armiju: u školi, omladinskim organizacijama, radnim brigadama, u fiskalnim društvima itd.

Neki pedagozi tvrde da u kolektivu čovek gubi svoje značenje kao ličnost. Naravno da se kod čoveka koji je

vaspitan u individualističkom duhu teže razvija osećanje pripadnosti kolektivu kad se on jednom nađe u njemu protiv svoje volje. Međutim, posve drukčije je sa čovekom u socijalizmu. Budući da ne postoje suprotnosti između društvenih i ličnih ciljeva čoveka u socijalizmu, kolektiv nije smetnja za njegov razvitak, već naprotiv, kako su još u svoje vreme istakli Marks i Engels, »samo u kolektivu ličnost postiže sredstva koja mu daju mogućnost svestranog razvitka...«¹¹⁵⁾

U našem vojnom kolektivu ličnost doista ima uslove za svestrani razvitak: u moralno-političkom pogledu, u pogledu opštih znanja i profesionalnog obrazovanja, u pogledu fizičkog vaspitanja i kulturno-umetničkog rada.

Vaspitanje osećanja

Pre svega, reč je o osećanjima koja su prožeta visokom idejnošću. To nisu prolazna emocionalna stanja već trajni emocionalni odnosi prema određenim stvarima opšteg značaja, koji se, međutim, ne obrazuju slučajnim asocijacijama, već svesnom aktivnošću izraženom u vidu ocenjivanja i odabiranja stvari. Kad je vojnik suočen sa nekim događajem, koji je značajan za njegov kolektiv, on ne samo da ga shvata, već istovremeno doživljava ljubav ili mržnju, oduševljenje ili razočaranje, divljenje ili gnušanje. To su one emocije koje je Lenjin okarakterisao kao »ljudske emocije bez kojih nije nikad bilo niti može biti ljudskog traženja istine.«¹¹⁶⁾

Osećanja vojnika koji se saživeo sa kolektivom gube lični karakter u bezbrojnim interakcijama kolektiva objedinjenog idejnim interesima. Zapravo, osećanja pojedinca i osećanja kolektiva se poistovećuju. Prema tome, individualno se u velikoj meri podudara sa kolektivnim. Kolektiv za vojnika postaje glavni izvor vred-

¹¹⁵⁾ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*, Том 3, стр. 75 (II изд.).

¹¹⁶⁾ В. И. Ленин, *Сочинения*, Том 20, стр. 217.

nosti i usmeruje njegova osećanja. Taj vojnik se neće povoditi samo za onim što mu lično donosi priyatnost ili korist, već on dobrovoljno prihvata i čak sam traži zadatke, čije je izvršenje vezano sa naporom, rizikom i žrtvom. U takvom kolektivu osećanja jednog vojnika postaju pristupačna osećanjima drugog vojnika. To je u stvari uslov za njihovo poistovećivanje, odnosno — na višem nivou — generaliziranje. Generalizirana osećanja mogu se po sadržaju smatrati moralno-politička pošto odražavaju ne samo mnogostrane lične odnose u kolektivu, već i njegove težnje čiji je smisao u konačnoj liniji moralno-politički.

Kad se kaže »moralno-politička osećanja« to je generički pojam za veći broj osećanja u vojnom kolektivu. Najvažnija bi bila: patriotsko i internacionalističko osećanje, osećanje pripadnosti kolektivu i osećanje drugarstva i prijateljstva. (Veoma teško je izdiferencirati moralno-politička osećanja, budući da različiti termini, koji se upotrebljavaju da bi se ona označila, nisu semantički precizirani. Sem toga, i sama priroda tih osećanja je takva da neka od njih sadržavaju elemente drugih. Dakle, to su više literarno-deskriptivni izrazi koji približno označavaju ove ili one složene emocionalne procese odnosno sentimente.)

Patriotsko osećanje je istovremeno ljubav prema domovini, mržnja prema neprijateljima, radost u vezi sa uspesima domovine kao i žalost ako je zadesi nesreća. Patriotsko osećanje se ne izražava verbalnim deklamacijama o ljubavi prema domovini već radom za njene interese. Pravi patriota ulaže sve fizičke i psihičke snage, za dobrobit domovine a spreman je da žrtvuje čak i život za nju.

Ljubav prema domovini nije osećanje koje nastaje samo po sebi, snagom nekih unutrašnjih nagona. Isto tako, vaspitanje patriotizma nije razvijanje nikakvog apstraktnog osećanja. Pojam domovine u svesti vojnika redovno je konkretan: to je njegova rodna kuća, porodica koja ga je vaspitala i škola u kojoj je naučio čitati

i pisati, to su njegovi vrsnici s kojima je odrastao, starijiiskusni ljudi koje cene i borci i invalidi iz prošlih ratova od kojih je saznao kako se bori protiv neprijatelja, to je železnička pruga koju je gradio i radionica u kojoj je naučio zanat, to je fiskulturno društvo u kom je stekao mnoge veštine i omladinska organizacija na čijim sastancima je živo diskutovao.

Stoga ljubav prema domovini treba razvijati najpre u vezi sa ovim predstavama vojnika a zatim postepeno prelaziti na šire razmere — u prostornom i vremenskom smislu — uvek vodeći računa o njegovom znanju i iskustvu. Tad se može govoriti o različitim krajevima naše zemlje, o pojedincima i kolektivima koji su učinili ovo ili ono patriotsko delo i o uspesima u izgradnji socijalizma kao delu čitavog naroda. Naša štampa često objavljuje primere patriotskih dela iz sadašnjosti i prošlosti: o vojnoj jedinici čiji su se pripadnici izlagali životnoj opasnosti da bi sprečili odronjavanje snažnih lavina na hidrocentralu, o kapetanu koji je uprkos velikoj opasnosti ostao poslednji na brodu da bi omogućio spasavanje nasukanog broda, o sedamdesetogodišnjem starcu koji je sa dva sina stupio u partizane, o bataljonu koji je izgubio dve trećine ljudstva i nastavio dalje da se bori, o partizanu koji je na gubilištu prkosio krvnicima i pozivao narod u osvetničku borbu, o partizanskom kuriru koji je u mukama umro ali ništa nije odao itd.

Takve i slične primere treba koristiti u vaspitanju patriotskih osećanja naših vojnika i to ne samo na časovima moralno-političkog vaspitanja nego uvek, kad god se za to pruži prilika. Na časovima vojne obuke, vojničkim sastancima ili u slobodnim razgovorima mogu se kao ilustracije iznositi u kontekstu odgovarajuće tematike, primeri patriotskih dela iz sadašnjosti i prošlosti, čime će se ne samo vaspitno delovati već i data tematika oživeti emocionalnim sadržajem. Vaspitanje patriotskog osećanja je dugotrajni posao, koji treba ostvarivati kroz različite forme rada i života vojnog kolektiva.

Naše shvatanje o patriotizmu isključuje mržnju i netrpeljivost prema drugim narodima. Za nas ljubav prema domovini je deo ljubavi prema čovečanstvu. Stoga pravo patriotsko osećanje bezuslovno pretpostavlja poštovanje svih naroda sveta a posebno ljubav i divljenje prema onim narodima koji se bore za svoju slobodu i nezavisnost. To znači da je patriotsko osećanje neraskidivo vezano sa *internacionalističkim osećanjem*. U tom smislu je u Programu formulisan zadatak komunističke Jugoslavije: »Komunisti će voditi stalnu idejnu borbu protiv svega što je uskogrudno nacionalističko, kao i protiv onoga što ugrožava nesmetani razvitak svake nacionalnosti... Oni će u širokim narodnim masama negovati duh zbliženja, uzajamnog razumevanja i međusobne pomoći među narodima Jugoslavije, ideju bratstva i jedinstva, kao i ideje proleterskog internacionalizma i zbliženja i prijateljstva među narodima uopšte, a suprotstavljajući se svemu što među narodima izaziva mržnju, nacionalne i rasne predrasude ili tendencije ka nacionalnim privilegijama.«¹¹⁷⁾

Osećanje pripadnosti kolektivu bitna je karakteristika moralno otpornog vojnog kolektiva. U onom vojnom kolektivu u kome je razvijeno to osećanje, ostvaren je princip: »svi — za jednog, a jedan — za sve«. To znači da kod svih pojedinaca postoji svest o tome da je njihova sudbina povezana sa sudbinom kolektiva, da njihovu najjaču zaštitu predstavlja kolektiv i da, ukoliko je u nevolji jedan član kolektiva, to istovremeno ugrožava sigurnost ostalih. Zato se osećanje pripadnosti pokazuje u stalnoj spremnosti vojnika da jedan drugom pomognu i kad je nužno da se žrtvuju i izlažu opasnostima za stvar kolektiva.

U vezi sa osećanjem pripadnosti kolektivu je i *osećanje prijateljstva i drugarstva*. Razvijati ovo osećanje znači stvarati iskreno prijateljstvo i drugarstvo u kolektivu — čime se istovremeno isključuje individualizam

¹¹⁷⁾ Op. cit., str. 367.

i egoizam. Osećanje prijateljstva i drugarstva, karakteristično za međusobne odnose u našem vojnom kolektivu, ne zasniva se samo na ličnim simpatijama već ima šire, idejno značenje. Ono je nespojivo sa tzv. familijarnošću pošto ima duboku principijelnu osnovu i predstavlja izvor za mnoge pozitivne interakcije u vojnom kolektivu.

Osećanje pripadnosti kolektivu, kao i osećanje prijateljstva i drugarstva, sprečava pojavu nostalgičnog raspoloženja, budući da je kolektiv vojniku zamena porodice. Sem toga, u takvom kolektivu vojnik se oseća sigurniji, lakše savlađuje teškoće i uspešnije kontroliše strah.

Osećanje pripadnosti kolektivu u eventualnom ratu će smanjiti i otklanjati osećanje osamljenosti, koje će se često pojavljivati zbog rastresitog poretka. Činjenica da će se eventualni rat voditi u rastresitom poretku, većem nego i u jednom ratu u prošlosti, ukazuje na važnost osećanja pripadnosti većem kolektivu — armiji kao celini; jer ukoliko su fizičke veze među jedinicama slabije, one moraju biti nadoknađene psihičkim faktorom. U tom pogledu istorija našeg narodnooslobodilačkog rata daje mnoge primere kako su se izolovane jedinice uspešno borile i kako su sačuvale ubojnu snagu blagodareći jakom osećanju pripadnosti svojoj glavnini. »Naše iskustvo u toku rata« — izjavio je maršal Josip Broz Tito glavnom uredniku »Narodne armije« 22. decembra 1953. — »pokazalo je da su pojedine jedinice bile odvojene, ali da su uvek mogle da se probiju i da su osjećale da, dok imaju oružje u ruci i svoju ubojnu snagu, uvijek mogu djelovati i spojiti se sa glavninom.«

Moralno-politička nastava bez formalizma i apstrakcija

Moralno-politička nastava, kao najorganizovanija forma moralno-političkog vaspitanja, ima za cilj da kod vojnika razvija znanja i pojmove o ulozi naše armije u

prošlosti i danas, o političkim događajima u našoj zemlji, o borbi progresivnih snaga u svetu itd. Međutim, da bi doista uticala vaspitno, da bi razvijala patriotsko osećanje i oduševljenje i, posebno, da bi bila lišena formalizma i verbalizma, treba je učiniti dostupnom, privlačnom i interesantnom za vojnike. Stoga je preporučljivo da se u većoj meri, u okviru moralno-političke nastave, koriste literarna (umetnička) dela pored već uobičajenih priručnika, udžbenika, referata, štampe i sličnog materijala.

Veliki vaspitni značaj imaju sledeća literarna dela: istorijski romani o Spartaku, Matiji Gupcu, Čapajevu i drugim legendarnim herojima iz naše i svetske književnosti, zatim, literarne biografije Marka Oreškovića, Save Kovačevića, Nikole Demonje, Staniše Opsenice, Ratka Pavlovića Čićka i drugih istaknutih revolucionara iz narodnooslobodilačkog rata, nadalje, romani i pripovetke naših autora koji su u literarnoj formi prikazali događaje i ljude iz naše revolucije kao i pesme partizanskih pesnika, koji su na upečatljiv način izrazili svoj gnev i prkos neprijatelju i svoju ljubav i odanost prema narodu. Čitajući i obrađujući doista dostupan, privlačan i interesantan tekst, vojnici će ne samo proširivati znanja o narodnooslobodilačkom ratu već će se oduševljivati za ovog ili onog literarnog heroja koji će u njihovoj predstavi postati idealni lik za podražavanje.

Podražavanje je karakteristično ne samo u ponašanju deteta već i odraslog čoveka. Dok dete podražava spoljašnje manire odraslog čoveka da bi se istaklo u sredini i pre vremena izdiglo iznad statusa koji je određen njegovom hronološkom dobi, odrasli čovek podražavanjem nastoji da usvoji osobine one ličnosti koja se naročito istakla pozitivnim delima i da na taj način sebi obezbedi položaj zaslužnog i uglednog člana društva. Da bi kod vojnika izazvao podražavanje, literarni heroj mora posedovati takve moralno-političke i vojničke osobine koje ga doista čine herojem.

Da se borci iz narodnooslobodilačkog rata ne bi prikazivali idealizirano već onakvi kakvi su stvarno bili, sa svim njihovim vrlinama i slabostima, preporučljivo je da se ponekad analiziraju i oni likovi iz literature koji doživljavaju prolazne psihičke krize ili borbu motiva. To su, na primer, iscrpljeni tifusari iz dela Eriha Koša »Il tifo«, zatim Rade iz dela Vukašina Mićunovića »Stvari«, neki likovi iz dela Milutina Vujovića »U susret zori« itd. U tim primerima borbe motiva većina pomenutih likova nalazi u sebi snage, savlađuje prolazne slabosti i nastavlja borbu.

Pri analizi literarnog heroja vojnika najpre impresionira ono što je neobično izrazito, a zatim, ocenjuju njegove postupke i razmišljaju o motivima i ciljevima kojima se rukovodio. Rezultat toga je želja da i oni njemu budu slični.

Časovi moralno-političkog vaspitanja na kojima se obrađuju heroji iz prošlosti, mogu se kombinovati sa filmom na temu iz narodnooslobodilačkog rata — kao što su: »Slavica«, »Živeće ovaj narod«, »Desant na Drvar«, »Kozara«, »Sam«, »Kroz granje nebo« itd. — i sa posećivanjem izložbi slika, skulptura i fotografije koje prikazuju našu borbu i naše heroje.

Svesna disciplina — neophodan uslov moralne otpornosti

U članu 2 »Pravilnika o vojnoj disciplini« JNA kaže se: »Vojna disciplina se zasniva na svesti svakog vojnika o uzvišenosti vojničke dužnosti i na ličnoj odgovornosti pred narodom i narodnom vlašću za zaštitu svoje domovine — Federativne Narodne Republike Jugoslavije.«

Šta znači da je disciplina svesna? Pre svega da su vojnici shvatili nužnost izvesnih pravila i odredaba kojih se moraju pridržavati i da od toga zavisi uspeh njihovog kolektiva: za vreme mira u obuci i nastavi uopšte, a za vreme rata u borbi. Ako su vojnici svesni ci-

ljeva zbog kojih postoji njihov kolektiv, oni će se dobrovoljno potčiniti vojnoj disciplini.

Bitni moment u vojnoj disciplini je potčinjavanje naređenjima starešine bez pogovora. Naređenje starešine je za vojnike zakon od kojeg nema odstupanja. Možda će se činiti da je takva disciplina »nedemokratska« i nespojiva sa armijom kojoj je namenjena progresivna uloga. Međutim, mogu se navesti mnogi primeri kad su oružane formacije radničke klase i drugih progresivnih snaga trpele neuspehe i poraze, pored ostalog, i zbog prevelikog liberalizma u pogledu vojne discipline. Ponekad pojedinci pokazuju samovolju ne pridržavajući se striktno naređenja i time dovode u kritičnu situaciju čitav vojni kolektiv (Najdrastičniji primer ignorisanja naređenja i svesnog odbacivanja bilo koje forme discipline su anarhisti, koji su u građanskom ratu u Španiji svojim držanjem i postupcima više nanosili štete nego koristili antifašističkim snagama.) Ako se imaju u vidu svi ti primeri onda će biti razumljivo zašto se u vojsci na takav način traži potčinjavanje starešini. To je uslov za organizovano dejstvo svakog vojnog kolektiva.

Maršal Josip Broz Tito 1942. godine u Statutu Proleterskih brigada na sledeći način je formulisao shvatanje o vojnoj disciplini, koje i danas nije ništa izgubilo na svojoj aktuelnosti. »Disciplina u brigadama je gvozdена. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svesti i političkom ubeđenju čitavog kolektiva kao celine da je takva disciplina neophodna radi uspešne borbe protiv svih neprijatelja.«¹¹⁸)

Značaj vojne discipline je porastao osobito danas kad su armije opremljene ABH i veoma usavršenim klasičnim naoružanjem. Ostvarivanje taktičkih zamisli u budućem ratu neće se moći zamisliti bez čvrste discipline. Pod takvim uslovima i najmanja netačnost u

¹¹⁸) Josip Broz Tito, *Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*, Beograd, 1949, str. 84-85.

izvršenju zadataka, nesporazumi ili čak i pojedinačni slučajevi kršenja discipline mogu prouzrokovati neuspjeh i od jedne dobre situacije stvoriti kritičnu.

Naše shvatanje o vojnoj disciplini zasniva se na marksističkoj formuli »sloboda je shvatanje nužnosti«. Istina, pravila i odredbe vojne discipline ograničavaju u izvesnom smislu krug aktivnosti vojnika. Ali ako se stvar gleda u širim razmerima, postaće jasno da je samo blagodareći vojnoj disciplini mogućna uspešna delatnost čitavog vojnog kolektiva i, prema tome, svakog njegovog pripadnika. Organizovani i disciplinovani život uslov je za slobodan razvitak svakog pripadnika vojnog kolektiva. U takvom vojnom kolektivu ono što je kolektivno-značajno za svakog pripadnika postaje i lično-značajno. On nastoji da ograniči svoje lične potrebe i da izmeni svoje navike koje nisu u skladu sa vojnom disciplinom. Šta više, kod njega će se razviti osećanje odgovornosti, a na dužnosti i obaveze neće gledati kao na nešto spoljašnje, tuđe i nametnuto.

Neophodno je ukazati da nije prvenstveni cilj vojne discipline da kod vojnika razvija navike spoljašnjeg ponašanja koje su u skladu s pravilima i odredbama vojne discipline. Formiranje takvih unutrašnjih pobuda, koje odgovaraju ne formalnom već suštinskom u pravilima i odredbama vojne discipline, i iz kojih disciplinovanost ponašanje proističe kao nešto neusiljeno, prirodno, svojstveno čitavom biću vojnika — cilj je vojne discipline. Na takav način shvaćeno disciplinovanost ponašanje neće biti otuđeno od ličnosti vojnika, već će biti izraz njegovih ubeđenja, unutrašnjih motivacionih sila.

Neki misle da sistem vojne subordinacije onemogućava razvitak inicijative i samostalnosti, koja se danas toliko traži od vojnika: ili se vojnik potčinjava, tad izvršava tuđu volju pod pretnjom i prinudom, ili dejstvuje upravljajući se svojim razumom i svojim pobudama. U potonjem slučaju, prema njihovom mišljenju,

ne može se govoriti o potčinjavanju i izvršavanju naređenja bez pogovora.

Taj problem se ne može posmatrati formalno-logički: »ili jedno ili drugo«. U svesnoj vojnoj disciplini nema protivurečja između potčinjavanja i samostalnosti, izvršavanja naređenja bez pogovora i inicijative. Šta više, svesna vojna disciplina se pojavljuje kao dijalektičko jedinstvo suprotnosti koja se međusobno dopunjuju. Prema tome, nije cilj vojne discipline u tome da se kod vojnika razviju automatizovane navike izvršavanja naređenja bez pogovora, lišene inicijative i razmišljanja. To bi bila slepa pokornost, koja se još uvek traži u nekim armijama (ali sve manje, jer se takva disciplina pokazuje neadekvatnom u savremenom ratovanju). S druge strane, prevelika samostalnost u mišljenju i delatnosti bez potčinjavanja narušava sistem vojne discipline i vodi ka anarhiji.

Zato protivurečive elemente treba uskladiti na takav način u praksi vojnog vaspitanja, da se ne bi otišlo ni u jednu ni u drugu krajnost. Sve ovo pokazuje sa koliko istančane osetljivosti treba danas prilaziti problemima vojnog vaspitanja.

Naše shvatanje o svesnoj vojnoj disciplini, koja se postižu u procesu moralno-političkog vaspitanja, nespojivo je sa krutom, mehaničkom disciplinom, koja se u nesavremenim i današnjim najamničkim vojskama postiže metodom »frustracija-agresija«, tj. nerazumnim ograničavanjem, drilom i zastrašivanjem. Vojnici, koji su podvrgnuti pod takav sistem discipline, u borbu stupaju više zbog toga da bi se oslobodili prigušenih osećanja i nerešenih unutrašnjih napetosti nego zbog nekih ideala. Karakterističan primer za to bila je armija pruskog kralja Fridriha II, a danas plaćene kolonijalne trupe. Od deklasiranih elemenata — avanturista, dešperatera i probisveta — formirati se može armija samo metodama oštrog kažnjavanja i ograničavanja.

Upornost nemačkih vojnika za vreme drugog svetskog rata može se objasniti i specijalnim metodama

vaspitanja u nacističkoj Nemačkoj. Kurt Levin pominje da je nacistički režim savetovao učiteljima osnovnih škola da ne objašnjavaju naređenja čak ni onda kad su deca mogla razumeti razloge. Na taj način kod njih su se razvijale navike slepe pokornosti.¹¹⁰) Docnije, kad su odrasli i stupili u vojsku, oni su se potčinjavali krutom sistemu discipline, podnosili lišavanje i ograničavanja i u porobljivačkim ratnim pohodima izvršavali naređenja koja se protive vojničkoj i opšteljudskoj etici. I u onim slučajevima, kad su se nalazili u okruženju i kad im je pretilo potpuno uništenje, nemački vojnici se nisu predavali već su se uporno branili ne pod uticajem nečeg uzvišenog već pod pritiskom vojnog mehanizma, s jedne strane, kao i zbog osećanja krivice i straha od kazne za počinjene zločine, s druge strane.

Kako se podiže i razvija svesna disciplina u vojnom kolektivu?

Ubeđivanje mora biti primarna metoda u podizanju i razvijanju svesne discipline. Ako vojnik shvata nužnost ovog ili onog zadatka, on će ga izvršavati uspešnije, sa većom voljom i oduševljenjem; drugim rečima, on će sebe »unositi« u taj zadatak. Na primer, ako je vojnik shvatio da vršenje stražarske dužnosti nije besmislen i nepotreban posao, kao što se to čini ponekad na prvi pogled, već da se time razvijaju takve vojničke navike, kao što su budnost i opreznost, o kojima zavisi bezbednost vojnog kolektiva osobito u ratu, on će biti u stanju da savlada dosadu, zamor i neprijatnosti koje redovno prate vršenje te dužnosti. Za svaki, pa čak i najmanji zadatak može se kod vojnika stvoriti pozitivna motivacija. Naravno da takva metoda iziskuje od starešine više vremena, više strpljivosti i više pažljivosti a ophođenju sa vojnicima nego metoda formalnog, administrativnog i birokratskog postupanja. Međutim,

¹¹⁰) Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts*, New York, 1951, p. 8.

bez obzira na to, ta metoda, koja je po svom karakteru duboko vaspitna, daje neuporedivo vrednije rezultate od kojih na prvo mesto treba istaći svesnu vojnu disciplinu.

Primeniti metodu ubeđivanja znači, pre svega, da je potrebno objasniti vojnicima pravila i odredbe vojne discipline. Jer, ako oni ne znaju šta im je dopušteno a šta nije, samo po sebi se razume da se od njih ne može očekivati disciplinovano ponašanje. Ovo naročito važi za mladiće koji tek stupaju u armiju. Iako mnogi elementi društvene i radne discipline iz građanstva vrede i u vojničkom životu, ipak postoji niz specifičnih zahteva u pogledu vojne discipline koje postavlja vojna služba. Njih treba objašnjavati na vojničkim sastancima, časovima moralno-političke nastave, vojne obuke i u toku drugih vojnih poslova. Pri tom je važno da vojnici shvate da disciplina nije svrha samoj sebi, već da bi se uspešno vodila borba u eventualnom ratu. Kad te proste istine postanu rukovodstvo za delatnost, kad one »uđu u meso i krv« svakog vojnika — tad će postojati doista svesna vojna disciplina.

Ako se starešine koriste ubeđivanjem kao primarnom metodom u podizanju i razvijanju svesne discipline u vojnom kolektivu, tad će oni imati manje prilike da pozivaju vojnike na odgovornost zbog košenja discipline, jer ubeđivanje istovremeno predstavlja svojevrsnu profilsku, tj. sprečavanje nedisciplinskih pojava. Nesumnjivo da je sa pedagoškog stanovišta bolje sprečavati nedisciplinske pojave nego preduzimati mere, kad je vojnik već izvršio disciplinski prekršaj.

Kad je reč o ubeđivanju kao primarnoj metodi u podizanju i razvijanju svesne discipline, neophodno je ukazati da je u pitanju proces vaspitanja u toku kojeg vojnici treba da shvate nužnost vojne discipline i na toj osnovi da izgrade navike disciplinovanog ponašanja. Međutim, kad starešina izdaje naređenje — kako u ratu tako i u miru — tada nema mesta ubeđivanju već samo doslednom izvršavanju. Potčinjeni u tom slučaju može jedino tražiti objašnjenje za ono što mu je nejasno.

U nastojanjima da se podigne i razvije svesna disciplina veoma značajnu ulogu ima *organizacija režima u vojnom kolektivu*. Čitav vojni kolektiv — vojnici i starešine — dužni su da se pridržavaju postavljenog režima. Dobra organizacija rada i života u vojsci disciplinuje i navikava vojnike da izvršavaju naređenja i zadatke na vreme, potpuno i tačno.

Najmanje odstupanje od režima može prouzrokovati popuštanje discipline u vojnom kolektivu. Na primer, šofer koji se ne nalazi u određeno vreme kraj svog kamiona, može izazvati nervozu i komešanje u odeljenju koje treba da bude transportovano radi izvršenja hitnog zadatka. Nervozu i komešanje još više će se povećati ako se uputi jedan vojnik da ga potraži, a šofer u međuvremenu dođe, ali zato nema onog koji je otišao po njega. Ako pilot, vođa odeljenja, uvodi u obrušavanje suviše nisko, time se neće samo poremetiti let ostalih aviona koji ga prate, već se mogu izazvati i teške posledice: udar u zemlju jednog ili više aviona. Ili, ako vojnici određeni za osiguranje strelišta ne vrše pravilno svoju dužnost može se lako desiti nesreća itd.

I starešine sa svoje strane mogu i nenamerno doprineti popuštanju discipline: na primer, čestim promenama u organizaciji vojnog režima, čemu su sklone neke starešine, stvara se poremećaj u životu i radu vojnika; protivurečnim naređenjima od strane dvojice ili više starešina izazivaju se zabuna i nesporazumi itd.

Čvrst režim od primernog je značaja za vojnu disciplinu. U onom vojnom kolektivu čija disciplina popušta, najpre će se poboljšati stanje ako se rehabilituje čvrst režim i ako se stalno kontroliše da li se njega pridržavaju svi vojnici. Kad vojnici prihvate režim kao način svog života, kad im on ne pada teško i kao nešto tuđe — sigurno je da će kolektiv, kome oni pripadaju, pokazati visoke rezultate u svim oblastima delatnosti.

Sa pedagoškog stanovišta osobito je značajan proces prilagođavanja novih vojnika na režim. Stupanjem u vojsku mladi vojnici počinju nov način života, koji se u priličnoj meri razlikuje od onog u građanstvu. Pravila i odredbe vojne discipline u većoj meri ograničavaju nego zahtevi reda i discipline u građanstvu. Ono što se u građanstvu smatra sitnicom i nije gotovo nikakav propust, u vojsci predstavlja često narušenje discipline. Stoga je razumljivo što mladi vojnici izpočetka teško podnose vojnu disciplinu. Tako je jedan mladi vojnici izjavio: »Lišavanje mnogih navika iz građanskog života na mene je najteže delovalo. Inače, posle sam stekao izvesne navike i postepeno se prilagodio novom načinu života. Samo još uvek osećam čežnju za rodnim krajem.¹²⁰⁾

Prema takvim vojnicima starešina mora biti veoma pažljiv i taktičan. Kao što iskustvo pokazuje, najpre je potrebno da im se objasne specifičnosti vojničkog života, da se upoznaju s pravilima i odredbama discipline i da im se postepeno daju lakši pa sve teži zadaci u okviru obuke i raznih vojnih zadataka. Na taj način će se uspešno prilagoditi novom životu.

Svesna disciplina u vojnom kolektivu razvija se postavljanjem konkretnih zadataka, odnosno naredjenjima. Ponekad starešine u slučajevima kad se vojnici ne pridržavaju pravila i odredaba vojne discipline, nadugo objašnjavaju kako se treba ponašati u vojsci. Reći su, doduše, u vaspitnom radu značajno sredstvo ali, ako starešine pri tom zaboravljaju da vojnicima postave konkretne zadatke, pomoću kojih će oni ispraviti svoje greške i nedostatke, onda se takav način rada ne može drukčije okvalifikovati nego kao verbalizam u vaspitanju. Samo izvršavanjem zadataka vojnici će postajati disciplinovani. Vaspitni značaj delatnosti treba uvek imati u vidu. U delatnosti vojnici ne samo da pokazuju

¹²⁰⁾ Stevo Jovanović, *Prilagođavanje vojnika na život u Armiji*, »Vojno delo«, 1963, br. 2, str. 6.

svoje pozitivne ili negativne sklonosti, već uz ispravno rukovodstvo i kontrolu razvijaju pozitivne a ograničavaju negativne sklonosti. Drugim rečima, oni stiču navike disciplinovanog ponašanja.

Radi održavanja discipline, u izuzetnim slučajevima mogu se primeniti *kazne*. One podstiču vojnike da razmišljaju o svojim postupcima koji nisu u skladu sa vojnom disciplinom, da shvate njihovu štetnost i da se poprave. Istovremeno kažnjavanje jednog pripadnika vojnog kolektiva ima profilaktičko značenje za čitav vojni kolektiv, jer se na taj način pomaže svim njegovim pripadnicima da razviju navike samokontrole i sprečavanja onih sklonosti koje dovode do narušavanja vojne discipline.

Kad je reč o kažnjavanju svakako treba imati u vidu prirodu prekršaja i uslove pod kojima se pojavio. Prekršaje, koji se pojavljuju zbog neznanja i lakomisenosti treba razlikovati od onih koji nastaju u stanju emocionalne labilnosti; ili, ne mogu se tretirati na isti način prekršaji koje je vojnik izvršio izazvan postupcima drugih kao i oni koji su nastali zbog samovolje i niskih pobuda pojedinaca.

U onim armijama, u kojima je vladao surov sistem vojne discipline, smatralo se da treba kažnjavati u svim slučajevima, pa čak i kad vojnici izvrše najmanje prekršaje. Naime, smatralo se da će disciplina biti bolja što se više kažnjava. (U nekim armijama još i danas ima takvog shvatanja.) Takvo shvatanje je pogrešno i nespojivo ne samo sa humanističkim moralom već i sa zahtevima savremene vojne pedagogije. Ako bi se kažnjavalo zbog najmanjih prekršaja, pretpostavimo zbog onih prekršaja koji se pojavljuju kao rezultat neznanja i lakomisenosti, tad će se kod vojnika razviti strah i zaziranje od starešina. Takav vojnik neće biti siguran u sebe, neće imati samoinicijative, a u borbi će se plašiti i neprijatelja. Stoga, naročito kad su u pitanju manje greške, treba više savetovati i opominjati a manje se služiti prinudnim merama. U svakom slučaju bilo

da je reč o manjim ili većim prekršajima, neophodno je da se vojnik pozove na odgovornost, opomene i savetuje, jer u protivnom će se uvrežiti pogrešna praksa i time povećati broj disciplinskih prekršaja. Međutim, u krajnjim slučajevima — ako je pozivanje na odgovornost izgubilo svaki vaspitni efekat — treba pribegavati i kažnjavanju.

Član 34 našeg »Pravilnika o vojnoj disciplini« glasi: »Pri izricanju kazne starešina je dužan da vodi računa o ličnom dostojanstvu i časti potčinjenog, da svestrano i objektivno prosudi učinjenu disciplinsku grešku, prouzrokovanu posledicu, veličinu štete, olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, kao i ponašanje izvršioca, pa prema tome izriče i kaznu tako da ona ima vaspitno značenje i da u punoj meri zaštiti interese službe i discipline.

Kazna se izriče postupno prema težini učinjene disciplinske greške i prema stepenu krivice izvršioca, vodeći računa pri tome o njegovom ponašanju i vršenju službe, dotadanjim kaznama i okolnostima pod kojima je disciplinsku grešku učinio, kao i o posledicama prouzrokovanim disciplinskom greškom.«

Vaspitno značenje kazne jeste u tome što ona podseća vojnike na njihovu odgovornost pred kolektivom. Kazna pomaže vojnicima da shvate da se njihovo ponašanje određuje, pre svega, interesima kolektiva. Stoga izricanje kazne jednom pripadniku kolektiva treba biti praćeno osudom čitavog kolektiva. Na taj način i kolektiv se opominje da je i on dužan da vaspitno utiče na pojedince — a to je u stvari najvažniji momenat u održavanju i razvijanju discipline.

Upoznavanje sa ratnom propagandom

Kad se objašnjavaju ciljevi naše borbe — a to je stalni zadatak moralno-političkog vaspitanja — svakako treba ukazati i na ciljeve ratne propagande. Oni se mogu svesti na sledeće: da se pokoleba vera vojnog kolektiva

u pobjedu, da se prouzrokuje razdor i nezadovoljstvo u njegovim redovima i da se najpre pojedinci a zatim ceo vojni kolektiv navede na predaju.

Što se tiče metoda i sredstava ratne propagande treba ukazati na sledeće:

— Psihološki rat će nastojati, osobito emocionalnim apelima, da izazove promene u psihičkom životu vojnika. Na taj način — kad ne može racionalnim apelima postići trajniji efekat kod ovog vojnog kolektiva koji se bori za pravednu stvar — ratna propaganda može postići izvestan kratkotrajan efekat kod pojedinih vojnika u vidu privremene ili parcijalne regresije moralne otpornosti. Stoga će se ona služiti, s jedne strane, lepim rečima koje izazivaju nostalgiju, i, s druge strane, pretnjama da bi zastrašila. Ako vojnici budu unapred znali za ove emocionalne apele i šta neprijatelj pomoću njih želi postići, oni će biti otporniji.

— Vojni kolektiv treba upoznati s time kako će ratna propaganda pokušavati da stvori netrpeljivost i razdor između vojnika i oficira i između samih vojnika. Ona će se obraćati vojnicima, govoreći im da njihovi oficiri izbegavaju opasnosti, da udobnije od njih žive, da su nesposobni. Sem toga, koristeći regionalne, nacionalne i religiozne razlike, pomoću ratne propagande pokušaće se podriti unutrašnje poverenje i kohezija vojnog kolektiva. Stoga je potrebno stalno jačati moralno-političko jedinstvo vojnog kolektiva, sa kojim će se suprotstaviti svim podrivačkim pokušajima ratne propagande.

— Vojni kolektiv treba upoznavati na koji način propaganda može zavarati politički nedovoljno budnog vojnika. U tom smislu potrebno je navoditi primere iz prošlosti i iz savremenih ratova za oslobođenje od kolonijalističkog jarma (na primer, falsifikovanje »El Mu-džahida«, zvaničnog organa Alžirskog fronta nacionalnog oslobođenja od strane »psihološke službe« francuske armije). Pažljivim čitanjem vojnici će primetiti for-

mulacije i navođenja koji nisu autentični i koji otkrivaju lažni karakter propagande.

— Kad se pojave neprijateljevi leci ili brošure, najbolje je pročitati ih pred vojnicima ukazujući im na netačnosti i nelogičnosti. Isto vredi i za emisije preko radija i glasnogovornika: odmah djelovati još u toku emisija. Za vreme drugog svetskog i korejskog rata u nekim armijama naređivalo se vojnicima da se povuku van dometa glasnogovornika ili da galame kako bi na taj način nadvikali protivničke pozive i učinili ih nerazumljivim. Takve mere za naše vojnike su nepotrebne. Međutim, iako »argumenti« neprijateljeve propagande neće nikad biti tako jaki da bi ih trebalo kriti od vojnika, ipak nije preporučljivo prepustiti vojnicima da ih sami komentarišu, jer najčešće sadrže izvesne smicalice i tako su »slatkorečivi« da mogu obmanuti politički nedovoljno zrele vojnike.

— Vojni kolektiv je potrebno upoznati sa sredstvima i tehnikom ratne propagande: kako se rasturaju leci pomoću specijalnih artiljerijskih zrna i avionskih bombi, kako se štampaju i ilustruju leci, kako se upotrebljavaju glasnogovornici u prvoj borbenoj liniji (bilo da su montirani na nekom pogodnom mestu ili na automobilu, tenku, transporteru, avionu ili motornom čamcu), kako se improvizuju govorne radio-emisije sa muzičkim i zabavnim programom, kako se neprijateljeva propaganda koordinira sa vojnim operacijama itd.

— Što se tiče glasina, koje mogu svojim podmuklim dejstvom izazvati latentnu paniku u vojnom kolektivu, najbolje je da ih starešine opovrgavaju činjenicama, na logičan i ubedljiv način. Ponekad je potrebno angažovati i stručnjake da iznesu podatke i daju objašnjenje. Na primer, ako se pojavi glasina da je kontaminirana hrana, zbog čega se kod vojnika može pojaviti strah i odbijanje da je prime, tada će oficir ABH službe zajedno sa intendantskim oficijom dokazati dozimetrijskim ispitivanjem, pa i upotrebom te hrane, neosnovanost glasina. Istovremeno će poučiti vojnike kako će

sami (pomoću dozimetra) da provere valjanost hrane. Ili, ako se pojavi glasina o »zagonetnoj bolesti« koja hara među decom u pozadini, onda je najbolje da merodavni predstavnik narodne vlasti i lekar zajedno iznesu podatke o netačnosti ili preuveličavanju neke obične dečje bolesti.

Sem toga, potrebno je upozoriti one pojedince koji zbog naivnosti i želje za senzacijama prepričavaju glasine, a samim njima nije jasan izvor tih glasina. Oni na taj način objektivno, iako nesvesno, služe neprijatelju. Često oni tvrde da su te glasine iz »pouzdanih izvora«. Međutim, događaji ih demantuju. Tada će starešina poučiti te vojnike da su glasine redovno lažne, posve iskrivljene ili preuveličane.

Najzad, da bi se sprečile glasine, organi za moralno-političko vaspitanje su dužni da stalno daju vesti i informacije sa fronta, iz zemlje i iz čitavog sveta (jer, glasine kruže onda kad nedostaju legalne vesti i informacije).

Iako je vrbovanje ratnih zarobljenika — sa ciljem da se upotrebe protiv svoje zemlje i armije — zabranjeno Ženevskom konvencijom, ipak se vršilo, a postoji velika verovatnoća da će se vršiti i u eventualnom ratu. Da ne bi došli nepripremljeni u zarobljenički logor (ako im se to ipak desi) pripadnici vojnog kolektiva treba da budu upoznati sa metodama koje su primenjene u ranijim ratovima nad ratnim zarobljenicima.

Znači, što će vojni kolektiv više znati o ciljevima, metodama i sredstvima ratne propagande i što će njegova politička svest biti veća, utoliko će njegovi pripadnici biti otporniji prema vrbovanju. (Za taj nehuman i nepošten postupak koriste se još neki izrazi: »prevaspitavanje«, »prepariranje« i »pranje mozga«.) Sem toga, treba ukazati na ogromnu korist pozitivnih interakcija u zarobljeničkom logoru, pomoću kojih pripadnici vojnog kolektiva podržavaju jedan drugoga u otporu protiv vrbovanja i pritiska.

OBUKA

Obuka je poseban vid namernih, planskih interakcija u vojnom kolektivu, koje bi se mogle okvalifikovati: od strane vojnika — kao učenje, a od strane starešine — kao poučavanje. Dakle, to znači da su istovremeno aktivni i vojnici i starešine. Starešine izlažu, objašnjavaju, eksperimentiraju, demonstriraju i naređuju; vojnici posmatraju, razumevaju, vežbaju, izvode praktične radnje, pamte i izvršavaju naređenja. Pri tom se i starešine i vojnici služe udžbenicima, geografskim kartama, slikama, skicama, grafikonima, modelima, oružjem, aparatima, transportnim sredstvima i ostalom vojnom opremom. Te interakcije se dešavaju u tačno vreme i na određenom mestu: u učionici, u kabinetu, na poligonu na zemljištu, u vazduhu i na moru. U rezultatu tih interakcija vojnici stiču znanja, veštine i navike iz opštevojne oblasti (strojevo pravilo, gađanje pešadijskim oružjem, pešadijska taktika itd.) i specijalne vojne oblasti (služba veze, inženjerijska služba, artiljerijsko osmatranje, pomorska navigacija, tehnika pilotiranja itd.).

Vaspitati moralno otporni vojni kolektiv ne znači samo podizati i razvijati njegovu političku svest. Pored toga, potrebna je i obuka kroz koju će njegovi pripadnici postati majstori svog posla: dobri strelci, artiljerci, tenkisti, avijatičari, mornari, vezisti, dobri padobranci itd. Obukom će porasti i njihovo samopouzdanje: oni će biti sigurni u svoje sposobnosti i spremni da uvek upotrebe svoje oružje.

Vaspitna obuka

Obuka mora kod vojnika istovremeno da razvija kako manuelno-tehničke sposobnosti i profesionalna znanja tako i ljubav prema oružju, osećanje dužnosti, patriotizam, veru u pobedu, navike disciplinovanog ponašanja, izdržljivost, stvaralačku inicijativu itd. Ako je obuka shvaćena kao deo vaspitanja — a to je jedino

ispravno — onda je ona uvek prožeta vaspitnim elementima, tj. elementima one celine čiji je sastavni deo.

Prema tome, moralno-političko vaspitanje i vojna obuka međusobno se prožimaju, uslovljavaju i upotpunjuju. Između njih ne postoji »demarkaciona linija«. Obuka, odvojena od moralno-političkog vaspitanja, bila bi jednostrana delatnost, bez oduševljenja i žive zainteresovanosti onih koji se obučavaju. Moralno-političko vaspitanje bez obuke bilo bi isuviše apstraktno i prazno, tj. nedovoljno za formiranje kompletnih vojnika. Zato je jedino u organskom jedinstvu vojne obuke i moralno-političkog vaspitanja moguće formirati hrabre, sposobne i disciplinovane vojnike.

Moralna otpornost je neraskidivo vezana sa ovladavanjem osnova opštih i specijalnih vojnih znanja. Vojnici koji poznaju osobine oružja i vešto njime rukuju, biće u stanju da adekvatno reaguju na neprijateljeve namere, da izdrže pritisak i preuzmu inicijativu. Svi oni koji su kao borci učestvovali u ratu dobro znaju da razvijene navike i veštine u rukovanju oružjem i korišćenju zemljišta imaju veliki značaj za uspeh u borbi.

Vaspitni uticaj vojne obuke na vojni kolektiv može se primetiti i u mirnodopskom periodu. Tamo gde se vojni kolektiv saživeo sa oružjem i opremom, tamo gde je obukom ostvareno jedinstvo čovek-mašina — zadaci se izvršavaju tačno i sigurno. U tom slučaju vojnici nisu deo mehanizma oružja ili opreme, već njihovi rukovaoci i upravljači. Zato oni pokazuju — osobito pri izvršavanju taktičkih zadataka — visoku stvaralačku inicijativu i snalažljivost. Slaba vojna obuka negativno se odražava na vojnike: njihova disciplina nije na visini, nedovoljno koriste mogućnosti oružja i opreme, nisu u stanju da realno procenjuju i nemaju smisla za saradnju.

Vojna obuka ne sme biti ograničena samo na vojno-tehničku stranu. U velikoj meri od starešine zavisi da li će se u procesu obuke iskoristiti svi momenti za podizanje političke svesti vojnog kolektiva. Poznato je da se vojnici sa većim zalaganjem unose u obuku i brže

razvijaju političku svest ukoliko je veće njihovo interesovanje za vojne probleme. Na konkretnim primerima starešine mogu kod vojnika da izazovu aktivno interesovanje, ukazujući im na ulogu i značaj obuke za povećanje borbene gotovosti. Na taj način oni će istovremeno razvijati kod vojnika i ljubav prema oružju.

Na primer, kad vojnici uče delove puške, na prvi pogled izgleda da na tim časovima oni imaju posla samo sa tehnikom i da ne postoje mogućnosti delovanja na njihovu svest i osećanja. Međutim, iskustvo govori da se i takvi časovi mogu iskoristiti u vaspitne svrhe. Objašnjavajući, na primer, nišane puške sarešina će pomenuti kako su partizani umeli vešto da koriste i one puške koje nisu imale kompletne nišane. Ili, kad se proučavaju delovi ručne bombe, koje se danas proizvode u našim fabrikama, starešina će živim rečima ispričati kako su partizani sami proizvodili ručne bombe od dinamita i vodovodnih cevi.

Taktička vežba iziskuje od vojnog kolektiva velike napore. U tim trenucima važno je da starešina podstakne vojnike da bi oni našli u sebi snage i izdržali u naporima. Na primer, pri planiranju vremena za izvođenje taktičkih vežbi mornaričkih jedinica, starešine idu namerno za tim da jedinice budu u što težim uslovima: noću, pri vetru, kiši, magli i hladnoći.

Da bi uspeh bio što veći starešine će, pre no što se krene na vežbu, ne samo objasniti mornarima da će se jedino tako prekaliti i steći neophodna znanja i veštine za rat, već će im ispričati i neki poduhvat naših mornara-partizana koji su pod istim ili čak težim vremenskim uslovima, ali sa daleko slabijim i neopremljenim brodovima, izvršavali složenije, teže i opasnije zadatke. Na taj način starešina će ih navesti da shvate istinu, poznatu svakom učesniku rata: da bi se postigao uspeh potrebno je više voditi računa o uslovima koji ga omogućavaju nego o ličnoj udobnosti.

Dakle, veoma je važno da se vojnicima objasni smisao i značenje svakog zadatka, svake taktičke radnje u

borbenoj obuci. Vojnopedagoško iskustvo pokazuje da su vojnici u stanju da izdrže velike teškoće i napore samo ako su svesni njihove nužnosti i svrsishodnosti.

Savremena obuka

Obuka ne sme biti orijentisana na prethodni rat, kao što je bio slučaj sa obukom bivše jugoslovenske vojske, već mora biti usklađena sa prirodom savremenog rata. Ovakav stav nikako ne isključuje korišćenje sopstvenih i inostranih iskustava iz prošlih ratova, ali modifikovanih s obzirom na nove uslove.

Ne bi trebalo shvatiti da savremena obuka nije mogućna u armijama koje ne raspolazu ABH oružjem. I armije opremljene tim oružjem samo mali broj ljudstva obučavaju u rukovanju njime, dok se celokupna armija uvežbava u zaštiti i korišćenju efekata njihovog dejstva. Savremena obuka može se ostvariti i u onoj armiji koja ne raspolaze ABH oružjem, pored ostalog i na taj način što će se na osnovu podataka iz literature i drugih izvora obučiti vojnici kako da se od njega zaštite. Zato u predgovoru knjige »Atomsko oružje i zaštita«, general-major Rade Bulat kaže: »Potreba da se svaki naš građanin, a pogotovu pripadnik naših oružanih snaga, upozna s karakteristikama atomskih oružja, s jedne, i s posljedicama koje će primjena nuklearne energije u vojne i nevojne svrhe izazvati, s druge strane, postaje iz dana u dan veća.«

Značaj pešadijske obuke

Kao što je pogrešno gledati na budući rat sa stanovišta diskontinuiteta — tj. da on neće imati nikakve veze sa prošlim ratovima — isto tako je pogrešno posmatrati ga sa stanovišta kontinuiteta — kao da je suština i jednog i drugog ista. Međutim, ako se ratovi posmatraju u jedinstvu diskontinuiteta i kontinuiteta, onda se može tvrditi da i pored najmodernije ratne tehnike ulo-

ga pešadije nije umanjena. Naravno da pešadija evoluirala kako u pogledu sopstvenog naoružanja tako i u pogledu taktike. Najzad, ako se ima u vidu mesto partizanskog rata u budućem ratu, značaj pešadijske obuke se pogotovu ne može osporiti.

Bez strojeve obuke ne može se zamisliti nijedna jedinica. Neposredni cilj strojeve obuke je da kod vojnika razvije navike u maršovanju, prestrojavanju i rukovanju oružjem na mestu i u kretanju. Na taj način, strojeva obuka se tesno povezuje sa borbenom obukom. Sasvim je razumljivo kad starešine izjavljuju da su redovno oni vojnici, koji su dobro savladali elemente strojeve obuke, mnogo snalažljiviji i uspešniji u borbenoj obuci i taktičkim vežbama od onih koji su se u strojevoj obuci pokazali slabiji. To istovremeno dokazuje koliko je značajna strojeva obuka za borbenu delatnost jedinice.

Još je Engels pridavao veliki značaj strojevoj obuci. »Šta više« — kaže on — »svaki iskusan vojnik reći će vam da navika na takve istovremene radnje — sigurnost oficirske komande koju prate dva-tri jasno odvojena zvuka (bata) koji pokazuju da svaki vojnik radi istovremeno kao i njegovi drugovi — ima veoma veliki moralni uticaj na bataljon. Na taj način vojnici stvarno dolaze do saznanja da oni zaista sačinjavaju jedno telo, da se potpuno nalaze u rukama komandira koji njihovu snagu može upotrebiti u najkraćem roku sa najvećim uspehom.«¹²¹⁾ Sem toga, on je istakao uticaj koji ima stroj na formiranje disciplinskih navika: »Za svaki pokret postoji određeni i pravilima propisani način izvršenja, pri čemu se pretpostavlja da je to onaj način kojim se postavljeni cilj može postići za najkraće vreme i sa najvećom mogućom pogodnošću za sve učesnike, a prema tome, i u najpotpunijem redu. Otuda proizilazi da je svako odstupanje od propisanog načina neizbežno

¹²¹⁾ F. Engels, *Izabrana vojna dela*, tom I, Beograd, 1953, str. 296.

povezano s izvesnim narušavanjem reda i nedostatkom pravilnosti, što kod posmatrača stvara ne samo utisak nemarnosti, već za sobom povlači i izvestan gubitak vremena i navodi vojnike da misle da su pojedine odredbe pravila čista besmislica.«¹²²)

Naravno, strojeva obuka se ne sme shvatiti kao sredstvo koje od vojnika stvara automata. Pored visoke discipline, tačnosti i koncentracije pri izvršavanju naređenja, eventualni rat će, više nego ijedan rat u prošlosti, od vojnog kolektiva tražiti samostalnost, inicijativu i brzinu mišljenja. Često će vojni kolektiv — kad iz bilo kojih razloga izgubi vezu sa štabom i pretpostavljenima — samostalno donositi odluke. Zato se danas ističe da niže jedinice dobijaju sve veći značaj. Kad je reč o obuci onda je svakako preporučljivo da se pri njenom izvođenju niže jedinice dovode što više u takve situacije u kojima će biti primorane da samostalno odlučuju i postupaju.

I pored atomskog oružja, vatra pešadijskog naoružanja nije izgubila značaj. Njena primena naročito dolazi do izražaja u odlučujućim momentima borbe pa stoga mora biti tačna i pravovremena. Da bi se ovo postiglo neophodno je pravilno rukovati oružjem i imati istančane navike u gađanju. To se, naravno, postiže dobrom obukom u gađanju pešadijskim naoružanjem.

Dešava se da mladi vojnici steknu ispravne psihomotorne navike »gađajući« manevarskim metkom, ali kad dobiju bojeve, zbog strepnje i iščekivanja, njihove ruke postaju nemirne, oni zatvaraju oba oka i grubo okidaju. Dobija se utisak kao da je kod njih posve poremećen sistem ranijih psihomotornih navika. Međutim, takvi vojnici se mogu uz pomoć starešina osloboditi negativnog efekta strepnje i iščekivanja. Evo kako: starešina će sam napuniti pušku sa 5 metaka, od kojih će poslednji biti bojevi. 4 metka će vojnik ispaliti posve mirno, ali će mu ruka zadrhtati pre no što ispali bojevi

¹²²) Op. cit., str. 297.

metak. Zatim će mu starešina dati nov okvir, u kome će 2 metka biti bojeva. Za jedan će mu skrenuti pažnju a za drugi neće. Bojevi metak, za koji vojnik nije znao, pogodiće metu dok će »podmetnuti« najverovatnije opet promašiti. Posle toga će starešina ubaciti 3 bojeva metka sa kojima neće upoznati vojnika. Ovakvim vežbanjem kod vojnika će se razviti pravilne psihomotorne navike u gađanju bojevim mecima.

Sem toga, veoma je važno da vojnici tako upoznaju pešadijsko oružje da ga u slučaju zastoja samostalno i u najkraćem roku mogu osposobiti za dalje dejstvo.

Na taktičkim vežbama elementi strojeve obuke i obuke u gađanju pešadijskim naoružanjem sjedinjuju se u situaciji koja u izvesnom pogledu liči na ratnu. Pri tome se stečene navike dalje razvijaju time što postaju praktičnije s obzirom na namenu. Pre svega, vojnici se navikavaju maršovanju pod različitim uslovima. Zatim, u zavisnosti od karaktera zemljišta i protivničke vatre, pronalaze najadekvatnije pravce i načine kretanja. Sem toga, vojnici se uče da u najpogodnijem momentu otvaraju vatru i da je celishodno koriste, da gađaju iz različitih stavova, da u presudnom momentu bacaju bombe, da dejstvuju vatrom u pokretu, da u toku borbe premeštaju oruđe i da svoju vatru usklađuju sa vatrom drugih jedinica i rodova.

Pošto se na taktičkim vežbama upotrebljava manevarska municija, često se pojedini vojnici tako sporo i nezaklonjeno kreću po otkrivenom zemljištu, da bi u prvoj borbi bili sigurno pokošeni neprijateljevom vatrom. Zato starešina treba na to da ih upozori i objasni od kolike je važnosti pravilno kretanje na bojnom polju. U prošlim ratovima se pokazalo da je od delića sekunde ili jednog skoka zavisio život. Da bi njegova ukazivanja bila ubedljivija on može navesti i konkretne primere. Sem toga, dešava se da pojedinci prerano otvaraju vatru čime nepotrebno otkrivaju položaj — a što u pravou borbi može u presudnom momentu osujetiti uspeh či-

tavog vojnog kolektiva, koji je uložio dosta napora da bi prikrivenim kretanjem zaposeo taj položaj.

Starešina je dužan da vodi računa o pojedinim vojnicima i njihovim postupcima («razdeo obuke pojedinca») i da istovremeno usklađuje dejstvo vojnog kolektiva kao celine. Na taj način će pešadijska obuka razvijati kod vojnika ne samo navike samostalnog dejstva i kretanja po zemljištu već i osećanje da oni pripadaju celini i dejstvuju za celinu. Usklađivanje elemenata individualnog i kolektivnog je, uopšte uzev, važan zahtev za uspešno funkcionisanje vojnog organizma, ali on se nigde tako imperativno ne postavlja kao u pešadiji.

Obuka bez formalizma

Ako vojnik mehanički uči bez dovoljno razumevanja i ako »znanje« stečeno na takav način ne može primenjivati u praksi — to je formalizam. Očigledno je da to nije pravo znanje već skup fraza čije značenje vojnik ne razume. On je zapamtio nazive delova oružja i naučio verbalno pravila rukovanja oružjem, ali zato što ne razume njihovu suštinu on nije u stanju da upotrebi oružje. Uzroci formalizma u obuci uglavnom leže u apstraktnim predavanjima, u izlaganjima odvojenim od života i prakse, u nedovoljnom korišćenju očiglednih sredstava, u slabom aktiviranju vojnika za vreme časa itd. Nesumnjivo da je u pitanju slab rad nastavnika.

Evo jednog primera. Nastavnik objašnjava automat. Najpre nabraja pojedine delove, zatim prilično oskudnim i nerazumljivim rečima pokušava objasniti njihovu funkciju i naposletku daje definiciju automata («kao pešadijskog oružja za uništavanje neprijatelja vatrom u bliskoj borbi»). Nakon toga traži da mu vojnici nabrajaju delove i daju definiciju automata. Pri tome smatra velikom greškom ako neki vojnik ne nabroji delove po onom redu kako ih je on izložio i ako definiciju ne kaže istim onim rečima koje je on upotrebio. Iako, najzad,

vojnici uspevaju čestim ponavljanjem da nauče napamet delove automata i njegovu definiciju, ipak ne razumevaju njegovu funkciju i namenu. Posle časa nijedan vojnik nije u stanju da rastavi i sastavi automat. Sigurno je da će tako »obučeni« vojnici i na gađanju pokazati slabe rezultate.

A kako sprečiti formalizam u obuci?

Najpre treba zainteresovati vojnike za čas. Na primer, ako je cilj časa da se vojnici upoznaju sa bojnim otrovima, onda nastavnik može početi sa kratkim uvodom u kome će im ispričati kakvo su iznenađenje Nemci priredili Britancima kad su, prvi put u istoriji ratovanja 1917. godine, na frontu kod Iprea u Francuskoj, upotrebili bojne otrove. Ili, da bi se vojnici zainteresovali za brzo i tačno čitanje topografske karte, potrebno im je ukazati da je ona korisna ako bi se, na primer, slučajno u ratu odvojili od svoje jedinice.

Zatim, starešina mora voditi računa o tome kako vojnici razumeju novi materijal, da li zahvataju (misle) suštinu mehanizma ovog ili onog oružja. Zato je važno da ga posmatraju kako u stanju mirovanja tako i u dejstvu. Šta više, preporučljivo je da se vojnici aktiviraju ne samo vizuelnim i auditivnim opažanjima već i manuelnom delatnošću. Kad su vojnici razumeli suštinu mehanizma može se preći na vežbanje, tj. često ponavljanje onih radnji koje su neophodne da bi se oružje stavilo u dejstvo. Na primer, ako je pitomac vazduhoplovno-letačke škole razumeo suštinu kretanja aviona u vazduhu (a ona je sadržana u aerodinamičkim zakonima) i ako je razumeo u čemu se sastoji rad palicom, gasom i nožnim komandama pri sletanju i poletanju, on mora stečeno znanje uvežbavati čestim ponavljanjem da bi naučio tehniku pilotiranja. Zato će izvršiti niz poletanja i sletanja, najpre uz pomoć nastavnika a zatim samostalno.

Da bi pri ponavljanju radnji stekao trajne navike i veštine, veoma važno je da vojnik poznaje efekat svakog ponavljanja, jer će u sledećem nastojati da otkloni

greške koje je činio u prethodnom i na taj način će sigurnije izvršavati svrsishodne radnje. Naravno, ako mu pri tom nastavnik ukazuje šta je dobro a šta loše, on će brže sticati ispravne navike i veštine.

I pri školovanju oficirskog kadra mogućan je formalizam. Danas se od oficirskog kadra traže, više nego ikad, osobine kao što su: stručnost, inicijativa i samostalnost, jer će atomsko oružje brže i temeljitije menjati situaciju na bojnopolju nego klasično oružje u prošlim ratovima. Zato što guši i sprečava te osobine, zato što upućuje na šablonsko rešavanje problema, formalizam je veoma štetan u bilo kojim vidovima obuke (nastave) se pojavljivao — protiv njega treba voditi borbu.

Upoznavanje sa partizanskim ratovanjem

Ovaj zahtev je posebno istaknut zbog značaja koji danas po opštem priznanju ima partizansko ratovanje. Naše iskustvo iz narodnooslobodilačkog rata je bogato — ali još uvek nedovoljno obrađeno. Zato je maršal Josip Broz Tito rekao:

»Ja sam se uvjerio da ljudi u inostranstvu, u drugim armijama, pokazuju veliko interesovanje za naša iskustva, utoliko prije treba da ih izučavaju naši ljudi, i to više nego dosad. Nažalost, u našim vojnim školama posvećuje se tome premalo pažnje, iako tome treba naročito danas posvetiti pažnju. Razumije se, iskustvo iz prošlog rata mora se kombinovati s perspektivom budućeg rata, sa savremenim sredstvima, sa drukčijom metodom ratovanja. Još jedanput bih naglasio značaj moralnog faktora koji baš u takvom načinu ratovanja igra prvenstvenu ulogu. Snalažljivost pojedinaca, snalažljivost i samostalno odlučivanje komandira i komandanata igraće ogromnu ulogu i zato treba crpsti pouke iz našeg oslobodilačkog rata, iz kojeg imamo mnoga iskustva. Svaka ofenziva, i ne samo ofenziva i pojedini

manji sukobi, dali su bogat materijal za izučavanje i to treba prenositi na naše ljude». (Narodna Armija, 6. okt. 1955.).

Na koji način da se danas vojni kolektiv upozna sa taktikom partizanskog ratovanja?

Postoje dva načina: prvo, da njegovi pripadnici proučavaju radove naših autora, u kojima se opisuje i objašnjava taktika partizanskog ratovanja kao i istorijske materijale iz narodnooslobodilačkog rata, i drugo, vežbe iz partizanskih dejstava.

Što se tiče radova naših autora, moglo bi se reći da je u njima materijal iz narodnooslobodilačkog rata osvetljen sa stanovišta današnjice i budućnosti. Šta više, taj materijal je osnova za dalje produbljivanje i razvijanje naših misli o odbrani zemlje u eventualnom ratu.

Od istorijskih materijala svakako je najkompletniji onaj koji se nalazi u »Zbornicima dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda«.

Pri proučavanju treba razmatrati mogućnosti evolucije i modifikacije metoda dejstava naših jedinica iz narodnooslobodilačkog rata — ne zapostavljajući pri tom i iskustva inostranih partizanskih ratova — s obzirom na prirodu eventualnog rata.

Pri uvežbavanju vojnog kolektiva naročito je neophodno obratiti pažnju na sledeće vidove partizanskih dejstava: napad na objekte za vezu i komandovanje u pozadini protivnika; napad na snabdevačke kolone, skladišta, baze i železničke ešelone; napad na aerodrome, artiljeriju, raketne jedinice i jedinice koje se kreću ka frontu; napad na naseljeno mesto odnosno dejstva partizanskih grupa u njemu i sadejstvo sa jedinicama koje napadaju spolja; zaprečavanje i rušenje komunikacija; napad na transportne brodove u vožnji i sidrištu i lučka postrojenja; proboj iz okruženja; odbranu od vazdušno-desantnih jedinica; evakuaciju ranjenika ili nekog važnog materijala itd.

Iako je iznenađenje elemenat koji se želi postići u svim borbenim dejstvima, ono nigde nije toliko poželjno kao u partizanskom ratovanju. Da bi ga postigle, partizanske jedinice vrše brze pokrete, često menjaju mesto boravka, u velikoj tajnosti pripremaju akcije, napadaju noću i iz zaseda, služe se lukavstvom itd.

Realistička obuka

Pri izvođenju taktičkih vežbi treba stvarati takve uslove koji će biti najbliži ratnim. Ovo se postiže, sa manje ili više uspeha, na različite načine.

Poseban problem predstavlja vatra. Na manevrima i dvostranim taktičkim vežbama manevarska municija i razna imitaciona sredstva, na primer »simulatorne« atomske eksplozije, bleđa su zamena prvoj vatri. Zato je bilo pokušaja da će bar iz streljačkog naoružanja ispaliti i po koji bojevi metak, da bi se upozorili vojnici da poštuju vatru. Međutim, iz razumljivih razloga ovakav način se ne može masovnije i redovnije primeniti. Zasad se najrealističnija borbena situacija postiže združenim bojevima gađanjima ili jednostranim taktičkim vežbama sa bojevom municijom u kojoj učestvuju čak i artiljerija pa i avijacija.

Iako takva obuka ni izdaleka nije izraz prave ratne situacije, budući da nema živog neprijatelja, ipak u takvoj improvizovanoj situaciji vojnici stižu izvesna iskustva koja ih čine moralno otpornijima.

Da bi situacija u obuci što više odgovarala pravou ratnoj, potrebno je:

Što više izvoditi obuku noću, budući da je veština u upotrebljavanju oružja i zemljišta noću jedan od dokaza visoke borbene gotovosti vojnog kolektiva za eventualni rat. Stoga je veoma važno osposobiti vojnike da noću osmatraju i uočavaju ciljeve, da gađaju, prisluškuju i razlikuju šumove, prema senkama ocenjuju konfiguraciju tla, veličinu i oblike predmeta, da vešto rukuju složenim aparatima, da pomoću kompasa održa-

vaju pravac u šumi i na dugim odstojanjima, da savlađuju prepreke, da plove po moru i pristaju uz obalu bez korišćenja svetla, da poleću i sleću uz pomoć veoma slabih svetlosnih signala itd.

— Što više dovoditi vojni kolektiv u nepredviđene situacije u kojima će njegovi pripadnici razvijati sposobnost brzog mišljenja i brzog protivdejstva. Takve situacije će biti utoliko svrsishodnije ukoliko kolektiv nije u stanju da se poveže sa višim štabovima i ukoliko su njegova protivdejstva rezultat njegove inicijative. Evo nekoliko takvih situacija, koje zahtevaju brze procene i smele odluke: kako da se stvori plan vatre za proboj iz neočekivanog okruženja, kako da se uništi kombinovani padobransko-helikopterski desant, ili odbije neočekivani juriš pešadije i tenkova, kako da se spreči pomorski desant, kako da se postupi u susretu sa jačim neprijateljem, ili kako se izvući iz neprijateljske zasede, koje mere da se preduzmu pri nailasku na kontaminirano zemljište ili u slučaju napada avijacije itd. Isto tako, signali za uzbunu u toku maršovanja ili za vreme logorovanja, stvaraju neočekivane situacije, u kojima se vojni kolektiv uči da adekvatno reaguje.

— Izvoditi obuku na teškoprohodnom zemljištu, i po nepovoljnim vremenskim uslovima da bi se vojni kolektiv prilagodio na napore. Veoma su korisne danoćne vežbe jer, s obzirom na napore koji se pri tom iziskuju, one najviše odgovaraju borbenoj stvarnosti. Na takvim vežbama vojnici će naučiti kako da se kreću u otežanim uslovima, kako da savlađuju reke, kako da uređuju logore i kako sami da priređuju hranu. One se mogu izvoditi po niskoj ili visokoj temperaturi, po kiši, magli i nevremenu.

— Tražiti od vojnog kolektiva da se ukopava i maskira u svakoj situaciji, jer će te mere predstavljati veliku zaštitu u budućem ratu.

Na taktičkim vežbama se dešava da se vojnici ispočetka redovno i dobro ukopavaju i maskiraju, ali zbog čestih pokreta i zamora sve više zanemaruju te mere.

Ponekad se smatra da je nepotrebno u mirnodopskim uslovima mnogo insistirati na ukopavanju i maskiranju, jer će vojnici u ponovnoj ratnoj situaciji, »kad im bude zujalo oko ušiju« to sami činiti. Međutim, iako je tačno da se čovek u nuždi snalazi i za relativno kratko vreme stiče veliko iskustvo, ne treba zaboraviti da to iskustvo on skupo plaća, ako nema prethodnih navika koje će mu pomoći da u prvim trenucima kritične situacije adekvatno reaguje.

Ovom prilikom može se ukazati na jedno od mnogih protivurečja karakterističnih za atomski rat: s jedne strane, on će tražiti stalne i brze pokrete što je svojstveno manevarskom ratu, a s druge, fortifikacijske i maskirne mere svojstvene pozicijskom ratu. To istovremeno govori o tome koliko će za vojnika biti naporan takav rat.

Što se tiče maskirne discipline, veoma je važno da se vojnici nje pridržavaju ne samo danju već i noću, pošto danas postoje specijalni aparati pomoću kojih je moguće otkrivati ciljeve i noću.

— Izvoditi brze pokrete (ponekad i sa gasmaskama na licu), u ograničenom vremenu i sa određenim zadacima, preko zemljišta koje je »radioaktivno«, a posle toga izvršiti »dekontaminaciju« oružja, odeće i obuće, da bi se na taj način vojni kolektiv u imaginaciji prilagodio na jedan aspekt atomskog rata.

Očigledno je da ovakva obuka traži od vojnika veliku izdržljivost. Međutim, ona je opravdana jer će teškoće i naponi u eventualnom ratu biti neuporedivo veći nego i u jednom ratu u prošlosti. Uostalom, ne može se kod vojnika razvijati izdržljivost ako se ne stavljaju u takve situacije u kojima bi on pokazao tu osobinu. Kad se obuka izvodi na ovakav način vojnicima treba objasniti zašto se podvrgavaju teškoćama i naporima i kad oni shvate tu nužnost lako će ih i podnositi. Naravno, ako se pri tom traže preterana i nerazumna naprezanja — neće biti pozitivnog vaspitnog efekta.

U ovakvoj obuci stečen repertoar borbenih navika i veština pokazaće se svrsishodnim u eventualnom ratu. U opasnosti, koju će stvoriti atomski napad, vojni kolektiv će imati samopouzdanja i neće reagovati neorganizovano, već će za relativno kratko vreme staviti u pokret stečene navike i veštine, i njegova će delatnost postati potpuno adekvatna ne samo u smislu samoodbrane već i napada.

Doduše, zbog emocionalnog uzbuđenja jedan deo vojnog kolektiva neće biti u stanju da odmah adekvatno reaguje (kratki period iznenađenja), ali će pokrenuti moralno otporniji deo kolektiva. Na taj način organizovanom delatnošću u velikoj meri će se smanjiti strah u vojnom kolektivu kao celini.

TELESNO VASPITANJE

Telesnim vaspitanjem kolektiv postaje ne samo fizički već i moralno otporniji. Stoga je telesno vaspitanje veoma važan vid vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva.

Rat od vojnika traži ogromno naprezanje snaga. Bez obzira na brojna transportna i druga sredstva — koja će, istina, olakšati vojnicima pokrete i snabdevanje — najnovija tehnika, u celini uzev, učiniće rat neuporedivo težim i napornijim od bilo kojeg u prošlosti. Da bi oni prebrodili sva iskušenja i održali moralnu otpornost za duže vreme, pored visoke svesti o ciljevima borbe i poznavanja vojne veštine, neophodno je da budu i fizički svestrano pripremljeni.

Nekad se smatralo da je telesno vaspitanje u vojci — sa posebnim planom i programom — nepotrebno i da je dovoljna samo borbena i strojeva obuka. Međutim, ni borbena ni strojeva obuka same po sebi nisu u stanju da razviju one fizičke osobine koje se traže danas, osobito kad je reč o atomskom ratu.

Vojnu obuku i telesno vaspitanje neophodno je posmatrati kao delatnosti koje se međusobno dopunjuju.

Telesnim vaspitanjem vojnici stiču one fizičke osobine i veštine koje olakšavaju savlađivanje različitih elemenata vojne obuke, a posebno borbene obuke. S druge strane, ako telesno vaspitanje sadrži izvesne elemente borbene obuke, tj. ako je *specifično* vojnotelesno vaspitanje, onda će doista u najvećoj meri odgovoriti svojoj nameni.

Telesno vaspitanje u našoj armiji u stvari je nastavak telesnog vaspitanja koje se sprovodi u vanarmijskim organizacijama, ali pod novim uslovima i sa novim elementima u sadržaju. Sama činjenica da je jedan član novog Ustava naše zemlje posvećen telesnom vaspitanju govori o tome koliko je ono važno: »Društvena zajednica« — kaže se u 56. članu — »naročito opština i radna organizacija, stvaraju uslove za razvoj fizičke kulture, kao i za odmor i razonodu građana, i pružaju podršku inicijativi građana i njihovih udruženja u ovim oblastima.«

Telesno vaspitanje povezano sa borbenom obukom

Ovo se ostvaruje planiranjem i izvođenjem posebnih vežbi, kao što su: vežbe puškom, prikrivena kretanja (puzanje, kretanje četvoronoške i pognuto kretanje), penjanje i spuštanje po konopcu, prelaz po konopcu koji je razapet horizontalno ili prelaz po gredi, skokovi preskoci, skokovi u dubinu, nošenje druga (na leđima, u naručju, na jednom ramenu, puzeći potrbuške itd.), otpori, savlađivanje prepreka (puzanjem ispod žičane bodljikave mreže, preskakanjem rovova itd.). Zatim, poučavanjem vojnika: u veštinama *borenja*, kao što su: borba puškom (sa bojonetom i udarci puškom), džudo, samoodbrana (oslobođenje zahvata ruke, vrata, glave, odbrana od napada nožem, puškom itd.), boks i hrvanje.

Svestrano telesno vaspitanje

Ono ne razvija kod jednih vojnika izdržljivost, kod drugih snagu, kod trećih brzinu a kod četvrtih gipkost i okretnosti, već kod svih sve te sposobnosti. To su još u svoje vreme shvatili stari Grci koji su, rukovodeći se vojnim potrebama, uveli »pentatlon«, tj. sistem takmičenja u pet obaveznih disciplina: trčanju, skakanju, bacanju diska i koplja. Stoga, današnja težnja ka uskoj specijalizaciji u sportu (bez široke opštegimnastičke osnove) radi postizanja rekorda nije u skladu sa zahtevom svestranog telesnog vaspitanja. Taj zahtev se, pored ostalog, zasniva na važnoj anatomsko-fiziološkoj činjenici da se čovečiji organizam razvija u jedinstvu i uzajamnoj zavisnosti svih organa. Što je viši stepen razvitka snage, izdržljivosti, brzine, gipkosti, i okretnosti to je bogatiji repertoar motornih navika; što je bolje zdravlje vojnika to je mogućno lakše ostvariti njegovu opštu i specijalnu obuku.

Kako da se postigne svestrano telesno vaspitanje vojnog kolektiva? Mogu se predložiti sledeće forme, koje su, s obzirom na raspoloživa sredstva i mogućnosti najprikladnije: opšta gimnastika, sportske igre, atletske i druge discipline.

Opštom gimnastikom vojnici razvijaju najrazličitije grupe mišića, veštije pokreću čitavo telo, a posebno udove, stimulišu one funkcije organa, koje su zbog nedovoljnog ili jednostranog kretanja popustile, i ispravljaju izvesne nedostatke i greške u držanju tela. Zato su neophodne one gimnastičke vežbe koje su sastavljene od elementarnih pokreta iz svakodnevnog života (ali u intenzivnom vidu) i od pokreta kojih nema u svakodnevnom a pogotovo u vojničkom životu.

Evo nekih vežbi: podizanje i širenje ispruženih ruku u visini grudnog koša i ponovo spuštanje uz bedra sa dubokim disanjem, razlabljivanje mišića ruku i nogu, skokovi ili trčanje na mestu sa čučnjevima, razgibavanje leđnih i trbušnih mišića saginjanjem i ispravljanjem

(sa zabacivanjem unazad) gornjeg dela tela, pokreti vrata i glave, stiskanje šake u visini glave sa istovremenim napinjanjem mišića i naglim trzajem lakta unazad, hodanje u čučnju, kretanje u poskocima na jednoj nozi, skokovi u trčanju, trčanje u cik-cak, trčanje sa okretom od 180°, trčanje sa zaustavljanjem, trčanje sa naglim bacanjem na zemlju, trčanje u naletima itd. Različiti pokreti, koji sačinjavaju te vežbe, mogu se kombinovati i na taj način će se dobiti nove vežbe.

Opšta gimnastika se primenjuje, sem toga, kao pripremna i dopunska aktivnost za sportske igre, atletske i druge discipline.

Sportske igre se izvode sa kolektivom kao celinom, pri čemu postoji unutrašnja zavisnost i uslovljenost u aktivnosti njegovih pripadnika. Sve sportske igre imaju određena pravila. Dinamične su i zanimljive budući da se izvode u vidu takmičenja. Blagodareći pravilima, aktivnost igrača se usmerava ka određenom cilju, a sama igra dobija u sadržaju. Pravila određuju način vođenja igre (s obzirom na vreme i prostor), šta je dopustivo a šta nije u toku igre i kako se boduju (ocenjuju) rezultati. Pod takvim uslovima igra iziskuje kako plan i odgovarajuću taktiku tako i koordinaciju i saradnju među učesnicima. Sem toga, igra podstiče na dovitljivost, inicijativu i stvaralačku aktivnost.

Evo nekih sportskih igara prikladnih za vojni kolektiv: odbojka, košarka, rukomet, fudbal, vaterpolo i sl.

Atletske discipline — kao što su trčanje na kratke, srednje i duge pruge (na stazi i običnom zemljištu), orijentacioni kros, skokovi udalj i uvis, bacanje kugle i bombe — nesumnjivo doprinose opštem telesnom vaspitanju u armiji.

Zavisno od rodova i specijalnih službi, korisne su i sledeće sportske discipline: plivanje (sa ronjenjem), veslanje, jedrenje, smučanje i vežbe na spravama.

Razumno doziranje gimnastičkih vežbi, treninga za sportske igre, atletske i druge discipline, s obzirom na

intenzitet i dužinu vremena, veoma važan je faktor u telesnom vaspitanju i o tome treba voditi računa.

Pogrešno bi bilo misliti da su samo različite vrste borenja, o kojima je napred bilo govora, usmerene na borbenu obuku. U konačnoj liniji i opšta gimnastika, sportske igre, atletske i druge discipline olakšavaju vojnicima savladavanje borbene obuke, jer i one kod vojnika razvijaju izdržljivost, snagu, brzinu, gipkost i okretnost — a to su telesne osobine na kojima se može lako izgrađivati svaka vojna obuka.

Vaspitni smisao telesnog vaspitanja

Često se telesno vaspitanje shvata samo kao razvitak izvesnih fizičkih sposobnosti a zanemaruje njegov vaspitni smisao. U tom slučaju nije u pitanju »vaspitanje« već »trening«, »vežba« tj. tehnika razvijanja nekih sportskih i gimnastičkih disciplina. Telesno vaspitanje će doista imati vaspitni smisao ako bude razvijalo kod pripadnika vojnog kolektiva i sledeće osobine: upornost, odvažnost, odlučnost, uverenost u svoje snage, izdržljivost u borbi protiv teškoća, navike disciplinovanog ponašanja, inicijativu, skromnost, osećanje drugarstva i prijateljstva, osećanje pripadnosti kolektivu i osećanje patriotizma.

Da bi se ostvarila vaspitna strana telesnog vaspitanja potrebno je posvetiti specijalnu pažnju kako pripremanju tako i izvođenju časova telesnog vaspitanja. Telesno vaspitanje će biti vaspitno samim tim ako se vojnicima stalno objašnjava kakvo je njegovo značenje za jačanje odbrambene moći zemlje i ako oni shvate da ono nije samo razonoda ili samo sebi cilj.

U tom slučaju vojnici će spremno izvoditi takmičenja i vežbe ne samo na uređenim objektima, već i u prirodnim uslovima koji nisu uvek prijatni. Na primer, nije uvek prijatna svakodnevna jutarnja gimnastika u krugu kasarne, naročito u zimskom periodu, a ni trčanje pod kompletnom ratnom spremom po žezi ili snegu,

po blatnjavom i neravnom zemljištu, ili skakanje preko prirodnih jama, ograda i oborenog drveća, kao ni plivanje preko brzih reka i po nemirnom moru. Ali samo pod takvim uslovima vojnici će razviti izdržljivost ne samo u telesnom već i u psihičkom smislu. Ustvari, oni će naučiti da postignu postavljeni cilj i pored zamora, malaksalosti, bolova u mišićima i psihičkih kriza koje se pri tom pojavljuju. Naravno, ovakve vežbe, koje su vezane sa izvesnim teškoćama, treba dozirati: najpre planirati lakše, pa zatim sve teže, ali uvek u razumnim granicama, vodeći računa o zdravlju vojnika i sprečavanju nepotrebnih povreda.

Sem toga, dozirati treba i one vežbe koje su u prvo vreme opasne za vojnika, kao što su: skakanje u vodu sa većih visina, preskakivanje dubokih jama, prelaženje preko visokih pregrada i hodanje po visokoj ogradi. To je uslov da bi se vojnici oslobodili neverice u svoje snage i straha koji su vezani za ovakve podvige. Pri tom treba voditi računa da se vojnik ne povredi jer to nije dopustivo samo iz humanih i zdravstvenih razloga već i zato što on u takvim slučajevima često gubi veru u sebe i teško se odlučuje, po ozdravljenju, da izvrši ono što mu prvi put nije uspelo. To je istovremeno fizička i psihička traumatizacija.

Ako se posvećuje specijalna pažnja vaspitnoj strani sportskih igara, onda će se kod vojnog kolektiva razviti osećanje pripadnosti kolektivu, inicijativa i upornost u postizanju postavljenog cilja. Pridržavanjem pravila sportskih igara i režima vežbi vojni kolektiv će razviti navike disciplinovanog ponašanja, koje su značajne ne samo za uspeh u sportskim igrama već uopšte za uspešno vršenje vojnih dužnosti. Sem toga, na sportskim igrama kolektiv će proveravati stečene navike, fizičke snage i moralno-političke osobine svojih pripadnika i na osnovu toga otklanjati izvesne greške i nedostatke.

Osobitu pažnju treba posvetiti sportskim takmičenjima. Iako se na njima suočavaju kolektivi koji se

bore za što bolji rezultat, ta borba mora biti poštena, u znaku drugarstva i prijateljstva. Takmičenja će biti vaspitna ako je pobjeda pojedinaca istovremeno pobjeda čitavog kolektiva i ako su postignuća pojedinaca mogućna blagodareći kolektivu. Takva takmičenja, pored ostalog, razvijaju ne samo osećanje pripadnosti kolektivu već i patriotska osećanja.

PSIHOLOŠKA PRIPREMA

Realistička obuka, tj. ona koja se izvodi u situaciji što bliže ratnoj, predstavlja svojevrsnu psihološku pripremu. Iako se na nekim vežbama upotrebljava bojeva municija, iako je njihovo izvođenje u nekim delovima oružanih snaga, kao što su na primer vazduhoplovstvo i vazdušnodesantne jedinice, praćeno izvesnim opasnostima, ipak u takvoj obuci nema onog straha koji se pojavljuje u borbi. Zato je u mirnodopskoj obuci potrebna specijalna psihološka priprema koja se sastoji upravo u tome da se vojni kolektiv upozna sa prirodom straha i sa onim opasnostima, koje bi doneo eventualni rat.

Kako će vojni kolektiv reagovati u ratu ne zavisi samo od opasnosti već i od prethodne psihološke pripreme. Opasnosti, na koje je vojni kolektiv pripremljen, gube mnogo od pretećeg karaktera kad se on s njima suoči. Međutim, mora se priznati da nikakva psihološka priprema ne može posve otkloniti strah koji se pojavljuje u opasnim situacijama. Ali, s druge strane, sasvim je sigurno da ona može pomoći vojnom kolektivu da se što pre oslobodi iznenađenja, koje se pojavljuje u trenutku kad stupa u borbu, i da uspostavi što bolju kontrolu nad strahom.

Upoznavanje sa strahom

Neosporna je činjenica da čovek ukoliko neku emociju bolje poznaje, uspešnije njome upravlja. To je još

u svoje vreme znao Spinoza: »Emocija je«, pisao je on, »utoliko više u našoj vlasti, a duša utoliko manje trpi od nje, ukoliko nam je ona poznatija.«¹²³)

Kako nastaje strah, koji su njegovi simptomi, kako se širi i kako se kontroliše — vojni kolektiv se može upoznati preko predavanja, članaka, priručnika i filmova. Ono što je napisano u ovoj studiji o strahu u izvesnom smislu je prilog psihološkoj pripremi. Sem toga, u »Izabranim poglavljima iz vojne psihologije« (pod redakcijom general-majora dr Tomislava Kronje), koja su namenjena starešinama naše armije, posvećeno je dosta pažnje strahu i drugim pojavama psihičkog života koje su vezane s tom emocijom.

Nedostaju specijalni nastavni filmovi koji bi vojnike upoznali sa strahom i kako se on kontroliše u ratu. No, sa malo napora i to se može otkloniti.

Evo kako bi, na primer, starešina mogao da održi predavanje vojnicima.

»Na ovom času govorićemo o strahu kod vojnika u ratu. Vi slabo ili nikako ne poznajete rat na osnovu svog ličnog iskustva, jer ste u vreme drugog svet-skog rata bili deca. No, ako niste doživeli strah u ratu sigurno ste ga doživeli u nekoj drugoj situaciji. Da li biste mogli ispričati neke vaše doživljaje straha?«

I vojnici će izneti: prvog je pojurio pas, drugi se davio u reci, treći se prevrnuo kamionom itd.

Starešina će posle nekoliko prikazanih primera prekinuti ovo dosta živo i interesantno pričanje vojnika:

»To su sve dobri primeri o strahu, ali na njima se nećemo zadržavati, jer je naš zadatak da razmotrimo strah u ratu. Doduše, ima nečeg zajedničkog u pogledu izražaja i unutrašnjeg osećanja u tim primerima straha u ratu, a to je: bekstvo, krik, ukočenost, zbunjenost, unutrašnja napetost, neprijatnost itd. Budući da sam učestvovao u narodnooslobodilačkom ratu ja ću vam

¹²³) *Etika*, gl. V, teog. 3, korolarij, *Избранные произведения*, перев. В. Н. А. Иванцов, Москва, 1957, стр. 592.

opisati kako sam doživljavao strah u borbi. Uglavnom, reč je o mojoj prvoj borbi ili, kako se to kaže, o 'prvom vatrenom krštenju'.

Tada sam bio borac. Naš bataljon je dobio zadatak da jedne noći napadne uporište koje se nalazilo na cesti između dve varoši. Kad nam je komandant bataljona istoga dana predveče saopštio borbeni zadatak, ja sam se malo lecnuo i u sebi sam postavljao pitanja: da li sam sposoban za takvu akciju? Da li ću uspešno gađati? Zar nisu neprijateljevi vojnici iskusniji? Zatim se javila pomisao da mogu poginuti, biti ranjen ili uhvaćen, praćena neprijatnim osećanjem, koje se može nazvati strahom. Razmišljao sam o roditeljima, detinjstvu, zavičaju itd. Međutim, kad sam primetio da drugovi koji su se javili za bombaše pregledaju svoje bombe i ispituju njihove osigurače, ne pokazujući, bar na licu, ni trunke straha, pomislio sam: pa ovi imaju mnogo teži zadatak od mene, koji sam određen da sa grupom boraca posednem brežuljak udaljen oko stotinu metara od uporišta. Videvši da i drugi borci čiste i pripremaju oružje, uzeo sam svoju pušku. Zamet poslom oslobodio sam se misli koje su me mučile i izazivale unutrašnju napetost i neprijatnost.

Posle večere svi smo se okupili i zapevali: 'Partizane naše ceo svet već zna...' Dok sam pevao, strah nisam osećao.

Pre polaska u akciju komandant nam je ponovio zadatak: privlačiti se ka uporištu koristeći mrak i ne otvarati vatru dok on za to ne da signal svetlećom raketom. Bombaši uopšte nisu smeli da otvaraju vatru već da se pod zaštitom naše vatre privuku do bunkera i da ih obaspu bombama.

Zatim smo krenuli u najvećoj tišini. Tad mi se ponovo javila misao: da li ću se živ vratiti? Odjednom je neprijatelj otvorio vatru. Svi smo polehali. Meci su strahovito zviždali. Ja sam se priljubio uz zemlju, ne mičući se. Bio sam zbunjen. Dok sam se snašao primetio sam da se nalazim sam, da su ostali moji drugovi iz

čete produžili. Ali kako da ih pronađem u mraku? Bile me je stid. Šta će reći drugovi kad primete da sam zaostao? Tad je naš komandant dao signal i ja sam opazio svoju četu na onom brežuljku sa kojeg je trebalo da tučemo neprijatelja. Zatim je moja četa otvorila vatru. U tom trenutku posve sam zaboravio na neprijateljevu vatru i u nekoliko skokova našao se na položaju svoje čete. Svi drugovi su bili zauzeti gađanjem. Ja sam zauzeo zaklon iza jednog kamenog zida i pokušavao da upotrebim svoje oružje. Ali još uvek sam bio zbunjen. Zaboravivši da je puška zakočena pokušavao sam da radim zatvaračem, ali on se nije pokrenuo. Upirao sam svom snagom, ali zatvarač je ostao nepokretan. Onda sam se setio. Otkočio sam pušku, nanišanio i opalio. Ovaj prvi ispaljeni metak na neprijatelja me je ohrabrio. Napunio sam pušku, nanišanio i opet opalio. Sve brže sam punio i opaljivao. Ispalio sam oko dvadesetak metaka.

Čuli smo bombaše. Dolinom su se razlegale eksplozije ručnih bombi. Zatim je komandant izdao naređenje za juriš. Svi borci naše čete su se digli i trčećim korakom krenuli prema cesti, na kojoj se nalazilo uporište. I ja sam trčao ne osećajući nikakav strah. Kad smo stigli do uporišta, neprijatelja više nije bilo u njemu — napustio ga je. Činilo mi se da bih se bez ikakvog straha približio prozoru žandarmerijske kasarne (koja je, sa četiri bunkera unaokolo, u stvari predstavljala uporište) i kroz njega ubacio bombu. Šta više, bilo mi je žao što mi se nije pružila takva prilika.

Vrativši se u naš logor i odmorivši se razgovarali smo o akciji. Priznao sam nekim drugovima kako sam se zbunio ili, bolje rečeno, uplašio, kad je neprijatelj otvorio vatru. Oni su mi rekli da ti meci nisu bili opasni jer su leteli visoko iznad naših glava. Čudilo me je kako su to znali. Objasnili su mi da meci koji lete visoko iznad glave jako zvižde, a oni kojih se treba čuvati, muklo, šljokaju'. Ja to nisam znao.

U druge akcije sam polazio sa više borbenog iskustva i sa manje straha, kako pre same akcije tako i u samoj akciji.«

Na kraju časa starešina će pokušati zajedno sa vojnicima da izvede neke zaključke na osnovu ovog »vatreneog krštenja«.

»Šta mislite da li se ovaj moj strah u prvoj borbi može okvalifikovati kao kukavičluk?«

Svi će se vojnici više nego sigurno složiti s tim da to nije kukavičluk, da se on ipak trudio da savlada strah i izvrši borbeni zadatak.

Starešina će i dalje postavljati pitanja: »Šta je najviše meni pomoglo da savladam strah, ili, bolje rečeno, strepnju, pre polaska u akciju?«

»To što ste se zaneli oko čišćenja puške!« »To što ste primetili da su bombaši, koji su se dobrovoljno javili za najteži zadatak, bili mirni i što nisu pokazivali nikakav strah!« »Pesma koju ste pevali sa drugovima!«, odgovoriće vojnici.

»A šta mi je pomoglo da savladam strah u samoj borbi?«

»Pomisao da će vaše zaostajanje za četom drugovi osuditi kao kukavičluk!« »Stid koji ste osetili!« »To što ste se orijentisali na zemljištu!« »To što ste primetili da vaši drugovi uspešno gađaju neprijatelja!« Itd.

Starešina će na kraju izvesti sledeće zaključke: prvo, strah je svojstven svakom vojniku, osobito onom koji prvi put stupa u borbu; drugo, strah se može savladati osećanjem odgovornosti prema kolektivu, odgovarajućom delatnošću koja okupira mišljenje vojnika i orijentacijom na bojnom polju.

Strah je normalna reakcija

Neosporno je veliki pedagoški značaj u činjenici da se danas gotovo u svim armijama priznaje strah kao normalna reakcija na opasnost. Donedavna se zbog naci-

onalnog ponosa u mnogim armijama na strah nije tako gledalo i svaka njegova pojava se kažnjavala kao kukavičluk.

Ako vojnik smatra strah kao normalnu reakciju u opasnosti on se neće bojati da će biti optužen kao kukavica i da će biti umanjen njegov ugled u kolektivu. Zato kad se nađe u opasnosti, on će imati više vere u sopstvene snage i uspešnije će savlađivati strah. I posle borbe, ako vojnik slobodno govori o doživljenom strahu, bez bojazni da će zbog toga u kolektivu biti izrugivan i postićen, to će mu omogućiti da sa više snage u sledećoj borbi kontroliše strah. To je svakako neuporedivo bolje nego da se hvališe i lažno prikazuje svoje doživljaje u borbi.

Mnogi vojnici se pre borbe osećaju nesigurnima: da li će biti u stanju da sebe kontrolišu u borbi. Međutim, ako im se kaže da svaki čovek može biti obuzet strahom, ali, istovremeno, da snagom svoje volje može da kontroliše tu emociju, verovatno će se ta nesigurnost (i strepnja koja je redovno prati) smanjiti, i kad stupe u borbu neće doživljavati strah kao nešto nesavladivo, poražavajuće. Vojnici koji su svesni da će se boriti ali koji nastoje da se za to pripreme, u borbi će brže sticati otpornost prema strahu.

Naravno, kad je reč o priznavanju straha i pedagoškom značaju takvog stava prema ljudima, to ne znači da strah treba opravdavati u svakom slučaju i time slabiti osećanja časti i odgovornosti kod vojnika. Jer, moglo bi se shvatiti: kad je strah normalna pojava, zašto se vojnici ne bi njemu prepuštali i bežali. Ne može se opravdati vojnik, ako je, na primer, zbog straha izazvanog jakim vatrom neprijatelja bez odobrenja napustio položaj. Takvi postupci su uvek osuđivani i osuđivaće se od strane vojnog kolektiva kao kukavičluk.

Prema tome, kad se govori o strahu kao normalnoj pojavi kod vojnika, ne sme se isticati samo uskopsihološki aspekt ponašanja vezanog s tom emocijom, a zane-mariti obaveze i dužnosti koje vojnik ima prema kolektivu, tj. socijalni i moralni aspekt ponašanja i postupaka.

Realističko upoznavanje sa opasnostima

Pod uticajem one štampe i drugih sredstava saopštavanja u inostranstvu koje tendenciozno prikazuju opasnosti u eventualnom ratu (naročito dok je atomskim oružjem raspolagala jedna sila), neki pojedinci su zauzeli pasivan stav, smatrajući da je nepotrebna bilo kakva priprema za atomski rat i da je najbolje ne misliti o tim opasnostima »kad je nemoguće suprotstaviti im se«.

Ovakav stav se može objasniti »selektivnom nepažnjom« (selective inattention), dinamizmom H. S. Sallivena, koji se sastoji u sledećem: odgajati saznanje o nekoj neprijatnoj stvari, ne predstavljati sliku o budućim opasnostima u fokusnoj tački svesti ili maskirati ono što se ne želi videti i čuti.

Nesumnjivo, da je takav stav štetan za vojni kolektiv. Protiv njega se treba boriti na taj način da se vojni kolektiv realistički upozna sa opasnostima u eventualnom ratu. To znači, opasnosti se ne smeju preuveličavati jer to dovodi do desperatnog stava, a, s druge strane, one se ne smeju potcenjivati jer to dovodi do bezbrižnosti i nebudnosti, tj. do psihičkog stanja koje u situaciji aktuelnih opasnosti predstavlja pogodnu osnovu za iznenađenje, strah i paniku velikih razmera.

I samo realističko upoznavanje vojnog kolektiva sa opasnostima budućeg rata može pokazati negativni efekat ako se pri tom ne vodi računa o metodičkoj postupnosti. Kad se govori, na primer, o poginulim i ranjenim, kojih će biti mnogo više nego i u jednom ratu u prošlosti, kod vojnika se mogu stvoriti strepnje, osećanje nesigurnosti i pesimistički stavovi u pogledu nji-

u nove sudbine. Stoga se slika o opasnostima budućeg rata mora stvarati postepeno u fokusnoj tački svesti vojnika, a ne naglo intenzivnim emocionalnim sadržajem.

Realističko upoznavanje sa opasnostima budućeg rata najvažniji je momenat u psihološkoj pripremi. Moralna otpornost vojnog kolektiva ne sastoji se u nekom oduševljenju na osnovi iluzija. Imati realistička znanja o opasnostima budućeg rata i istovremeno biti spreman i oduševljen za odbranu svoje zemlje od agresora koji može upotrebiti atomsko oružje — to je u stvari moralna otpornost, koja se danas traži od vojnog kolektiva.

Da bi se vojni kolektiv realistički upoznao sa opasnostima budućeg rata neophodno je, pre svega, da se upozna sa efektom atomskih bombi bačenih krajem prošlog rata na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki, zatim, sa savremenim atomskim oružjima, sa taktikom koja se predviđa u atomskom ratu kao i sa mogućnostima odbrane.

Sem toga, vojnicima treba ukazati na sledeće:

— Da će im najteža i najneprijatnija biti prva borba. No, u sledećim sve više će se prilagođavati opasnostima i teškoćama samim tim što će im bojno polje postepeno postajati poznatije i što će se psihički pritisak nepoznatog i tajanstvenog smanjivati. Drugim rečima, on će savladati privremenu regresiju moralne otpornosti koja je u vezi sa »vatrenim krštenjem«.

— U eventualnom ratu osobito će biti važno razlikovati zvukove u borbenoj buci. Upoznavajući se sa njima kao i s time kakvu opasnost oni predstavljaju, vojnici se lakše prilagođavaju bojnom polju. Prvobitno će misliti da svi intenzivni i prodorni zvukovi predstavljaju veliku opasnost i to će kod njih izazvati veliki strah. No, ponavljanjem tih zvukova oni će se ubediti da svi oni ne predstavljaju uvek opasnost i o nekima neće više uopšte voditi računa. S druge strane, biće zvukova na koje će oni najpre biti ravnodušni, ali kasnije,

kad uvide da ipak predstavljaju izvesnu opasnost, oni će se prema njima odnositi sa više opreznosti.

— U prvo vreme, kad budu čuli eksplozije, vojnici će imati utisak da je atomska bomba pala u njihovoj neposrednoj blizini, mada faktički njena nulta tačka može od njih biti udaljena 10—15 km. To se može tvrditi na osnovu činjenice što su skoro svi preživeli u Hirošimi i Nagasakiju imali utisak kao da je u njihovoj neposrednoj blizini pala najteža konvencionalna bomba. Dakle, i u eventualnom ratu vojnici će imati prvobitno, kad budu čuli eksplozije, doživljaj neposredne opasnosti, koji će uvek biti praćen intenzivnim dezintegrirajućim iznenađenjem. No, postepeno će steći sposobnost razlikovanja auditivnih draži, koje proizvode atomsko i konvencionalno oružje, i neće reagovati intenzivnim dezintegrirajućim strahom na one auditivne draži na koje su prvobitno reagovali, a koje su se za njih lično, s obzirom na njihovu udaljenost od nulte tačke eksplozije, pokazale da ne predstavljaju neposrednu opasnost. Na taj način oni će realno ocenjivati koliku opasnost predstavlja neka eksplozija za njih lično i verovatno je da će u većini slučajeva imati doživljaj udaljene opasnosti, jer sigurno neprijatelj neće na jedno mesto baciti veliki broj atomskih projektila. Iako će vojnici, doživljavajući udaljenu opasnost, biti u stanju psihičke napetosti zbog očekivanja rezultata opasnosti, ovi doživljaji ne samo da neće slabiti njihovu psihičku integraciju, već, naprotiv, oni će je jačati za sledeće opasnosti. Drugim rečima, oni će postajati moralno otporniji.

Pojavu da vojnici doživljavajući opasnosti stiču otpornost, nije shvatio Ardan di Pik. Šezdesetih godina prošlog veka njega je zabranjavala artiljerija. »Čovek u roku od pet minuta«, pisao je on, »mora da proguta onu dozu straha koja se u Tirenovim danima uzimala u toku jednog časa.«¹²⁴⁾ A koliku će »dozu« straha voj-

¹²⁴⁾ Ardan di Pik, *Studija o borbi*, prev. Drag. Stojanović, Beograd, 1911, str. 74.

nici »progutati« u roku od pet minuta, kad će, u eventualnom ratu, njihove položaje tući atomski projektili? To će sigurno biti tolika »doza« straha da bi oni doživeli potpuni psihički slom ukoliko ne bi bili u stanju da se prilagode na opasnost i da stiču otpornost.

Interesantno je protivurečje u stavovima između savremenih psihologa u pogledu otpornosti vojnika u ratu: dok američki psiholozi Samjuel Štaufer, Robin Vilijams i Brevster Smit tvrde da su borbena volja (willigness for combat) i borbena izdržljivost (combat stamina) veće kod novoformiranih nego kod iskusnih trupa i da »borbeno iskustvo ne smanjuje nego povećava strah«,¹²⁵) britanski psiholog Mekardi smatra »da se na mlađe trupe ne može osloniti sa pouzdanjem« i da one postaju »čvrste« (steadied) tek kad u borbi pretrpe izvesne gubitke.¹²⁶) Dakle, prema američkim autorima izlaganje ratnim opasnostima slabi otpornost vojnika, a prema engleskom autoru upravo ratne opasnosti čine vojnika otpornim, prekaljenim i čvrstim.

Ako se uzme u obzir da američki vojnici nisu osećali takvu potrebu da se bore kao što je bio slučaj sa britanskim vojnicima, čija su ostrva bila neposredno ugrožena, onda se može razumeti popuštanje borbene volje kod američkih vojnika. Uostalom, i američki psiholog Irving Džejnz navodi zapažanja američkih novinara, koji su se za vreme drugog svetskog rata nalazili u Velikoj Britaniji, o tome da je njeno civilno stanovništvo bolje podnosilo napade V-1 i V-2 nego američki vojnici stacionirani na britanskim ostrvima.¹²⁷)

To su opservacije u vezi sa prošlim ratovima. No, kakve su mogućnosti da vojni kolektiv izdrži u eventualnom ratu, u opasnostima koje će biti neuporedivo

¹²⁵) S. Stouffer and others, *American Soldier*, vol. II, Princeton, 1949, pp. 23, 85.

¹²⁶) J. T. Mac Curdy, *The Structure of Morale*, Cambridge, 1943, p. 14.

¹²⁷) Irving L. Yanis, *Air War and Emotional Stress*, New York, 1951, p. 112.

veće nego i u jednom ratu u prošlosti? Smatra se da vojni kolektiv koji brani svoju zemlju i koji je ubeđen u pravednost svoje borbe, može izdržati i najteža iskušenja, preživeti i pobediti. To je tačno ali postoje granice do kojih čovek može izdržati, kao što je još u svoje vreme rekao Horacije: »Sun certi denique fines« — može neko primetiti. Odgovor bi bio: te granice su rastegljive i ono što se pre drugog svetskog rata mislilo da čovek neće moći izdržati, da je to van njegovih granica izdržljivosti, čovek je ipak izdržao. »Čovek se može prilagoditi na sve, pa i na pakao«, kaže se u jednoj narodnoj poslovi. Zato će čovek izdržati i u atomskom ratu.

Godine 1958, kad je u Beogradu bio britanski psihijatar Rodžerz Tredgold, koji ima veliko borbena iskustvo iz drugog svetskog rata, na jednom skupu naših psihijatara i psihologa bilo mu je postavljeno sledeće pitanje: »Kakve su mogućnosti za moral vojnika u eventualnom ratu?« On je odgovorio: »Pretpostavimo da će prosečni gubici jedinica biti 75%. Ali, ako svaki vojnik bude ubeđen da će biti među onih 25% preživelih, onda će moral jedinice biti dobar!« Izvesnog značenja ima ovaj optimistički fatalizam, čija je osnova verovatno u nagonskoj težnji čoveka da preživi. Ali, ipak je za moralnu otpornost u eventualnom ratu primarna svest vojnika o tome da se bori za pravednu stvar i da je pobjeda obezbeđena bez obzira da li će on preživeti ili poginuti.¹²⁸)

¹²⁸) Iako je u moralnoj otpornosti naših boraca iz narodno-oslobodilačkog rata primarna bila svest da se bore za pravednu stvar, ipak se kod nekih mogao primetiti optimistički fatalizam o kome je reč. Evo šta je pisao jedan mladi borac svojim roditeljima: »U početku mi je bilo teško, činilo mi se kako me svakog trenutka očekuje smrt, ali to je brzo prošlo. Sada sam mnogo sigurniji... Čini mi se da nikad neću poginuti, da ću se živ vratiti. Budite sigurni u to...« (Citirano u članku general-majora Veljka Miladinovića »O borbenom moralu naših jedinica u Bici na Sutjesci«, *Vojno delo*, 1958. br. 6, str. 444.)

— U eventualnom ratu često će vojnici biti obuzeti sumnjom da su radioaktivno zaraženi. U takvim slučajevima oni treba da se obrate ABH službi koja poseduje precizne detektore pomoću kojih se za veoma kratko vreme može otkriti radioaktivnost u ljudskom organizmu ili na zemljištu. Prema tome, njihove sumnje i nezvesnost biće otklonjene, jer će se uveriti da su one bezrazložne i izlišne. Sem toga, treba ukazati kolika je stvarna opasnost od tog dejstva o kojem danas kruže različite glasine. Mada se ne može ignorisati radioaktivno dejstvo, ipak, sudeći po svemu, opasnost od toplotnog zračenja i eksplozivnog udara biće veća. U Hirošimi i Nagasakiju najveći broj ljudi poginuo je od toplotnog zračenja i mehaničkog udara — oko 85%, a od radioaktivnog zračenja — oko 15%. Prema tome, kad se govori o protivatomske zaštiti ne treba samo misliti na radioaktivno zračenje a zanemariti zaštitu od toplotnog i eksplozivnog udara.

Upoznavanje sa protivatomskom zaštitom

To je u stvari sastavni deo psihološke pripreme.

U tom smislu, na primer, veoma važno je da se vojnici upoznaju koliko je korisno duboko ukopavanje i maskiranje na bojnopolju, jer se na taj način gubici — kako se tvrdi — mogu smanjiti za 60%.

Nadalje, potrebno je vojnicima dati uputstva šta da rade u trenutku atomske eksplozije. Uglavnom, preporučuje se sledeće: da odstrane pogled sa pravca eksplozije kako bi sprečili privremeno slepilo i da se odmah bace na zemlju čim primete blesak (u roku 2-3 sekunde), zaklanjajući se iza čvrstog zida ili u rovu, kako bi se zaštitili od početnog radioaktivnog zračenja i sekundarnih dejstava.

Kad prođe opasnost neposrednih dejstava atomske eksplozije, vojnici su dužni da se organizovano odupru neprijatelju. Manipulativna aktivnost u takvoj situaciji povećaće njihovu sposobnost kontrole nad strahom i

omogućiće im da razborito misle. Na taj način će akumulirana energija (koju redovno stvara strah) biti svrsishodno kanalisana. Čak u takvoj situaciji običan razgovor će delovati olakšavajuće. Oni vojnici, koji su u većoj meri sačuvali kontrolu nad strahom, pomoći će svojim drugovima, nepokretnim i smućenim od straha, ako im se budu obratili rečima, ili čak ako ih rukama prodrmajaju podstičući ih na organizovanu manipulativnu aktivnost. Sem toga, ako je njihova sposobnost razlikovanja auditivnih i drugih draži na bojnopolju veća, oni će svojim uplašenim i smućenim drugovima, koji su skloni da zlo preuveličavaju, ukazati kolika je stvarna opasnost.

Najzad, potrebno je vojnike upoznati sa sredstvima protivatomske zaštite, kao što su: specijalne naočale, gasmaske, pokrivke, impregnirana odeća i obuća, zatim, sa različitim detektorima kao i sa metodama fizičke i fizičko-hemijske dekontaminacije — jer se na taj način takođe doprinosi psihološkoj pripremi.

RUKOVOĐENJE

O rukovođenju se može govoriti u razmerima čitave armije ili osnovne taktičke jedinice — primarnog vojnog kolektiva. U ovoj studiji uglavnom će se govoriti u smislu ovog potonjeg. (Uostalom, kad je ovde bilo reči i o drugim delatnostima koje predstavljaju različite vidove vojnog vaspitanja, uvek su se imale u vidu niže jedinice.)

Međutim, teško je danas odrediti šta je osnovna taktička jedinica: da li je to vod, četa, bataljon ili »kombinovana grupa« opremljena lakim i teškim pešadijskim oružjem, artiljerijom, tenkovima, transportnim sredstvima i snabdevačkim organima. Uostalom, definitivne organizacije u mnogim armijama još nema, odnosno ukoliko je ima, ona se drži u tajnosti. No, svakako primarni vojni kolektiv neće biti velika jedinica, veća od četa ili bataljona dosadašnjih razmera.

Vojni kolektiv se razlikuje od svih drugih kolektiva. Njegova bitna oznaka je u tome da se sa njim rukovodi daleko više no sa ma kojom drugom organizacijom. To se pokazuje u strogoj subordinaciji, striktnoj raspodeli dužnosti, u saradnji (sadejstvu) sa ostalim kolektivima i najzad, u zajedničkoj lokomociji ka određenom cilju (u mirnodopskom periodu jačanje borbene gotovosti, a u ratnom pobjeda nad neprijateljem).

Rukovođenje je u stvari vid pozitivnih interakcija u vojnom kolektivu koje povezuju u kompaktnu celinu sve njegove pripadnike. Bez rukovođenja se ne može zamisliti brza i efikasna akcija vojnog kolektiva. Toga su svesni njegovi pripadnici i zato oni dobrovoljno slede svog starešinu, preko kojeg se ostvaruje rukovođenje u vojnom kolektivu.

Starešina, koji je i sam pripadnik vojnog kolektiva, najviše uticaja ima na druge pripadnike. On je nosilac i realizator »linije« viših štabova pa i vrhovnog štaba u rešavanju vojnih zadataka. U konkretnoj situaciji on planira delatnost vojnog kolektiva prema opštoj »liniji«, izdaje naređenja svojim potčinjenima i proverava kako se ona izvršavaju. On je istovremeno predstavnik vojnog kolektiva prema višim štabovima, prema drugim kolektivima i, najzad, prema narodu.

Vaspitno rukovođenje

Od vojnika treba tražiti sve što mu dužnosti nalažu i pozivati ga na odgovornost ako ih ne izvršava, ali istovremeno nikad se ne sme gledati na vojnike isključivo u biološkoj i mehaničkoj funkciji, tj. zaboraviti da je čovek, jer »Čovek je najveća vrednost«. ¹²⁹⁾

U skladu s tim duboko humanističkim zahtevom starešina je dužan da uvažava lično dostojanstvo vojnika. On se u svom radu ne sme upravljati prema trenutnom raspoloženju i prvom, često pogrešnom, utisku

¹²⁹⁾ Program SKJ, Beograd, 1958, str. 328.

što ga može dovesti do naglog, eksplozivnog reagovanja u situaciji kad vojnik pogreši. Uzdržljivost i realnost u ocenjivanju postupaka, kako sopstvenih tako i potčinjenih, dragocena je vrлина starešine. Sem toga, sa vaspitnog stanovišta veoma je štetno ako se vojnik nepravedno poziva na odgovornost i ako se pri tom vređa. Isto tako je štetno i nedopustivo i ako se omalovažavaju i ismejavaju vojnici sa nižim obrazovanjem, koji se ispočetka dovoljno ne snalaze u obuci i obavezama.

Kada starešina ima poverenja u snage i mogućnosti vojnika, onda će vojnik nastojati da ga opravda. Sa pedagoškog stanovišta najveća je greška kad su stavovi vaspitača u odnosu na ljude pesimistički. Kad vaspitač unapred otkazuje poverenje ljudima, kad ih smatra nepopravljivim, kad pažnju usmerava samo na njihove negativne crte — malo nade ima u uspešan rad takvog vaspitača. Svaki vojnik poseduje vrline koje treba najpre uočiti a zatim preduzeti mere da se aktiviraju, razvijaju i ojačaju. Sem toga, starešina će postići uspeh ako kod vojnika bude razvijao veru u sopstvene snage i ako sam bude ubeđen da je vojnik u stanju da uspešno izvrši zadatke koji mu se postavljaju. Iskustvo potvrđuje da, ponekad, poverenje koje se pokazuje prema vojniku dovodi do preloma u njegovom ponašanju: od nedisciplinovanog i neefikasnog postaje uzoran vojnik.

Rukovođenje neće biti vaspitno ako se starešina oslanja na kažnjavanje. Pohvale i priznanja za uspehe koje je vojnik postigao imaju veliko vaspitno značenje, jer jačaju veru vojnika u sopstvene snage i podstiču ga na nove uspehe. Veliki propust čini onaj starešina koji ne primećuje da se vojnik trudi i ne odaje mu priznanje za njegove napore. Tad se kod vojnika može stvoriti osećanje manje vrednosti i on će popustiti u radu. Ali, ako je svestan da njegov starešina o njemu vodi računa, da će primetiti kako njegovu grešku tako i njegove uspehe — vojnik će prilaziti službi sa više odgovornosti i više elana.

Pohvale ili priznanja uspešno se odražavaju na kolektiv ne samo kad su upućeni njemu kao celini već i pojedincu, jer se tada i ostali članovi kolektiva pokreću da slede takav primer. Drugim rečima izaziva se zdravo takmičenje — a u tome je ono najvrednije što se postiže podsticanjem. Sem toga, budući da se podsticanjem vojnicima daje do znanja šta je dobro i indirektno šta je loše, na taj način se profilaktički deluje, jer će se vojnici suzdržavati od nedopustivih postupaka.

Veoma je važno da starešina podstiče na pravedan i razuman način. Nije dobro ako daje pohvale i priznanja samo jednim vojnicima a druge zanemaruje. U tom slučaju prvi se osećaju privilegovanim a drugi uvređenim i zapostavljenim. Naročito se negativne posledice pokazuju u vojnom kolektivu kad se nagrađuju oni koji su očigledno manje zaslužni od drugih. Smanjiće se pozitivan uticaj pohvala i priznanja i tada ako se starešina s njima razbacuje ili ako ih svede samo na reči. Stoga je starešina dužan da predlaže zaslužne vojnike za odlikovanja i vanredna odsustva.

Skidanje kazne takođe je svojevrсно podsticanje. Dobivši kaznu vojnik nastoji da ispravi svoju grešku. Starešina pri tom treba da pokazuje prema njemu razumevanje. Kad se vojnik popravi on mora kaznu skinuti i to objaviti pred strojem. Ako je starešina zaboravio da blagovremeno skine kaznu, može se desiti da se vojnik razočara i da počne razmišljati: »Kad sam već oglašen i kažnjen kao nedisciplinovani vojnik, a moje nastojanje da se popravim ne primećuje onaj koji je za to najpozvaniji, čemu da se dalje trudim«.

Da bi rukovođenje bilo vaspitno starešina mora poznavati individualne osobine svakog vojnika: kakvo je njegovo zdravlje, kako se odnosi prema dužnosti, šta je u stanju da učini, šta postiže lakoćom a šta sa naporom, u kojem je stepenu osposobljen za savlađivanje teškoća u borbi, kako poznaje svoje oružje i kako ga čuva, do koje je mere disciplinovan, kakav mu je od-

nos prema drugovima, da li se brine o ugledu vojnog kolektiva itd.

Pri pomnijom posmatranju starešina će primetiti izvesne razlike među vojnicima: jedni brzo i sigurno pamte a drugima je potrebno nekoliko puta objasniti, jedni pokazuju gipke i tačne pokrete u rukovanju oružjem, a drugi krute i netačne, jedni su disciplinovani a drugi su skloni prekršajima, jednima je fizička kondicija dobra a drugima slaba, jedni nemaju vere u svoje snage a drugi su preterano sigurni u sebe, jedni češće pokazuju nekontrolisan strah u borbi a drugi su preterano hrabri itd. Kao što je već izloženo, sam će vojni kolektiv, zahvaljujući pozitivnim interakcijama, »interpolirati« ove razlike i on će dejstvovati kao celina. Međutim, ipak je starešina dužan da u izvesnim slučajevima interveniše, tj. da individualno pristupi onom vojniku koji pokazuje slabosti. U prijateljskom razgovoru on će se detaljno upoznati sa teškoćama na koje je naišao vojnik i sa njegovim sposobnostima da se bori protiv njih. Na kraju će ga ohrabriti i pomoći mu da savlada teškoće. Ponekad će dati sugestije njegovim drugovima iz kolektiva kako da mu i oni pomognu. U izuzetnim slučajevima, kad je u pitanju teži poremećaj u ponašanju (razdražljivosti, depresija, strah, povlačenje u sebe, gubitak apetita, glavobolja, nesаница i sl.) starešina će vojnika uputiti lekaru.

Prema svojim potčinjenim starešina ne sme biti hladan i zvaničan, ne sme imati birokratski stav. Da bi mogao vaspitno delovati neophodno je da pruži priliku potčinjenima da ga upoznaju kao čoveka, a ne samo kao naredbodavca. Ako ga vojnici smatraju nepristupačnim, ako nisu slobodni da od njega traže savet kad se nađu u teškoćama i nevolji, onda se ti odnosi ne mogu smatrati dobrim. Rukovođenje neće biti vaspitno niti uspešno ako se starešina stalno ne trudi da održava živi neposredni kontakt sa vojnicima i ako ne otklanja eventualne pregrade, koje onemogućavaju da se razviju

razumevanje i drugarski odnosi između njega i njegovih potčinjenih.

To je naročito važno za vreme rata. Iako je vezan za komandno mesto, poželjno je da starešina bez obzira na visinu čina i dužnost koju vrši s vremena na vreme zauzme mesto u streljačkom stroju. Da li će ovakvo ponašanje oslabiti njegov autoritet? Ne samo da će mu ga podići već će ga učiniti i bliskim vojnicima. Oni će u njemu videti svog druga koji zajedno s njima deli sve teškoće i opasnosti ratničkog života.

Dakle, starešina istovremeno treba biti naredbodavac i drug svojih potčinjenih. Spojiti jedno i drugo nije tako lako. Upravo u tome i jeste veština rukovođenja. S jedne strane, starešina je dužan da vodi računa o subordinaciji, bez koje se ne može zamisliti disciplinovani vojni kolektiv, a s druge strane, mora biti blizak vojnicima.

Rukovođenje i SKJ

Članovi SKJ u vojnom kolektivu nisu privilegisan ni u kom pogledu. Njihova napredna uloga ne sastoji se u tome da oni naređuju. Naprotiv, u odnosu prema starešini oni su u istom položaju kao i ostali vojnici. Šta više, od njih se traži da budu najaktivniji, najsvesniji i najuporniji u izvršavanju naređenja. Njih članstvo u SKJ obavezuje da sa najvećim zalaganjem učestvuju u svim delatnostima koje podižu moralnu otpornost vojnog kolektiva. »U tom pogledu«, ističe se u Programu, »članovi Saveza komunista Jugoslavije u Jugoslovenskoj narodnoj armiji treba ubuduće s maksimalnim zalaganjem da rade na ovladivanju vojnim znanjem i veštinama, kao i ratnom tehnikom;; na daljem podizanju političke svesti i ideološkog obrazovanja; da jačaju duh drugarstva i međusobnog poverenja; da razvijaju svesnu vojničku disciplinu i da svojom aktivnošću obez-

beđuju čvrsto moralno-političko jedinstvo svake vojne jedinice«.¹³⁰)

Iskustvo pokazuje da se rukovođenje sprovodi bez velikih teškoća tamo gde starešine koriste snagu osnovne organizacije SKJ. Evo jednog primera: klasa vojnih pitomaca se nalazila na školovanju u jednom mestu. Ona se posve normalno razvijala sve dok nije bila prebačena u drugo mesto, gde je dobila nove starešine i nove nastavnike. Odjednom, u novoj situaciji, klasa kao celina je postala problem: naglo se povećao broj disciplinskih prekršaja, negativnih ocena i neopravdanih prijava za lekarski pregled. Starešine i nastavnici su pooštrili režim, ali stanje se nije poboljšalo. Tad se apelovalo na osnovnu organizaciju SKJ. Na sastanku organizacije starešina i nastavnici su saznali sa kakvim teškoćama se ceo kolektiv suočio nakon prebacivanja u novo mesto. Sad su se mogle preduzeti odgovarajuće mere, koje su podržali ne samo članovi SKJ već i ostali pitomci, uvereni da se na taj način može popraviti stanje u njihovom kolektivu.

Veliku pomoć organizaciji SK i komandovanju pružice i omladinska organizacija.

Za vreme našeg narodnooslobodilačkog rata, redovno pre akcije, sastao bi se aktiv komunista da razmotri šta sve treba učiniti za što uspešnije dejstvo. Budući da su svi bili spremni da se dobrovoljno jave za najteže zadatke, oni bi se samo sporazumeli ko će ih izvršiti a ko će biti među mlađim borcima da bi podržali njihovu moralnu otpornost u eventualnim kritičnim trenucima.

Inicijativa i samostalnost

Evo jednog od mnogih protivrečja koje sadrži eventualni rat: s jedne strane traži se decentralizacija, inicijativa i samostalnost nižih jedinica i pojedinačnih voj-

¹³⁰) Op. cit., str. 358.

nika, a s druge čvrsta disciplina i smisao za saradnju (sadejstvo). Na prvi pogled čini se da se te protivrečnosti ne mogu rešiti. Međutim, veštim, inteligentnim rukovođenjem to protivurečje se može rešiti i obezbediti inicijativa i samostalnost.

Danas u mirnodopskom periodu, osobito u obuci i na izvođenju taktičkih vežbi, treba voditi računa o tome da se omogući svakom vojniku da pokaže inicijativu. To će se postići na taj način ako mu se ispočetka postavljaju lakši pa sve teži zadaci. Osobito je važno da mu se objasne ciljevi u svakom konkretnom zadatku i da se postavi u odgovorni položaj prema kolektivu, tj. u situaciju da misli o tome na koji način je moguće što bolje izvršiti zadatak. Efekat zadatka treba da oseti ne samo vojnik već i njegov kolektiv. Ako postoji kod vojnika osećanje odgovornosti, on će razmišljati o tome kako da poboljša svoju delatnost i pronalaziće nove načine i puteve za rešenje postavljenog zadatka. Dakle, pokazujući inicijativu vojnik razvija stvaralačko mišljenje, osećanje odgovornosti prema kolektivu i usmerenost na ove ili one ciljeve kolektiva.

Nadalje, veoma je važno da se pre polaska u akciju objasni vojnom kolektivu čitav plan akcije (naravno, koliko mere bezbednosti to dozvoljavaju). Kurt Lewin je dokazivao da će »pojedinaac ili kolektiv pokazati visok moral u novoj situaciji ako mu budu bili jasni ciljevi akcije kao celine«.¹²¹) Sem toga, ako se tako postupi, pojedinci i vojni kolektiv kao celina će pokazati više inicijative i samostalnosti.

Uzmimo, na primer, noćnu akciju u kojoj učestvuje nekoliko bataljona sa ciljem da se likvidira jedno uporište na saobraćajnoj raskrsnici. U toku akcije iznenada može da se promeni situacija nailaskom jačih neprijateljskih snaga sa strane. To će neizbežno stvoriti pore-

¹²¹) Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts*, New York, 1948, p. 124.

mećaj među bataljonima. Ali ako pojedinci i jedinice znaju za plan akcije u celini, lakše će se orijentisati, povezivati i grupisati radi preduzimanja protivmera. Pri tom, svakako neće izbiti samouništavajuća vatra među sopstvenim jedinicama. Dakle, pojedinci i jedinice biće u manjoj meri podložni iznenađenju i drugim dezintegrirajućim doživljajima ako budu poznavali čitav plan akcije.

U toku narodnooslobodilačkog rata naši štabovi su vodili računa o tome da se borcima i jedinicama omogućí inicijativa i samostalnost u akcijama. U naredjenju Štaba Četvrtе udarne brigade Osme divizije od 2. maja 1943. izričito se zahteva: »Svaki borac, sve jedinice moraju biti dobro upoznati sa cijelim planom akcije i sa svojim zadatkom«. ¹⁸²⁾

Realistički zadaci

Još je Sun Cu Vu poučavao svoje vojne rukovodioce da nikad ne smeju postavljati zadatke koje vojni kolektiv nije u stanju da izvrši. Kad se postavljaju zadaci, realistički treba oceniti sposobnost kolektiva i postojeću situaciju. Onaj vojni kolektiv koji nema velikog iskustva u borbi, mora se postepeno uvoditi najpre u lakše a zatim u sve teže borbe. Drugim rečima, opasnosti treba dozirati kao i neki lek koji je inače otrovan. Na taj način, vojnici neće odmah u početku imati doživljaje neposredne opasnosti koji najviše razaraju njihovu psihičku integraciju. Šta više, kasnije će one opasnosti, koje bi inače u prvo vreme negativno uticale na njih, jačati njihovu moralnu otpornost.

Nadalje, u rukovođenju treba voditi računa o promenljivoj prirodi ljudskog ponašanja. Ako je vojni kolektiv u prethodnoj borbi doživio neuspeh — to znači da je njegova moralna otpornost u privremenoj regre-

¹⁸²⁾ Zbornik, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1956, tom V, knj. 15, str. 17.

siji zbog sniženog nivoa samopouzdanja — prvi zadatak, koji mu se posle toga postavlja, mora biti lakši no što su oni zadaci koje je on pre toga izvršavao sa lakoćom. Isto tako, ako je vojni kolektiv u prethodnim borbama doživljavao uspehe, ne sme mu se zbog mogućnosti »vrtoglavice od uspeha« postaviti pretežak i nerazuman zadatak, u kome bi on mogao doživeti neuspeh i nakon kojeg bi mu se naglo snizio nivo samopouzdanja. Jer, zavisno od uspešne ili neuspešne borbene akcije menjaju se i emocionalni i intelektualni procesi kod pripadnika vojnog kolektiva koji su u motivacionoj ulozi prethodili i pratili tu akciju.

Uopšte uzev, starešina mora osećati suptilne promene u »atmosfera« koja je pouzdani pokazatelj moralne otpornosti vojnog kolektiva kao celine. Iako je sa psihološkog stanovišta, kao što kaže Kurt Levin, teško determinisati »atmosfera«, ona ipak postoji kao »psihološka činjenica.¹³⁸⁾ Kao što na fizička tela dejstvuje elektricitet i sila teže, isto tako na pripadnike vojnog kolektiva dejstvuje »atmosfera«. Starešina koji se saživeo sa vojnim kolektivom, koji je blizak svojim potčinjenima, biće uvek u stanju da oseća suptilne promene u »atmosfera« i da prema tome podesi svoje rukovođenje.

Najzad, iako su granice izdržljivosti vojnog kolektiva rastegljive, ipak u rukovođenju treba voditi računa koliko se vojni kolektiv može opterećivati u jednom vremenskom periodu. Naime, u pitanju je racionalno trošenje snage jednog kolektiva, budući da će eventualni rat iziskivati velika naprezanja. Rečeno je da postepenim prilagođavanjem u ratu vojni kolektiv postaje moralno otporniji. Ali borbena delatnost i ratne teškoće samo u ograničenom vremenu podižu moralnu otpornost. Posle izvesnog vremena, kad se pojavi hronični zamor, one iste opasnosti, koje su prethodno jačale psi-

¹³⁸⁾ Kurt Lewin, *Field Theory in Social Science*, New York, 1951. p. 63.

hičku integraciju, pokazuju obrnuti efekat. U drugom svetskom ratu smatralo se, na primer, da vojnik može u prvoj borbenoj liniji svoju boračku dužnost vršiti prosečno 9—14 meseci, posle čega ga je trebalo smeniti i uputiti na odmor. Verovatno da će budući rat smanjiti to vreme. Ali, pored teškoća kao objektivnog faktora, i od veštine rukovođenja zavisi koliko dugo će vojnik moći ostati u prvoj borbenoj liniji. Ako će se ljudska snaga trošiti neplanski, neracionalno, razumljivo je da će vreme boračke sposobnosti vojnika biti kraće. Tad će relativno brzo nastupiti strah od napora i iscrpljenosti. Zato treba nastojati da se to ne pojavi. Ukoliko bi se pojavili prvi simptomi takvog straha, onda treba vojni kolektiv povući u pozadinu i omogućiti mu odmor i oporavak. Kad se takav strah pojavi kod pojedinaca u većoj meri, preporučljivo je da se nazove »borbenim zamorom« a ni u kom slučaju »strahom«, jer bi to vredalo starog i zasluženog vojnika.

Rukovođenje u kritičnim situacijama

U kritičnim situacijama, kad se u vojnom kolektivu pojavljuje privremena regresija moralne otpornosti, starešina ne sme »gubiti glavu«; ponašanjem, izražajem lica, pokretima i glasom on treba da deluje ohrabrujuće i umirujuće. Nema ničeg goreg u kritičnoj situaciji nego ako njegovi potčinjeni primećuju da se on boji i da je nesiguran u donošenju odluka. Naprotiv, ako je sačuvao sposobnost mišljenja i ocenjivanja, a takođe i borbenost, on će biti siguran u donošenju odluka. Tad će se, izvršavajući naređenja, tj. vršeci svrsishodnu delatnost, vratiti onaj deo vojnog kolektiva koji se počeo kolebati i kao celina će se efikasno suprotstaviti izvoru opasnosti.

Uloga starešine je veoma značajna naročito neposredno nakon atomske eksplozije. Budući da tada veći deo vojnika neće brzo uspostaviti kontrolu nad svojim ponašanjem, starešina je dužan da sa nekoliko naređe-

nja poveže vojni kolektiv. A to će mu poći za rukom, jer u pitanju je rastresitost jedinica (ili grupa) a ne pojedinaca unutar njih.

Možda će strahovita eksplozija i prizor mrtvih i ranjenih, osobito kod mladih boraca, stvoriti utisak da je opasnost toliko velika da se protiv nje ništa ne može učiniti. Zato je potrebno dati uputstva potčinjenim starešinama, pa i iskusnijim vojnicima, kako da djeluju protiv izvora opasnosti i kako da pri tom aktiviraju i one koji su pokazali znake kolebanja. Nikako se ne sme dozvoliti da ovi potonji usmere svoj gnev prema sopstvenom rukovodstvu, kao da im je ono krivo za nevolje koje su ih snašle. Gnev i mržnju treba usmeravati protiv neprijatelja koji vode razbojnički, porobljivački rat.

Potrebno je ukazati na još jedan važan momenat u ponašanju vojnika, koji predviđa general-major dr Tomislav Kronja. Neposredno nakon atomske eksplozije »zbog suženja mentalnih procesa« postojace jaka sugestibilnost, koju »treba koristiti u orijentaciji aktivne agresivnosti prema neprijatelju.«¹⁹⁴)

U kritičnim situacijama, na primer, u okruženju, osobito je važno efikasno rukovođenje, jer su vojnici tada skloni da preuveličavaju teškoće. Zato su starešine dužne da zalaze u prvu borbenu liniju, da osmatraju neprijatelja, da izdaju staloženo naređenja i da, ponekad, lično sa oružjem djeluju protiv neprijatelja. Kad vide ovakvo sigurno ponašanje svog starešine, vojnici će jedan drugome reći: »Ipak opasnost nije tako velika kao što smo mislili...« A kad im starešina izda naređenje za napad, oni će ga bez pogovora izvršiti, ubedeni da je on to isplanirao na najbolji način.

General-major Branko Borojević opisuje kako se u jednoj borbi ponašao narodni heroj Nikola Demonja. Kad je njega i njegove borce, sa kojima se našao na bri-

¹⁹⁴) Tomislav Kronja, *Razmatranja o psihijatrijskim gubicima u uslovima eventualnog atomskog rata*, Vojnosanitetski pregled, maj 1959, str. 421.

sanom prostoru, obasula neprijateljeva vatra, on je dobio: »Ulekni se majko zemljo!« Ova duhovita šala, koja govori o tome da je u kritičnoj situaciji legendarni komandant potpuno vladao sobom, ublažila je napetost njegovih boraca i ohrabrila ih. On je ubrzo zatim naredio juriš, a borci su ga prihvatili i proterali neprijatelja.¹⁸⁵)

Uloga rukovođenja u sprečavanju panike je od prvenstvene važnosti. Naravno da starešina treba da zna pod kojim uslovima nastaje ta razarajuća pojava i da organizuje takvu kooperativnu delatnost u vojnom kolektivu, koja u klici uništava svaku tendenciju ka panici. U tom smislu važno je da komunikacija među pripadnicima vojnog kolektiva tako funkcioniše da onemogućava svaku neobaveštenost, nespornost i zabunu. Starešina može unapred da spreči dezorganizaciju ako svakom vojniku precizira šta da radi u takvoj situaciji. Uostalom, ako se vojniku objasni da ga neprijatelj želi naterati u paniku, onda će on uspešnije kontrolisati svoje ponašanje. Što se tiče očigledno nestabilnih pojedinaca ili paničara, njih treba ubaciti među moralno najotpornije vojnike da ih oni u kritičnim trenucima obuzdavaju i da ih spreče u eventualnom bekstvu.

Ako se u takvoj situaciji pojavi panika bekstva, treba dejstvovati brzo i energično u samom početku da bi se sprečila lančana reakcija, tj. da panika ne bi poprimila široke razmere. Starešina je dužan da bezodložno zaustavi prve vojnike koji beže i da ih povрати na položaje koje su napustili. Daskora će oni shvatiti da opasnost nije tako velika kao što su prvobitno mislili. To je moguće zato što u njihovom psihičkom životu još »tinjaju« kognitivni elementi, koje treba stimulisati i pojačavati te im i na taj način pomoći da povrte kontrolu nad svojim ponašanjem. Sem toga, starešina će ličnom hladnokrvnošću uticati pozitivno na

¹⁸⁵) Branko Borojević, *Druga strana rata*, Beograd, 1960, str. 8.

njih, jer kao što jedan čovek može izazvati paniku, isto tako hrabar čovek je može sprečiti.

Ukoliko starešina nije uspeo zaustaviti vojnike, onda je preporučljivo da njihovo bekstvo, uz pomoć drugih vojnika koje nije zahvatila panika, usmeri u ograničen prostor gde se može ponovo uspostaviti kontrola nad njima. Uopšte, ako se u sprečavanju panike starešina oslanja na one vojnike koji potpuno kontrolišu svoje ponašanje, uspeh će biti veći.

Aktivni odmor

Dosada negativno utiče na moralnu otpornost vojnog kolektiva. U takvom stanju njegovi pripadnici najčešće zanemaruju čistoću tela, odeće i oružja, prestaju aktivno da teže da nešto postignu i gube energiju reducirajući se na primitivan, pasivan život. Tada se smanjuju oni elementi nade koji su sadržani u strepnji i jačaju pesimističke ideje i nostalgично raspoloženje. Stoga starešina mora da organizuje život vojnog kolektiva kad ne postoji aktuelna opasnost, tj. za vreme odmora tako da se putem lakših aktivnosti, održava stalna dinamika koja neće dozvoljavati dosadu. U tom smislu veliki značaj imaju pesma, šala, smeh, igra i druge razonode. Sem toga, sastanci vojnog kolektiva, na kojima se raspravlja o budućim ili prošlim borbama, o političkoj situaciji ili internim problemima, predstavljaju aktivnost koja ne samo da ne dozvoljava dosadu već neposredno jača moralnu otpornost vojnog kolektiva.

U ovoj studiji — koja je kao disertacija odbranjena 18. aprila 1962. god. na Filozofsko-istorijskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a u nešto skraćenom obimu izdaje »Vojno delo« 1964. god. — razmatra se problem vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva. No, naj srećniji bismo bili kad uopšte ne bi došlo do rata. U tom slučaju ne bismo požalili uloženi trud. No i tada

naš rad neće biti sasvim uzaludan. Iskustvo i znanje stečeni u istraživanju vaspitanja moralno otpornog vojnog kolektiva u izvesnom smislu moći će da se koriste u istraživanju vaspitanja moralno otpornih kolektiva, koji će svoje napore ulagati da pokore prirodu i tako ljudima poboljšava život.

LITERATURA

- Aberle D. F. and others, *The Functional Prerequisites of Society Etich*, 1950, vol. 60.
- Allport F. H., *Methods in Study of Collective Action Phenomena*, *The Journal of Social Psychology*, 1942, vol. 15.
- Allport G. W., *The Nature of Democratic Morale*, in Watson G., *Civilian Morale*, New York, 1942.
- Apell J. W., *Psychology and Morale*, in *Manual of Military Neuropsychiatry*, Philadelphia, 1945.
- Arđan di Pik, *Studija o borbi*, prev. Drag. Stojanović, Beograd, 1911.
- Asch S. A., *Social Psychology*, New York, 1955.
- Assessment of Men, *Selection of Personnel for the OSS*, New York, 1950.
- Atomsko oružje i zaštita*, Beograd, 1957.
- Avedon Herbert, *The Heart of the Matter*, *Military Review*, 1955, № 10.
- Bajić I. Baja, *Opšta psihologija*, I deo, Beograd, 1954.
- Bellah J. W. and Mark A. F., *Link Trainer*, *The Infantry Journal*, 1943, vol. 52.
- Bircher Eugen, *Zeitgeist und Wahrgeist*, *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 1952, № 10.
- Boring E. G., *Psychology for the Armed Services*, Washington, 1948.
- Borojević Branko, *Druga strana rata*, Beograd, 1960.
- Brousseau Albert, *Essai sur peur aux armées 1914-1918*, Paris, 1920.
- Базанов А. Г., *Педагогика*, Москва, 1961.
- Chassin L. M., *Stratégie et bombe atomique*, Paris, 1948.
- Connolly R. D., *What Will the Enemy Tell Men*, *Military Review*, 1957, № 6.
- Corley T. John, *Survival Training*, *Army Information Digest*, June 1959.
- Coste Charles, *La psychologie du combat*, Paris, 1929.
- Grabbé Raoul, *Branle-bas atomique*, Bruxelles, 1954.
- Dapčević Peko, *Kako smo vodili rat*, Beograd, 1956.
- De Gol Šarl, *Vojska koju želim*, Beograd, 1940.

- Dictionary of United States Army Terms (Special Regulations 320-5-1, aug. 1950).*
- Dixon Aubrey und Heilbrunn Otto, *Partisanen*, Berlin, 1953.
- Dollard John, *Fear in Battle*, Washington, 1944.
- Douhet G., *Il dominio dell' aria*, Roma, 1921.
- Driest W., *Richtlinien über Menschenführen in der Truppe*, Berlin, 1944.
- East C. H. A., *Guerrilla Warfare*, Military Review, septembar, 1957.
- Engels F., *Anti-Dühring*, Zagreb, 1945.
- Engels F., *Izabrana vojna dela*, tom I, Beograd, 1953.
- Engels F., *Ludwig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije*, Zagreb, 1947.
- Engels F., *Dijalektika prirode*, Zagreb, 1950.
- Fuller J. F. C., *A Military History of the Western World*, vol. I-II, New York, 1954-55.
- Goričar Jože, *Sociologija*, Beograd, 1959.
- Грjншин Д., *Военная деятельность*, В. И. Ленин, Москва, 1957.
- Hegei G. W. F., *Filozofija povijesti*, prev. V. Zonenfeld, Zagreb, 1951.
- Hersey John, *Hiroshima*, New York, 1946.
- Hiršfelder, *Atomska bomba i lična zaštita*, Beograd, 1954.
- Hocking W. E., *The Nature of Morale*, American Journal of Sociology, 1941, vol. 47.
- Igot Yves, *L' armée clandestine doit devenir l' armée de demain*, Revue militaire Suisse, jan. 1951.
- Jakovljević Stevan, *Pred vratima domovine*, Borba, septembar 1958.
- Janis Irving, *Air War and Emotional Stress*, New York, 1951.
- Jerneje Franc, *O nekim dejstvima partizanske brigade u pozadini neprijatelja*, Vojno delo, 1959, br. 7-8.
- Jovanović Stevo, *Prilagođavanje vojnika na život u Armiji*, Vojno delo, 1963, br. 2.
- Kissel Hans, *Fanik im Gefecht*, Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1955, № 9, 10, 11, 12.
- Klasici marksizma-lenjinizma o partizanskoj borbi*, Beograd, 1947.
- Klauzevic, *O ratu*, prev. M. Lazarević, Beograd, 1951.
- Kofka Kurt, *Principles of Gestalt Psychology*, New York, 1935.
- Kolar Zdravko, *Faktori moralne snage armije*, Vojno delo, 1962, br. 12.
- Krech D. and Crutchfield R. S., *Theory and Problems of Social Psychology*, New York, 1948.
- Kronja Tomislav, *Razmatranja o psihijatrijskim gubicima u uslovima atomskog rata*, Vojnosanitetski pregled, maj 1959.
- Lazarsfeld F. Paul, *Problemi di metodo della ricerca sociale empirica*. — *Sociologia: applicazioni e ricerche*, Atti del

- IV Congreso mondiale di sociologia, Bari, 1959.
- Le Bon Gustav, *Psihologija gomila*, prev. Živ. Živanović, Beograd, 1921.
- Leighton A., *Psychological Factors in Major Disaster*, in *Medical Aspects of Civil Defence Against Atomic Energy Project*, New York, 1950.
- Lenjin V. I., *Filozofske sveske*, Beograd, 1955.
- Ленин В. И., *Сочинения*, Москва, Том 6, 20, 27, 28, 30, 33, 35.
- Lewin Kurt, *Field Theory in Social Science*, New York, 1951.
- Lewin Kurt, *Resolving Social Conflicts*, New York, 1948.
- Lewin Kurt, *Principles of Topological Psychology*, New York, 1936.
- Lewin Kurt, *A Dinamic Theory of Personality*, New York, 1935.
- Liddel-Hart B. H., *Moderni rat*, prev. Ljub. Ivković, Beograd, 1937.
- Linebarger Paul, *Psychological Warfare*, Washington, 1954.
- Луков Г. Д., *Психология*, Москва, 1960.
- Mac Curdy J. T., *The Structure of Morale*, Cambridge, 1943.
- Mac Dougall W., *The Group Mind*, Cambridge, 1927.
- Маркс-Энгельс, *Избранные произведения*, Том II, Москва, 1948.
- Маркс-Энгельс, *Сочинения*, Том 3, 7, 14, 15, 16, 23.
- Maršal S. L. A., *Ljudi protiv vatre*, prev. Lj. Makiedo, Beograd 1951.
- Meerloo J. A. M., *Patterns of Panic*, New York, 1950.
- Mering Franc, *Ogledi iz istorije ratne veštine*, Beograd, 1955.
- Mikše F. O., *Taktika atomskog rata*, prev. puk. Tom Čuljat, Beograd, 1957.
- Miladinović Veljko, *O borbenom moralu naših jedinica u Bici na Sutjesci*, Vojno delo, 1958, br. 6.
- Morača Pero, *Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske u svijetlu teorije ratne veštine*, Vojno delo, 1957, br. 12.
- Mraović Ljubo: *Dejstva pomorskih snaga u pozadini neprijatelja*, Vojno delo, 1962, br. 2.
- Nemo, *La place de la guérilla dans la guerre*, Revue militaire générale, jan. 1957.
- Oreščanin Bogdan, *Teoretska razmatranja o osnovnim faktorima oružane borbe i ratne veštine*, Vojno delo, 1958, br. 10-11.
- Pantelić Milojica, *Iskustva iz nekih taktičkih vežbi*, Vojni glasnik, 1961, br. 7-8.
- Perić Marko, *Iz zapisa španskog borca*, Borba, april 1959.
- Pfülf Emil, *Die Panik im Kriege*, München, 1903.
- Платонов К. К., *Психология легкого труда*, Москва, 1960.
- Popović Slobodan, *Nespokoјstvo i strepnja*, Specijalna škola, septembar 1952.
- Program SKJ*, Beograd. 1958.

- Psychologische Schockwirkungen auf die Truppe beim ersten Einsatz. Gemeinschaftsarbeit der Sektionen der Gesellschaft für Wehrkunde, 1954, № 3.*
- Разин Е. А., *История военного искусства*, том I, Москва, 1955.
- Rennie T. A. C. and Woodward L. E., *Mental Health in Modern Society*, New York, 1948.
- Рубинштейн С. Л., *Бытие и сознание*, Москва, 1957.
- Рубинштейн С. Л., *Основы общей психологии*, Москва, 1946.
- Рубинштейн С. Л., *Принципы и пути развития психологии*, Москва.
- Shils E. A. and others, *Studies in the Scope and Method of »The American Soldier«*, Glencoe, 1950.
- Скопин В. И., *Милитаризм*, Москва, 1958.
- Souyris André, *Un procédé de contre-guérilla: l'auto-défense des populations*, Revue de défense nationale, juin, 1956.
- Спиноза Б., *Избранные произведения*, Москва, 1957.
- Stevanović Borislav, *Pedagoška psihologija*, Beograd, 1956.
- Stouffer S. A. and others, *The American Soldier*, Princeton, 1949, vol. I-II.
- Sullivan H. S., *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, New York, 1953.
- Sun Cu Vu, *Veština ratovanja*, Beograd, 1952.
- Šumkov, *Posmatranja iz Rusko-japanskog rata*, Ratnik, 1905, knj. 59.
- Tanasković Rajko, *Pitanja partizanskog ratovanja*, Beograd, 1961.
- Thukydides Geschichte*, Stuttgart, 1856-57, Bd. II.
- Tito Josip Broz, *Borba za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd, 1947, tom I.
- Tito Josip Broz, *Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*, Beograd, 1949.
- Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Grundbegriffe der reinen Sociologie, Berlin, 1926.
- Tudman Franjo, *Rat protiv rata*, Zagreb, 1957.
- Ulio A. J., *Military Morale*, American Journal of Sociology 1941, vol. 47.
- Ustav SFRJ*, Beograd, 1963.
- Valentine C. W., *The Human Factor in the Army*, Aldershot, 1945.
- Vojinović A., *Čovek i njegov moral u svetlu budućeg rata*, Vojno delo, 1958, br. 4-5.
- Wagstaff J. J., *The Army's Preparation for The Atomic Warfare*, Military Review, 1955, № 2.
- West J. Louis, *Psychiatric Aspects of Training for Honorable survival as Prisoner of War*, The American Journal of Psychiatry, oct. 1958.

Young Kimbal, *Social Psychology*, New York, 1944.

Zilboorg G., *Fear of Death*, Psychoanalytical Quarterly, vol. 12.

Жураковский Г. Е., *Очерки по истории античной педагогики*, Москва, 1940.

Журавков М. Г., *Морально-политический фактор в современной войне*, Москва, 1958.

Sam toga korišćena je i sledeća literatura i dokumentacija: Wehrkunde, 1956, № 6-7, Revue militaire d'information, 1956, № 265; Ni Militar Tidskrift, 1951, № 11 (prevod), Военная мысль, 1956, № 3.8; Voini glasnik, 1961, 1962. i 1963; Narodna armija, 12. maj i 6. oktobar 1955, 27. februar 1958, 19. februar i 22. jul 1960, 25. januar 1963; Borba 4, 5. juli i 3. oktobar 1958; *Vojna enciklopedija*, tom 1, 2 i 3; *Istorijski arhiv KPJ*, tom I knj. 1; *Zbornici Vojnoistorijskog instituta JNA*: tom II, knj. 2, tom III, knj. 1, tom V, knj. 1, 2, 3, 4, 14, 15, 18.

REČNIK MANJE POZNATIH REČI

- Adrenalin* — hormon nadbubrežne žlezde, koji se u povećanoj meri luči u krvne sudove kad je čovek obuzet strahom.
- Aksiom* — istina koja je sama po sebi jasna i koja ne traži dokaza.
- Akutan* — nagao, hitan, koji brzo nastaje.
- Ambivalentno raspoloženje* — doživljavanje u dva suprotna vida ili u dve suprotne mogućnosti, zbog čega se čovek ne može odlučiti: on je istovremeno za nešto i protiv tog istog.
- Amorfno* — što nema forme, oblika; neodređeno.
- Anatomija* — nauka o građi i sastavu tela živih bića ili njihovih organa.
- Anticipirati* — predviđati, pretpostavljati, naslućivati.
- Antiteza* — suprotstavljanje, suprotnost, oprečnost; protivna tvrđenja.
- Arbitralno odrediti* — odrediti prema svojoj ideji, shematski, moglo bi se reći »kruto«.
- Asocijacija* — vezivanje predstava: kad se pojavi jedna predstava ona u svesti izazove drugu.
- Auditivne (ili akustične) draži* — zvukovi proizvedeni u vazduhu preko slušnog organa izazivaju poznate osećaje.
- Dekompozicija* — rastavljanje, razlaganje, raspadanje.
- Depresija* — potištenost, klonulost, bezvoljnost.
- Deskripcija* — opis, opisivanje; deskriptivne metode — metode pomoću kojih se opisuju pojave (uglavnom površinski).
- Determinacija* — određivanje, uslovljenost; determinante — značajni faktori koji određuju stanje stvari i pojava.
- Dezintegracija* — raslojavanje, popuštanje.
- Didaktika* — nauka o nastavi.
- Diferencijacija* — razdvajanje, odeljivanje.
- Difuzan* — rasut, raspršen, razvučen.
- Dihotomija* — deljenje na dvoje.
- Dinamizam* — način ponašanja (pretežno nesvesni) koji donosi privremeno zadovoljenje ili ublažavanje napetosti.

Dispozicija — sklonost, podešenost; skup onih prirodnih tendencija koje omogućavaju čoveku da reaguje na izvesne uslove sa izvesnim načinom ponašanja.

Elementaristička psihologija — koncepcija prema kojoj se kompleksan fenomen psihičkog života najbolje može razumeti ako se opisuju njegovi elementi (kao nezavisni delovi), pri čemu se zanemaruju funkcije tih elemenata u celini psihičkog života.

Emocija — osećanja: psihička stanja uzbuđenosti koja se, zavisno od kvaliteta i intenziteta, manifestuju na različite načine.

Emocionalna labilnost — nesposobnost čoveka da kontroliše svoje emocije; lako pojavljivanje sad jedne pa druge emocije.

Empirizam — filozofsko učenje koje smatra da je čulno iskustvo jedini izvor znanja; empirijske metode — to su one metode koje se oslanjaju samo na podatke čulnog iskustva, nedovoljno ocenjujući ulogu naučnih ideja, pojmova i teorija.

Entitet — činjenica, suština.

Etika — nauka o moralu.

Etički relativizam — učenje koje poriče objektivno značenje pravednosti, dobra, poštenja i drugih moralnih normi i vrednosti. Prema tome, ljudi proizvoljno — kako je to njima u interesu — stvaraju moralne norme i vrednosti. Tako, na primer, ako je jedan rat koristan za izvesnu grupu ljudi, on je za njih i »pravedan«.

Fenomenalni svet — pojavni svet koji je dostupan našim čulima.

Fikcija — nešto zamišljeno, izmišljeno, pretpostavljeno.

Filogenetski — u procesu istorijskog razvitka vrste; na taj način se dobija uvid u poreklo pojedinih životinjskih vrsta (i čoveka).

Fiziologija — nauka o funkcijama organa živih bića.

Fleksibilan — koji se lako menja u skladu sa uslovima; promenljiv, pregibljiv.

Formalno-logički — način mišljenja koji ne dozvoljava protivurečja: ili je jedno — ili je drugo (jedno i drugo istovremeno ne mogu biti).

Frustracija — osujećivanje, sprečavanje; uskraćivanje zadovoljavanja potreba i želja.

Generički — koji se odnosi na rod, vrstu; generički pojam — koji sadrži više srodnih pojmova.

Genitalni organi — polni organi.

Geneza — poreklo.

Hard and fast lines — tvrde i čvrste linije.

Hedonizam — etičko učenje prema kojemu je ideal života u prijatnosti i čulnom užitku.

Hipohondrija — preterani strah od bolesti, umišljena bolest.
Hipostazirati — nešto zamišljeno pretpostavljati kao da stvarno postoji.

Hormoni — hemijske supstance koje luče žlezde u organizmu i koje se preko krvi prenose u druge organe, stvarajući u njima karakteristične fiziološke pojave.

Hroničan — dugotrajan.

Idiografske metode — metode koje se odnose na pojedinačne slučajeve ili događaje.

Imaginacija — sposobnost zamišljanja.

Imanentna predstava — unutrašnja, neodvojiva, suštinska predstava o kojoj zavisi usmerenost volje (idealističko shvaćanje).

Imanentna osobina — bitna, stalna neotuđiva osobina.

Impuls — delatnost ili postupak koji se vrši bez odlaganja, razmišljanja i voline upravljenosti.

Indoktrinacija — proučavanje, ubeđivanje.

Infantiln — detinjast; infantilno ponašanje — detinjasto, neozbiljno ponašanje.

Intelekt — opšti naziv za procese mišljenja (uvidanje odnosa, suđenje i zaključivanje).

Interakcija — uzajamni uticaj među ljudima: kad je reakcija jednog čoveka podsticaj za reakciju drugog, i obrnuto.

Interpolirati — pronaći srednju vrednost između dve ekstremne vrednosti.

Involvirati — zaplesti, uviti, imati u sebi, sadržati u svom pojmu.

Introspekcija — posmatranje sebe, sopstvenog psihičkog života.

Iracionalna pojava — koja nije u vezi sa mišljenjem, razumom, kojom upravljaju nesvesne sile.

Kibernetika — nova nauka o vezama, upravljanju i kontroli u mašinama i živim organizmima. Na osnovu kibernetike danas se konstruišu računске mašine, elektronski mozgovi i druge mašine koje zamenjuju delatnost ljudi.

Kinestetičke draži — koje utiču na specifične čulne prijemnike, smeštene u mišićima, tetivama i zglobovima, i na osnovu kojih se dobija obaveštenje o položaju i pokretima tela i pojedinih udova.

Klinička psihologija — grana psihologije čiji je cilj da merenjem, analiziranjem i posmatranjem proceni osobine ličnosti i pruži sugestije i preporuke za njeno prilagođavanje.

Kognitivni procesi — svi procesi na osnovu kojih čovek postaje svestan ili stiče znanja o nekom predmetu (opažanja, shvaćanja, suđenje, razmišljanje itd.).

Kohezija — sila koja povezuje, unutrašnja veza.

Kolokvij — razgovor, sporazumevanje.

- Kondicionalno-genetički* — u smislu uslovljenosti, porekla i razvitka.
- Koordinacioni pokreti* — usklađeni odnos između različitih pokreta (ruka-ruka, noga-noga, ruka-noga itd.).
- Korteks* — kora velikog mozga; kortikalna aktivnost — aktivnost kore velikog mozga.
- Latentan* — prikriven, prividno nepostojeći, ali u mogućnosti da se aktivira. razvije i razbukta.
- Lokomocija* — kretanje pojedinca u prostoru i vremenu; posebno: kretanje u mislima i svesti.
- Manipulativna aktivnost* — smišljena, svrshodna i vešta aktivnost.
- Metafizika* — metoda mišljenja suprotna dijalektici; ona ne posmatra pojave u njihovom razvitku i uzajamnoj vezi, već pojedinačno, izolovano, u stanju mirovanja, zastoja i nepromenljivosti.
- Mistificirati* — obmanjivati, namerno uvoditi u zabludu.
- Modus operandi* — način delatnosti, postupak.
- Naturalistički* — prikazivanje u razgolićenom, ružnom vidu.
- Nomotetičke metode* — otkrivaju opšte zakone.
- Oktroisati* — odozgo nametnuti.
- Otogenetski* — u procesu istorijskog razvitka pojedinog života bića (uključujući i čoveka); na taj način se dobija uvid u razvitak pojedinca od oplodavanja do kraja njegovog života.
- Operacionizam* — najnoviji smer u građanskoj filozofiji: naučnim se smatraju samo oni pojmovi koji se mogu poistovetiti sa nekom operacijom merenja, a svi ostali pojmovi su besmisleni. (Naravno da se taj smer ne može prihvatiti).
- Osećaji* — najelementarniji utisci iz spoljašnjeg sveta, koji se primaju preko čulnih organa: svetlo, boje, zvukovi, mirisi, okusi, razlike u temperaturi, pritisci itd. (Treba razlikovati »osećaje« od »osećanja«. Osećanja — to su emocije: strah, gnev, radost, mržnja, tuga itd.)
- Paradoksalan* — suprotan očekivanju, neobičan, protivurečan.
- Pedagogija* — nauka o vaspitanju.
- Percepcija* — opažaj; formiranje celovitih utisaka o neposredno datim predmetima i pojavama (uz pomoć prošloga iskustva); perceptibilno — ono što se može opažati.
- Persistirati* — ustrajati, uporno nastavljati.
- Pleonastičan* — suvišan, pretrpan izrazima istog značenja.
- Pluralizam* — filozofska doktrina po kojoj ne postoji ni jedna ni dve već više suština; pluralističko ponašanje: razilaženje, separatizam; tendencija grupe da se razbije u manje delove.

- Pozitivizam* — filozofski smer koji suprotstavlja opštim pojmovima iskustvene podatke, »pozitivne činjenice«. Uloga nauke se svodi na opisivanje i sistematizaciju činjenica (bez uopštavanja.) Fizikalni pozitivizam — fizičke činjenice se smatraju kao činjenice sa najvećom naučnom vrednošću, pri čemu se ignorišu socijalne činjenice.
- Profilaksa* — sprečavanje, predostrožnost, predohrana.
- Projicirati* — nesvesno iznositi sopstvene stavove ili subjektivne procese i pripisivati ih drugima.
- Psiho-fiziološki* — ono što se odnosi na psihologiju i fiziologiju; granična oblast psihologije i fiziologije (to je u stvari funkcija centralnog nervnog sistema).
- Psihička integracija* — povezanost, usklađenost različitih oblasti psihičkog života.
- Psihički šok* — zbog jakog uzbuđenja poremećaj u nizu telesnih funkcija.
- Psihijatrija* — medicinska specijalnost koja se bavi sprečavanjem i lečenjem duševnih obolenja.
- Psihoanaliza* — proučavanje nesvesnog dela psihičkog života sa ciljem da se otkriju i razreše unutrašnji konflikti, koji prouzrokuju lakše i teže poremećaje u ponašanju čoveka.
- Psihologija* — nauka o psihičkom (duševnom) životu uopšte.
- Psihološka selekcija* — izbor ljudstva pomoću psiholoških testova za različite profesije u građanstvu, a u armiji za različite rodove i specijalne službe.
- Psihološki testovi* — instrumenti pomoću kojih se mere različite psihičke sposobnosti čoveka. Uglavnom, po načinu upotrebe razlikujemo: štampane ili »olovka i papir« testove, test-aparate i grupne situacione zadatke (koji se izvode na zemljištu).
- Psihomotorika* — pokreti udovima i telom kao rezultat psihičkih procesa.
- Psihopatologija* — grana psihološke nauke koja proučava poremećaje i bolesti psihičkog života.
- Racionalizam* — pravac u fiziologiji (tačnije u teoriji saznanja) koji smatra da je razum glavni izvor i kriterij pouzdanih znanja.
- Reducirati* — ograničiti, svesti na najmanju meru.
- Regresija* — vraćanje na ranije i nezrelije oblike ponašanja, manifestacija primitivnijeg ponašanja.
- Reperkusija* — odraz, odjek, posledica.
- Semantika* — deo gramatike koji se bavi značenjem reči.
- Simpatički nervni sistem* — zajedno sa parasimpatičkim nervnim sistemom upravlja aktivnostima unutrašnjih organa.
- Sociologija* — nauka o ljudskom društvu i o zakonima njegovog razvitka.

- Sporadičan* — koji se pojavljuje s vremena na vreme, neredovan.
- Stereotipan* — neizmenljiv, ukalupljen, uvek isti.
- Sugestibilan* — osobina ili stanje kod čoveka kad on nekritički prihvata ono što mu drugi nalaže i prema tome postupa.
- Sukcesivan* — uzastopan, postupan, koji sledi vremenski jedan iza drugog.
- Supstitucija* — zamenjivanje, zamena.
- Tehnološki determinizam* — koncepcija, prema kojoj je rat isključivo uslovljen tehničkim faktorom.
- Teleologija* — idealističko učenje prema kome je sve u svetu svrhovito; u osnovi svih živih bića i čitave prirode leži unutrašnji cilj koji usmerava njihov razvitak.
- Transindividualno* — ono što je pre individuuma, iznad individuuma.
- Vitalni organi* — organi neophodni za život.
- Vizuelne draži* — koje deluju na oči i na osnovu kojih se razlikuju predmeti po osvetljenju, boji, obliku, veličini i udaljenosti.
- Vremenska perspektiva* — uopšteni pojam koji se odnosi na sadašnjost, prošlost i budućnost.

SADRŽAJ

	Strana
I — METODOLOGIJA — — — — —	5
II — ISTORIJSKI OSVRT — — — — —	18
III — MORALNA OTPORNOST — — — — —	34
Svest o ciljevima — — — — —	37
Rešenost — — — — —	41
Izdržljivost — — — — —	46
Nesvesna motivacija — — — — —	53
IV — REGRESIJA — — — — —	60
Strepnja — — — — —	67
Strah — — — — —	73
Panika — — — — —	93
V — EVENTUALNI RAT — — — — —	107
Atemski rat — — — — —	110
Partizanski rat — — — — —	116
Ratna propaganda — — — — —	124
VI — VASPITANJE — — — — —	134
Moralno-političko vaspitanje — — — — —	141
— Moralno-političko vaspitanje i vremenska per-	
spektiva — — — — —	143
— Razvijanje pozitivnih i ograničavanje negativnih	
interakcija — — — — —	146
— Vaspitanje osećanja — — — — —	151
— Moralno-politička nastava bez formalizma i ap-	
strakcija — — — — —	155
— Svesna disciplina — neophodan uslov moralne ot-	
pornosti — — — — —	157
— Upoznavanje sa ratnom propagandom — — — — —	166
Obuka — — — — —	170

— Vaspitna obuka — — — — —	170
— Savremena obuka — — — — —	173
— Značaj pešadijske obuke — — — — —	173
— Obuka bez formalizma — — — — —	177
— Upoznavanje sa partizanskim ratovanjem — — —	179
— Realistička obuka — — — — —	181
Telesno vaspitanje — — — — —	184
— Telesno vaspitanje povezano sa borbenom obukom	185
— Svestrano telesno vaspitanje — — — — —	186
— Vaspitni smisao telesnog vaspitanja — — — —	188
Psihološka priprema — — — — —	190
— Upoznavanje sa strahom — — — — —	190
— Strah je normalna reakcija — — — — —	194
— Realističko upoznavanje sa opasnostima — — —	196
— Upoznavanje sa protivatomskom zaštitom — —	201
Rukovođenje — — — — —	202
— Vaspitno rukovođenje — — — — —	203
— Rukovođenje i SKJ — — — — —	207
— Inicijativa i samostalnost — — — — —	208
— Realistički zadaci — — — — —	210
— Rukovođenje u kritičnim situacijama — — —	212
— Aktivni odmor — — — — —	215
LITERATURA — — — — —	217
REČNIK MANJE POZNATIH RECI — — — — —	222

Dr STOJAN CMELIĆ

VASPITANJE VOJNOG KOLEKTIVA

Redaktor

Radomir Đurašinović

*

Lektor

Veljko Aleksić

*

Tehnički urednik

Andro Strugar

*

Korektori

Biljana Đorđević

Vera Đurić

Stampanje završeno januara
1965.

Tiraž 4.000

